

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Κατεύθυνση: «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές»

Τρομοκρατία, παραστάσεις απειλής και οι επιπτώσεις στον Τουρισμό

Επιβλέπων: Α. Γκόφας

Μελίνα Καβουκλή
ΑΜ: 1211Μ025

Σεπτέμβριος 2013

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
----------------	---

1.ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

1.1 Ευρώπη & ΗΠΑ: Χάσμα Αντιλήψεων;.....	7
1.2 Paradigm Shifts?.....	10
1.3 Orthodox Terrorism Studies vs Critical Terrorism Studies.....	13
1.3.1 Orthodox Terrorism Studies.....	13
1.3.2 Critical Terrorism Studies.....	16
1.3.3 Ο αντίκτυπος της 11 ^{ης} Σεπτεμβρίου στην Ορθόδοξη και Κριτική Θεωρία.....	19
1.3.4 Τελικά, έχουμε Νέο Παράδειγμα;.....	23

2.ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

2.1 Εισαγωγή.....	25
2.2 Paradigm Shifts στον Τουρισμό.....	27
2.2.1 Η περίοδος πριν το 1950.....	27
2.2.2 Η περίοδος μετά το 1950.....	29
2.3 Τουριστική Ζήτηση.....	35
2.4 Εικόνα Τουριστικού Προορισμού.....	38
2.5 Ασφάλεια & Τουρισμός.....	40
2.6 Ο Τουρισμός μετά την 11 ^η Σεπτεμβρίου.....	42

3.ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ-ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

3.1 Στοιχεία που προσδιορίζουν την έννοια της Τρομοκρατίας.....	47
3.2 Παράγοντες και Συνθήκες που ευνοούν την Τρομοκρατία.....	50
3.3 Επιλέγοντας Στόχους Τρομοκρατικών Ενεργειών.....	60
3.4 Στοχεύοντας τον Τουρισμό.....	64

4. ΑΣΦΑΛΕΙΑ-ΑΠΕΙΛΗ-ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

4.1 Ασφάλεια.....	71
4.2 Νεορεαλισμός, Ασφάλεια & η Τρομοκρατία ως Απειλή.....	73
4.3 Κονστρουκτιβισμός, Ασφάλεια & η Τρομοκρατία ως Απειλή.....	76
4.4 Η Σχολή της Κοπεγχάγης, Ασφάλεια & η Τρομοκρατία ως Απειλή.....	79
4.5 Κριτική Θεωρία, Ασφάλεια & η Τρομοκρατία ως Απειλή.....	81
4.6 Ασφαλειοποιώντας τον Τουρισμό.....	83
4.7 Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων & Αντίληψη Κινδύνου.....	86
4.8 Η διπλωματία των Ταξιδιωτικών Οδηγιών & ο ρόλος τους στην «κατασκευή» της Τρομοκρατικής Απειλής.....	89
4.9 Ο ρόλος των Μ.Μ.Ε στην «κατασκευή» της Τρομοκρατικής Απειλής.....	92
4.10 Μετρώντας τις Επιπτώσεις της Τρομοκρατίας στον Τουρισμό.....	96
 Συμπεράσματα.....	 99
Αντί επιλόγου.....	103
 Βιβλιογραφία.....	 104

Εισαγωγή

Την τρομοκρατία δεν μπορείς να την ορίσεις, σίγουρα όμως την αισθάνεσαι...Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου πέτυχαν τον απώτερο στόχο κάθε τρομοκρατικής δράσης: ο ψυχολογικός τους αντίκτυπος ήταν μεγαλύτερος από την πραγματική υλική ενέργεια. Ιστορικά, οι ανθρώπινες ικανότητες καταστροφής υπήρξαν πάντοτε ανάλογες της απήχησης αλλά και του πολιτικού αποτελέσματος που προκαλούσαν.

Η κήρυξη, λοιπόν, του πολέμου κατά της τρομοκρατίας από τις ΗΠΑ εξυπηρέτησε ουσιαστικά τους επιδιωκόμενους στόχους των τρομοκρατών. Καθώς η τρομοκρατία είχε αναχθεί στην κύρια υπαρξιακή απειλή, οι άνθρωποι αντέδρασαν με τον πλέον ορθολογικό τρόπο: αποφεύγοντας την έκθεσή τους σε περιττούς κινδύνους που αύξαναν την πιθανότητα να βρεθούν οι ίδιοι στη θέση των θυμάτων. Η πιο βασική ανθρώπινη ανάγκη, η ανάγκη για ασφάλεια δεν εκπληρωνόταν και αυτό οδηγούσε μοιραία σε μία επαναξιολόγηση της ιεράρχησης των αναγκών τους.

Την επομένη των τρομοκρατικών επιθέσεων της 9/11, οι παραστάσεις απειλής μεγεθύνθηκαν προκαλώντας ανασφάλεια και έντονη πρόσληψη κινδύνου, πλήττοντας άμεσα τον ευαίσθητο τομέα του τουρισμού. Ο φόβος της τρομοκρατίας μπορεί να μην είναι πάντα βάσιμος ή και να λαμβάνει μεγαλύτερες διαστάσεις από τις πραγματικές, πάντως αρκεί για να προκαλέσει σοβαρές επιπτώσεις στον τουρισμό και να οδηγήσει στην ασφαλειοποίησή του.

Με ποιον τρόπο όμως επιδρά η τρομοκρατία στον τουρισμό; Ο κίνδυνος μίας τρομοκρατικής επίθεσης πρέπει να είναι υπαρκτός ή η κατασκευή της τρομοκρατικής απειλής αρκεί για να επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα στην τουριστική βιομηχανία; Ο ίδιος ο τουρισμός αποτελεί στόχο τρομοκρατικών ενεργειών και αν ναι για ποιους λόγους; Σκοπός της εργασίας είναι να απαντήσει σε αυτά τα βασικά ερωτήματα αποκωδικοποιώντας τη σχέση μεταξύ τρομοκρατίας και τουρισμού.

Η εργασία αυτή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ένα τρομοκρατικό χτύπημα επιδρά καταλυτικά στη διαδικασία λήψης απόφασης των τουριστών και αυτό μοιραία αποτυπώνεται στις τουριστικές ροές. Ο τουρισμός, όμως, εκτός από δέκτης των αρνητικών επιδράσεων της τρομοκρατίας, γίνεται συχνά και άμεσος στόχος της

καθώς εξυπηρετεί πλήθος επιδιώξεων των τρομοκρατών. Τέλος, η ανάδειξη της τρομοκρατίας μέσω της διαδικασίας ασφαλειοποίησης σε κύρια υπαρξιακή απειλή, γιγάντωσε τις παραστάσεις απειλής στο δυτικό κόσμο και αυτή η τάση ως spillover effect επέδρασε και στον τουρισμό με αποτέλεσμα την ασφαλειοποίησή του.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αναπτύσσεται σε τέσσερα κεφάλαια. Κεντρικό σημείο αναφοράς είναι οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου εναντίον των ΗΠΑ καθώς υπήρξαν η απαρχή μίας σειράς αλλαγών που επηρέασαν τόσο τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος και τις αντιλήψεις γύρω από το μείζον ζήτημα της ασφάλειας όσο και την πρόσληψη απειλής σε ατομικό επίπεδο στο Δυτικό κόσμο. Καθώς στόχος της εργασίας είναι να διερευνηθεί η σχέση της τρομοκρατίας με τον τουρισμό και να αποκρυπτογραφηθούν οι διεργασίες εκείνες που επιδρούν αρνητικά στην περαιτέρω ανάπτυξη του τουριστικού τομέα, κρίθηκε απαραίτητο να αναλυθούν αρχικά οι σχολές μελέτης του φαινομένου της τρομοκρατίας, σε επόμενο στάδιο να κατανοηθεί η σημασία του τουριστικού φαινομένου και ο τρόπος λειτουργίας του και στη συνέχεια με αρωγούς το θεωρητικό υπόβαθρο του πρώτου μέρους της ανάλυσης και τις διαφορετικές σχολές της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων, να εστιάσουμε στα επίμαχα ζητήματα της στοχοποίησης του τουρισμού από την τρομοκρατία αλλά και της επίδρασης της ασφαλειοποίησής του στην τουριστική ζήτηση.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο- με σταθερή μεταβλητή τις επιθέσεις της 9/11- αρχικά εξετάζεται η διαφορετική προσέγγιση του φαινομένου της τρομοκρατίας από την Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Καθώς η βασική τους διαφοροποίηση εντοπίζεται στην εμμονή των ΗΠΑ να αντιμετωπίζουν την τρομοκρατική απειλή με στρατιωτική ισχύ σε αντίθεση με την Ευρώπη που επιδιώκει την καταπολέμηση του φαινομένου εν τη γενέσει του, οδηγούμαστε στην εξέταση ενός άλλου διπόλου: εκείνου των Ορθόδοξων Σπουδών της Τρομοκρατίας έναντι των Κριτικών Σπουδών της Τρομοκρατίας. Το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσο οι νέες συνθήκες του διεθνούς συστήματος οδηγούν στην αντικατάσταση του Κυρίαρχου Παραδείγματος στη μελέτη της τρομοκρατίας. Μέσα από την αντιπαράθεση των δύο αυτών σχολών αναδεικνύονται οι σκληροί πυρήνες των υποθέσεών τους αλλά και οι διαφορετικές ερμηνείες των τρομοκρατικών επιθέσεων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Στοιχεία που

προκύπτουν από την ανάλυση αυτού του κεφαλαίου, κυρίως από την ενασχόληση της Κριτικής Σχολής με τα γενεσιουργά αίτια της τρομοκρατίας, θα χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια της εργασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στη σημασία του τουριστικού τομέα στην ανάπτυξη της οικονομίας και ακολουθώντας τη λογική της αλλαγής Παραδειγμάτων θα καταδείξουμε τη μεταβολή του μοντέλου του τουριστικού προτύπου μετά τη δεκαετία του 1950. Η ανάδυση του μαζικού τουρισμού ως απόρροια των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών που συντελέστηκαν στην αναφερόμενη περίοδο και η συμβολή του στην περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη είχε ως συνέπεια την αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των διαφόρων τουριστικών προορισμών. Ποιοι είναι όμως εκείνοι οι παράγοντες που προκαλούν την τουριστική ζήτηση; Με ποια κριτήρια επιλέγεται ένας τουριστικός προορισμός; Η ασφάλεια ενός τουριστικού προορισμού προκύπτει ως ο πρώτιστος παράγοντας που λαμβάνει υπόψη του ένας δυνητικός τουρίστας. Δεν θα μπορούσε, λοιπόν, παρά να διερευνηθούν οι αλλαγές που επήλθαν στον τουριστικό τομέα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου αφού η τρομοκρατία δρα καταλυτικά στην αντίληψη ασφαλείας των τουριστών.

Στο τρίτο κεφάλαιο, προκειμένου να αναλυθεί η σχέση της τρομοκρατίας με τον τουρισμό, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν τα στοιχεία που προσδιορίζουν την έννοια της τρομοκρατίας. Τα εννοιολογικά στοιχεία της τρομοκρατίας σε συνδυασμό με τους παράγοντες και τις συνθήκες που ευνοούν την εμφάνισή της, θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την επιλογή των στόχων των τρομοκρατικών επιθέσεων. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με την παράθεση των λόγων που κάνουν τον τουρισμό επιθυμητό και προτιμητέο στόχο των τρομοκρατικών ενεργειών καθώς και με την υποβολή δεδομένων που αφορούν τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον τουριστικών στόχων που αντλήθηκαν από το Global Terrorism Database.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο, καθώς έχει πλέον σκιαγραφηθεί η σχέση μεταξύ τρομοκρατίας και τουρισμού, υπεισερχόμαστε στο ειδικότερο ζήτημα της ασφάλειας και προσπαθούμε να καταδείξουμε ότι βάσει του διαφορετικού τρόπου προσέγγισής της από τις θεωρίες των διεθνών σχέσεων, καθορίζεται η έννοια της απειλής και αναδεικνύεται η τρομοκρατική απειλή ως υπαρξιακή. Κατόπιν, υιοθετώντας τη θεωρία της ασφαλειοποίησης της Σχολής της Κοπεγχάγης, γίνεται μία αναλογική εφαρμογή της στον τουρισμό. Ένα άλλο ειδικότερο ζήτημα που ανακύπτει είναι πώς επηρεάζεται η διαδικασία λήψης αποφάσεων από τον τρόπο αντίληψης του

κινδύνου. Η κατασκευή της τρομοκρατικής απειλής και η αντίληψη του κινδύνου, μας κατευθύνει στην εξέταση του ρόλου των ταξιδιωτικών οδηγιών. Η κρίσιμη συμβολή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης στην κατασκευή της τρομοκρατικής απειλής και η επίδραση που ασκούν στην πρόσληψη της τελευταίας από τους τουρίστες πιστεύεται ότι χρήζει ειδικής αναφοράς στην παρούσα εργασία. Μελέτες που αποδεικνύουν την επίδραση της τρομοκρατίας στον ευαίσθητο τομέα του τουρισμού ολοκληρώνουν το κεφάλαιο αυτό.

1. ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

1.1 Ευρώπη & ΗΠΑ: Χάσμα Αντιλήψεων;

Το φαινόμενο της τρομοκρατίας μετά το χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου έχει βρεθεί εκ νέου στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τόσο της ακαδημαϊκής κοινότητας όσο και όλων όσων ασχολούνται με τη διεθνή ατζέντα των θεμάτων ασφαλείας. Ήταν αναπόφευκτο άλλωστε αφού η μοναδική υπερδύναμη στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο, οι ΗΠΑ, είχαν δεχθεί στην «καρδιά» του εσωτερικού τους έναν άρτια οργανωμένο συνδυασμό τρομοκρατικών χτυπημάτων στα σύμβολα του αμερικανικού ηγεμονισμού.

Παρότι όμως η παγκόσμια κοινότητα στο σύνολό της καταδίκασε την τρομοκρατική επίθεση εναντίον των ΗΠΑ, άξιο αναφοράς είναι το γεγονός της διαφορετικής προσέγγισης της τρομοκρατίας εν γένει εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρώπης¹. Σίγουρα δεν αποτελεί έκπληξη ότι, προ της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, οι προσεγγίσεις που είχαν κυριαρχήσει σε θέματα τρομοκρατίας ήταν εκείνες Αμερικανών ακαδημαϊκών, όπως εξάλλου ίσχυε και για το σύνολο του επιστημονικού πεδίου των Διεθνών Σχέσεων². Ο *Παγκόσμιος Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας* (*Global War on Terror*) που κήρυξαν οι ΗΠΑ την επομένη των τρομοκρατικών επιθέσεων, πέραν της συστράτευσης των Ευρωπαίων ηγετών προς τον κοινά επιδιωκόμενο σκοπό, προκάλεσε και την ανάδειξη ενός διαφορετικού τρόπου προσέγγισης του υπό εξέταση φαινομένου. Το Δόγμα Bush³ έχει τέσσερα βασικά στοιχεία: την πεποίθηση ότι το πολιτικό καθεστώς που επικρατεί σε κάθε χώρα είναι καθοριστικό για την εξωτερική πολιτική που αυτή ασκεί οπότε στόχος είναι ο εκδημοκρατισμός των χωρών- κυρίως της Μέσης Ανατολής-, την αντίληψη

¹ Rees, Wyn and Aldrich, Richard. (2005), "Contending Cultures of Counterterrorism", *International Affairs*, Vol. 81, No.5, σελ.905-923, Howells, Claire, (September 6, 2012), "European Approaches to Terrorism in a Post-9/11 World", διαθέσιμο στο: <http://www.e-ir.info/2012/09/06/european-approaches-to-terrorism-in-a-post-911-world/>, και Stevenson, Jonathan, (2003), "How Europe and America Defend themselves", *Foreign Affairs*, Vol.82, No.2, σελ. 75-90.

² Hoffmann, Stanley, 1987 [1977], "An American Social Science: International Relations" *Daedalus*, Vol.106, No.3, Discoveries and Interpretations: Studies in Contemporary Scholarship, Volume I (Summer, 1977) σελ. 41-60 και Waeber, Ole, (1998) "The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations", *International Organization*, Vol.52, No.4, σελ. 687-727.

³ Jervis R. (2003), "Understanding the Bush Doctrine", *Political Science Quarterly*. Vol.118, No.3, σελ.365.

των μεγάλων απειλών και ότι αυτές καταπολεμώνται μόνο με νέες και δυναμικές πολιτικές-όπως ο προληπτικός πόλεμος, τη βούληση των ΗΠΑ να δράσουν μονομερώς- όποτε αυτό κριθεί αναγκαίο- και, τέλος, την επιτακτική αίσθηση ότι η ειρήνη και η σταθερότητα απαιτούν οι ΗΠΑ να επιβεβαιώσουν την πρωτοκαθεδρία τους. Οι ΗΠΑ αντέδρασαν δημιουργώντας ένα πολεμικό κλίμα και επιδιώκοντας μία στρατιωτική λύση για την εκρίζωση της τρομοκρατίας. Αποτιμώντας εκ των υστέρων το σχέδιο αντιμετώπισης των ΗΠΑ, ο χαρακτηρισμός που του έχει αποδοθεί είναι «ακραίο», «υπερβολικό», «υπέρμετρο».

Αντίθετα, οι Ευρωπαίοι παρουσιάζονται σαφώς πιο πολυσχιδείς και προκειμένου να υιοθετήσουν μία «ευρωπαϊκή» θέση προβαίνουν σε συγκερασμό των διαφορετικών τους απόψεων. Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας έχει μία εναλλακτική θεώρηση για την Ευρώπη, όπως αυτή περιγράφεται στη Στρατηγική Καταπολέμησης της Τρομοκρατίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴ και στηρίζεται σε τέσσερις άξονες: prevent, protect, pursue, respond, οι οποίοι συνιστούν μία πλήρη, περιεκτική και σύμμετρη αντίδραση στην τρομοκρατική απειλή. Κυρίως, όμως, εκείνο που τους διαφοροποιεί είναι η ενασχόλησή των με τους γενεσιουργούς λόγους μιας τρομοκρατικής ενέργειας. Στις αρχικές σελίδες της εν λόγω Διακήρυξης, όπου και προσδιορίζονται οι προαναφερθέντες άξονες, στην περιγραφή του άξονα «prevent» (προλαμβάνειν) αναφέρεται πως αποσκοπεί στον εντοπισμό και στην εξάλειψη εκείνων των παραγόντων ή των γενεσιουργών αιτιών που οδηγούν στη ριζοσπαστικοποίηση και στη στρατολόγηση νέων μελών τρομοκρατικών οργανώσεων. Ένα θέμα ταμπού για τις ΗΠΑ καθώς αντιλαμβάνονται κάθε αναφορά στον όρο «γενεσιουργές αιτίες» ως έμμεση προσπάθεια δικαιολόγησης, ενίοτε και υποκρύπτουσας επιδοκimasίας, των τρομοκρατικών ενεργειών.

Που οφείλεται όμως αυτή η διαφοροποίηση που παρατηρείται μεταξύ ΗΠΑ και Ευρώπης;

Οι ΗΠΑ επιδεικνύουν την ισχύ μίας υπερδύναμης που αναμφισβήτητα κατέχει στρατιωτική υπεροχή, οπότε, μοιραία, επιδιώκουν πρωτίστως στρατιωτικές λύσεις. Σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα κυριαρχεί ο νόμος της ισχύος: “ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύναμος υποχωρεί όσο του επιβάλλει η αδυναμία του”. Οφείλει να υπερασπίσει, άλλωστε, τον τίτλο της ηγεμονικής δύναμης, ο οποίος

⁴ European Council, (30 November 2005), *The European Union Counter-Terrorism Strategy*, Brussels, διαθέσιμη στο: <http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st14/st14469-re04.en05.pdf>.

είχε πληγεί από το χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Επιχειρώντας μία αναλογική εφαρμογή του επιχειρήματος του καθ. Χ. Παπασωτηρίου στο βιβλίο του *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος}–11^{ος} αιώνας*⁵, το οποίο βασίστηκε στη θεωρία της «ηγεμονικής ιδεολογίας» του Krasner⁶, θα λέγαμε ότι μία τέτοια εξέλιξη ήταν αναμενόμενη αφού μία ηγεμονική δύναμη, όπως οι ΗΠΑ, όταν έχει φτάσει στο απόγειο της ισχύος της και έχει εδραιώσει τη θέση της στο διεθνές σύστημα, αισθανόμενη πως δεν υπάρχουν πλέον εξωτερικές απειλές που διακυβεύουν την ασφάλειά της χαλαρώνει τα μέτρα ασφαλείας της με αποτέλεσμα να καθίσταται τελικά ευάλωτη στο εσωτερικό της. Αν δεν είναι ικανές, όμως, οι ΗΠΑ να προστατεύσουν τους πολίτες τους πώς θα μπορούσαν να ισχυριστούν πως δύνανται να προστατεύσουν τον υπόλοιπο κόσμο και να πραγματώσουν το επιχείρημα περί «ηγεμονικής σταθερότητας»⁷;

Στην Ευρώπη, από την άλλη πλευρά, το διακύβευμα δεν είναι το ίδιο. Το εγχείρημα της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης απαιτεί λεπτούς χειρισμούς καθώς δεν έχει ακόμη φτάσει στο επιθυμητό(;) σημείο της δημιουργίας μίας υπερκείμενης αρχής που θα εκπροσωπεί τα κράτη μέλη χωρίς καμία προηγούμενη εξουσιοδότηση από μέρους τους. Απαιτείται, συνεπώς, μία διαρκής νομιμοποίηση των αποφάσεων που λαμβάνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο κυρίως μέσω της διαδικασίας του consensus. Μίας διαδικασίας που υπάρχει προς επικύρωση της εθνικής κυριαρχίας⁸. Έκαστο κράτος- μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει, προτού δεχθεί να συναινέσει, να επιβεβαιώσει πως δεν πλήττεται η εθνική του κυριαρχία αλλά ούτε και τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι ελευθερίες, ιδανικά και αξίες που αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο του οικοδομήματος της Ευρώπης. Ακόμη, η απουσία ενός Ευρωπαϊκού Στρατού, συνεπεία των παραπάνω, δεν επιτρέπει την υιοθέτηση μίας μιλιταριστικής λύσης απέναντι στο πρόβλημα της τρομοκρατίας και κάνει ακόμη πιο θελκτική/προτιμητέα τη διπλωματική οδό, στην οποία ανέκαθεν αρεσκόντουσαν οι Ευρωπαίοι.

Η θέση που λαμβάνουν διακεκριμένοι ακαδημαϊκοί σε σχέση με αυτή τη διαφοροποίηση μεταξύ ΗΠΑ και Ευρώπης, είναι σαφώς ευνοϊκότερη απέναντι στη

⁵ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, (2000), *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος}-11^{ος} αιώνας*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, σελ. 281-285.

⁶ Krasner, Stephen, (1978), *Defending the National Interest*, Princeton University Press, New Jersey.

⁷ Για περισσότερα βλ. Gilpin, Robert, (1975), *US Power and Multinational Corporation*, Basic Books, New York, Krasner, Stephen, (1976), «State Power and the structure of international trade», *World Politics*, Vol. 28, No 3, σελ. 317-347, και Keohane, R., O. and Nye, J., S., (1977) *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown, Boston.

⁸ Toje, A., (2008), «The Consensus-Expectation Gap: Explaining Europe's Ineffective Foreign Policy», *Security Dialogue*, Vol.8, No.1, σελ.121-141.

δεύτερη. Όπως ο J. Mearsheimer, που σε συνέντευξη που παραχώρησε στο πλαίσιο της σειράς “Conversations with History” του Ινστιτούτου Διεθνών Σπουδών του UC Berkeley⁹, διατυπώνει ως βασική του άποψη-αν και ίσως παράδοξη για έναν Ρεαλιστή όπως επισημαίνει- ότι η πολιτική της κυβέρνησης Μπους είναι λανθασμένα προσανατολισμένη καθώς αποδίδει μεγάλη έμφαση στη χρήση στρατιωτικής ισχύος και λιγότερη σημασία στη διπλωματία. «Θεωρώ πως αν επιθυμούμε να κερδίσουμε τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, ή για να το θέσω με πιο μετριοπαθείς όρους, να περιορίσουμε το πρόβλημα, αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να κερδίσουμε την καρδιά και το νου στον Αραβικό και τον Ισλαμικό κόσμο¹⁰».

1.2 Paradigm Shifts?

Η 11^η Σεπτεμβρίου, όμως, δεν ανέδειξε μόνο το χάσμα των αντιλήψεων μεταξύ των δύο ηπείρων. Υπήρξε η αφορμή για την αναζωπύρωση της αμφισβήτησης του κυρίαρχου Ρεαλιστικού Παραδείγματος και την εκκίνηση μίας νέας συζήτησης στις Διεθνείς Σχέσεις. Η ιστορία και η ιστοριογραφία των Διεθνών Σχέσεων υποστηρίζεται πως έχει εξελιχθεί μέσα από 4 «μεγάλες συζητήσεις» (great debates) που η κάθε μία εξ αυτών οδήγησε στην επικράτηση μίας εκ των Σχολών της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων. Αν και αυτή η προσέγγιση έχει αμφισβητηθεί¹¹, είναι τόσο βαθιά ριζωμένη που φαίνεται να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο όχι μόνο στην καταγραφή και αφήγηση των ιστορικών γεγονότων αλλά και στη διαμόρφωση της εξέλιξης των Διεθνών Σχέσεων.

Το κυρίαρχο Παράδειγμα στη μελέτη της τρομοκρατίας, Orthodox Terrorism Theory, μετά την 11^η Σεπτεμβρίου επικρίθηκε ως ανεπαρκές στην παροχή του κατάλληλου ερμηνευτικού πλαισίου εντός του οποίου θα μπορούσαν να αναλυθούν και να εξηγηθούν οι νέες διαστάσεις που είχε λάβει το φαινόμενο της τρομοκρατίας¹². Παρουσιάστηκαν, λοιπόν, κάποιες εναλλακτικές θεωρίες που ασχολούνται με τη

⁹ Mearsheimer J. Interview by Harry Kreisler (April 8, 2002): “Through the Realist Lens: The Problem of Terrorism” Conversations with History; Institute of International Studies, UC Berkeley, διαθέσιμο στο <http://globetrotter.berkeley.edu/people2/Mearsheimer/mearsheimer-con5.html> [02 Απριλίου 2013]

¹⁰ Ibid.

¹¹ Schmidt B. C., (2002), “On the History and Historiography of International Relations” in Carlsnaes, W. Risse. T. and Simmons B.A, *Handbook of International Relations*, SAGE, London.

¹² Franks J., (2009), “Rethinking the Roots of Terrorism: Beyond Orthodox Terrorism Theory-A Critical Research Agenda”, *Global Society*, Vol. 23, No.2, σελ.153-155.

σπουδή της τρομοκρατίας, οι CTS, οι οποίες εντοπίζουν μία σειρά μεθοδολογικών και αναλυτικών αδυναμιών στις παραδοσιακές-ορθόδοξες θεωρίες και αναπτύσσουν με τη σειρά τους τον δικό τους «σκληρό πυρήνα υποθέσεων¹³», στον οποίο θα γίνει αναφορά στη συνέχεια. Η αμφισβήτηση του κυρίαρχου, ορθόδοξου Παραδείγματος ήταν τόσο έντονη που κάποιοι κάνουν λόγο για αλλαγή του κυρίαρχου Παραδείγματος¹⁴ (Paradigm Shifts) με ορόσημο την 11^η Σεπτεμβρίου.

Ο όρος «παράδειγμα» χρησιμοποιήθηκε από τον T. Kuhn¹⁵ ως ένας τρόπος για να περιγράψουμε αλλά και να αξιολογήσουμε την επιστημονική έρευνα. Ο Kuhn αντιλαμβάνεται την επιστήμη ως ένα ιστορικό φαινόμενο άμεσα συναρτημένο με την κοινωνική-πολιτισμική πραγματικότητα. Η επιστήμη είναι τρόποι με τους οποίους η επιστημονική κοινότητα προσεγγίζει την πραγματικότητα, είναι παραδείγματα, δηλαδή συμπλέγματα ερμηνευτικών προσεγγίσεων, τα οποία είναι διαποτισμένα από το πνεύμα της εποχής. Η εξέλιξη της επιστήμης εμφανίζεται ως διαδοχή περιόδων στην καθεμία από τις οποίες κυριαρχεί μία συγκεκριμένη οπτική, ένα επιστημονικό Παράδειγμα. Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος ο Kuhn αποσαφηνίζει τον όρο paradigm δίνοντας δύο ορισμούς. Ο πρώτος είναι αυτό που ο ίδιος αποκαλούσε “the constellation of group commitments” δηλ. μία ολόκληρη συστοιχία πεποιθήσεων, αξιών, τεχνικών κ.ά. που μοιράζονται τα μέλη μίας συγκεκριμένης κοινότητας. Ο δεύτερος αποκαλούνταν από τον Kuhn “paradigm as exemplar or shared example” και υποδηλώνει ένα είδος στοιχείου εκείνης της συστοιχίας, τις συγκεκριμένες λύσεις γρίφων, οι οποίες λειτουργούν ως πρότυπα ή παραδείγματα που μπορούν να αντικαταστήσουν ρητούς κανόνες και να αποτελέσουν τη βάση για τη λύση των υπόλοιπων γρίφων της κανονικής επιστήμης. Τα Παραδείγματα, δε, αυτά δεν είναι συγκρίσιμα, γι’ αυτό και τα ονομάζει ασύμμετρα.

Έτσι η επιστημονική πρόοδος δεν είναι μια συνεχής και γραμμική διαδικασία συσσώρευσης νέων γνώσεων. Η ιστορία της επιστήμης χαρακτηρίζεται από σοβαρές ασυνέχειες, από τομές και άλματα. Μια νέα θεωρία είναι κατά κανόνα το προϊόν μιας ρήξης με την επιστημονική παράδοση, το αποτέλεσμα μιας επαναστατικής διαδικασίας που τροποποιεί ριζικά το θεωρητικό πλέγμα, μέσα από το οποίο η

¹³ Jackson, Richard, (2007), “The core commitments of critical terrorism studies”, *European Political Science*, Vol. 6, No.3, σελ. 244-251.

¹⁴ Cox, Michael, (2002), “Paradigm Shifts and 9/11: International Relations After the Twin Towers”, διαθέσιμο στο <http://asrudiancenter.wordpress.com/2008/06/26/paradigm-shifts-and-911-international-relations-after-the-twin-towers/>.

¹⁵ Thomas, S. Kuhn, (1962), *The structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press.

επιστημονική κοινότητα αντιλαμβάνεται τον κόσμο δηλ. το παράδειγμα. Η επικράτηση μιας νέας θεωρίας προκύπτει από έναν αγώνα ανάμεσα σε αντιμαχόμενες σχολές επιστημονικής σκέψης. Η νεότερη θεωρία δεν συνεχίζει αλλά αντίθετα απορρίπτει την προηγούμενη. Αυτή η ασυνεχής αλλαγή συνιστά μια «επιστημονική επανάσταση».

Η προ-επιστήμη αναφέρεται στην περίοδο της ψηλάφησης ενός θέματος, κατά την οποία προτείνονται εναλλακτικές, αλληλοαποκλειόμενες υποθέσεις. Όταν κατασταλάζουν οι διάφορες απόψεις, θεωρίες, μέθοδοι σε ένα και μοναδικό παράδειγμα έχουμε την περίοδο της «κανονικής επιστήμης». Σε περιόδους «κανονικής επιστήμης» τα επιστημονικά αποτελέσματα και οι ανακαλύψεις έχουν προσθετικό χαρακτήρα. Το κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα οριοθετεί τι είναι επιστήμη και τι ψευδο-επιστήμη. Όμως υπάρχουν περίοδοι «κρίσης», οπότε το πλαίσιο αλλάζει απότομα. Αυτό συμβαίνει επειδή τα αποτελέσματα μερικών πειραμάτων ή ορισμένα φαινόμενα αποτελούν «ανώμαλες περιπτώσεις», δηλαδή κάποιοι «γρίφοι» δεν επιλύονται ούτε ερμηνεύονται με τρόπο απλό μέσα στο πλαίσιο της «κανονικής επιστήμης». Όταν έχουν συσσωρευτεί αρκετές ανωμαλίες, οι οποίες θεωρούνται σημαντικές – είτε γιατί αντιβαίνουν τις θεμελιώδεις αρχές του παραδείγματος, είτε γιατί, παρά τις συντονισμένες προσπάθειες της επιστημονικής κοινότητας, δεν επιλύονται – τότε αρχίζει μια περίοδος κρίσης. Μερικοί επιστήμονες τότε αλλάζουν παράδειγμα και εξετάζουν τα προβλήματα υπό νέο πρίσμα. Αυτή η αλλαγή παραδείγματος, παρομοιάζεται από τον Kuhn ως *gestalt switch* («μεταλλαγή οπτικών μορφών») και ως «θρησκευτική μεταστροφή».

Αναμφισβήτητα τα τρομοκρατικά χτυπήματα που έλαβαν χώρα την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ προκάλεσαν το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας των Διεθνών Σχέσεων και διευρύνθηκε ο αριθμός τόσο των επιστημόνων όσο και των επιστημονικών ερευνών¹⁶ που σχετίζονται με το φαινόμενο της τρομοκρατίας. Ήταν, όμως, οι ελλείψεις του Κυρίαρχου Παραδείγματος τέτοιες που να μην επιτρέπουν την ερμηνεία των τρομοκρατικών επιθέσεων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου εντός του πλαισίου της «κανονικής επιστήμης»; Οι «ανωμαλίες» ήταν τόσες και τόσο μεγάλες ώστε να γίνεται λόγος για «κρίση» που θα οδηγήσει στην πλήρη

¹⁶ Jackson, Richard, (2009), “The Study of Terrorism after 11 September 2001: Problems, Challenges and Future Developments”, *Political Studies Review*, Vol. 7, σελ. 171.

απόρριψη του μέχρι πρότινος Κυρίαρχου Παραδείγματος άρα στην «επιστημονική επανάσταση» και την αλλαγή του Παραδείγματος;

Προκειμένου να θεμελιωθεί μία απάντηση επί των παραπάνω ερωτημάτων απαραίτητη κρίνεται η συνοπτική επισκόπηση των κυριοτέρων θέσεων των δύο «ανταγωνιστικών» σχολών που ερευνούν την τρομοκρατία.

1.3 Orthodox Terrorism Studies vs Critical Terrorism Studies.

1.3.1 Orthodox Terrorism Studies.

Η μελέτη της τρομοκρατίας ως ξεχωριστό και διακριτό αντικείμενο ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Η δεκαετία του '60 είναι η περίοδος που η τρομοκρατία παίρνει τη σύγχρονη μορφή της ή μάλλον είναι η χρονική στιγμή που η τρομοκρατία γεννιέται ιστορικά «έτσι τουλάχιστον όπως την εννοεί η δυτική κοινή γνώμη¹⁷». Την προηγούμενη περίοδο, η πολιτική βία που ασκούνταν τόσο από κρατικούς όσο και από μη-κρατικούς δρώντες εξεταζόταν στο ευρύτερο πλαίσιο του πολέμου, της εξέγερσης, της καταστολής, της επανάστασης και οι τρομοκρατικές ενέργειες αντιμετωπίζονταν ως βομβιστικές επιθέσεις, απαγωγές, αεροπειρατείες, δολοφονίες κ.ο.κ.¹⁸.

Οι σπουδές στο πεδίο της τρομοκρατίας, όπως και στο ευρύτερο ακαδημαϊκό πεδίο των Διεθνών Σχέσεων, επηρεάστηκαν σημαντικά από τη φιλοσοφία της κοινωνικής επιστήμης¹⁹. Οι Orthodox Terrorism Studies, συγκεκριμένα, δέχθηκαν σαφή επιρροή από τον θετικισμό που έχει τις ρίζες του στην εμπειρική επιστημολογία. Οι βασικές παραδοχές της θετικιστικής προσέγγισης είναι ότι η επιστήμη πρέπει να εστιάζει στη συστηματική παρατήρηση. Η συλλογή επαρκών στοιχείων που παράγονται από την επανειλημμένη παρατήρηση, θα αποκαλύψει κανονικότητες που είναι ενδεικτικές της λειτουργίας γενικών νόμων. *Esse est percipi* (για να υπάρχει θα πρέπει να μπορεί να γίνει αντιληπτό), θέση που καθιστά την

¹⁷ Μπόση Μ., (2000), *Περί Ορισμού της Τρομοκρατίας*, Π. Τραυλός, Αθήνα, σελ. 32.

¹⁸ Moeckli, Daniel, (2008), "The emergence of Terrorism as a Distinct Category of International Law", Vol. 44, No. 157, σελ. 160-161.

¹⁹ Kurki, Milja., Wight, Colin, (2007), "International Relations and Social Science", στο Dunne, Tim, Kurki, Milja and Smith Steve (eds), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, Oxford, σελ.13-33.

ύπαρξη λογικά συνδεδεμένη με την αντίληψη²⁰. Ο θετικισμός είναι εν ολίγοις, «μία μεθοδολογική θέση που βασίζεται στην εμπειρική επιστημολογία της αιτιολόγησης του κόσμου μέσω της -τελικά ωμής- εμπειρίας και για αυτό επιτρέπει τη μεθοδολογία και την οντολογία στο βαθμό που αυτές δικαιολογούνται εμπειρικά²¹». Λόγω της εμπιστοσύνης της στην τεκμηρίωση βασίζεται μεθοδολογικά στη συγκέντρωση δεδομένων και στοιχείων μέσω της παρατήρησης και τη στατιστική ανάλυση αυτών. Παράδειγμα κέντρου τεκμηρίωσης αποτελεί η RAND Corporation, που ιδρύθηκε το 1948 στη Σάντα Μόνικα των ΗΠΑ και αποτελεί ένα από τα πλέον διακεκριμένα think tanks, στοχεύει δε «να βοηθήσει στη βελτίωση της πολιτικής και της διαδικασίας λήψης αποφάσεων μέσω της έρευνας και της ανάλυσης²²».

Η ορθόδοξη προσέγγιση αντιμετωπίζει την τρομοκρατία ως αυθύπαρκτο κοινωνικό φαινόμενο, ανεξάρτητο από το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό, χρονικό πλαίσιο εντός του οποίου δημιουργήθηκε. Ως τέτοιο δύναται να τύχει αντικειμενικής παρατήρησης και αναγνώρισης και να μελετηθεί μέσω των παραδοσιακών επιστημονικών μεθόδων. Η ανάλυση της ορθόδοξης προσέγγισης για την τρομοκρατία, βασίζεται στο δρώντα (actor-based) και επικεντρώνεται αποκλειστικά στους μη-κρατικούς δρώντες καθώς αντιλαμβάνεται την κρατική βία ως τη μόνη μορφή νομιμοποιημένης βίας²³. Εξαίρεση φαίνεται να αποτελεί η περίπτωση των κρατών που χρηματοδοτούν τρομοκρατικές οργανώσεις²⁴ (state-sponsored terrorism). Είναι, τελικά, μία κρατοκεντρική προσέγγιση που ορίζει την τρομοκρατία σε σχέση με το κράτος και τη νομιμότητα της κρατικής διακυβέρνησης, το δε ερευνητικό της πεδίο εστιάζει στην αποσαφήνιση του όρου της τρομοκρατίας, του τρόπου λειτουργίας της και εν τέλει του τρόπου καταπολέμησής της.

Μία καινούργια τάση που παρουσιάστηκε στις OTS, είναι η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου ως μία «νέα τρομοκρατία», όρος που ουσιαστικά υπονοεί μία επαναστατική διαφοροποίηση της φύσης της τρομοκρατίας²⁵. Μία προσέγγιση που έχει όχι μόνο προκαλέσει τις έντονες

²⁰ *Ibid.*

²¹ Smith, Steve, (1996), "Positivism and beyond", in Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalevski, eds., *International Theory: positivism and beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 17.

²² Βλ. σχετ. ιστοσελίδα της RAND : <http://www.rand.org/about/history.html>.

²³ Franks, Jason, (2009), *όπ. παρ.* σελ.154.

²⁴ Βλ. σχετ. Έκθεση Υπ. Εξωτερικών ΗΠΑ: <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2007/103711.htm>

²⁵ Field, Antony, (2009), "The 'New Terrorism': Revolution or Evolution", *Political Studies Review*, Vol. 7, σελ. 195.

αντιδράσεις των CTS²⁶, αλλά έχει αποτελέσει σημείο αντιπαράθεσης και εντός του Κυρίαρχου Παραδείγματος²⁷. Εκείνοι που αντιτίθενται στην έννοια της «νέας τρομοκρατίας», προτάσσουν ως επιχείρημα ότι αντί για επανάσταση (revolution) έχουμε μάλλον μια εξέλιξη (evolution) του φαινομένου της τρομοκρατίας ότι, δηλαδή, διαπιστώνεται ιστορικά μία σοβαρή συνέχεια στις καλά εδραιωμένες τρομοκρατικές πρακτικές και συμπεριφορές²⁸. Επισημαίνουν, δε, ότι ο όρος «νέα τρομοκρατία» είναι ιδιαιτέρως δημοφιλής σε κυβερνητικούς κύκλους καθώς η χρησιμοποίησή του εξυπηρετεί λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, ήτοι την επικοινωνιακή πολιτική αυτών, προκειμένου να νομιμοποιήσουν την αντιτρομοκρατική πολιτική που ακολουθούν²⁹.

Η ορθόδοξη θεωρία της τρομοκρατίας υποστηρίζει ότι μία τρομοκρατική ενέργεια αποσκοπεί στο να προκαλέσει μία υπερβολική αντίδραση της κρατικής εξουσίας ενάντια όχι μόνο στους ηθικούς και φυσικούς αυτουργούς αλλά και στους υποστηρικτές αυτών καθώς και γενικότερα ενάντια στον πληθυσμό. Στόχος δηλαδή των τρομοκρατών είναι να προκαλέσουν έντονη κρατική καταστολή αδιακρίτως, προκειμένου να στερήσουν από την κυβέρνηση τη νομιμότητα και να πετύχουν τη ριζοσπαστικοποίηση των μαζών. Τότε, υποστηρίζουν, το κράτος θα φανεί ανίκανο να προστατεύσει τους πολίτες του και αυτοί με τη σειρά τους θα στραφούν στους υποκινητές της τρομοκρατίας για την παροχή ασφαλείας και εναλλακτικής διακυβέρνησης³⁰.

Περαιτέρω, η ορθόδοξη εξήγηση της τρομοκρατίας βασίζεται στην έντονα συμβολική φύση των τρομοκρατικών χτυπημάτων-ή την απειλή αυτών- και την πρόθεσή τους να τρομοκρατήσουν, να εκφοβίσουν, να εμφυσήσουν το φόβο στους επιλεγμένους στόχους αλλά και στο ευρύτερο κοινό ή αλλιώς “Να σκοτώσουν έναν και να τρομάξουν χιλιάδες³¹». Προκειμένου να το καταφέρουν αυτό οι τρομοκράτες,

²⁶ Spencer, Alexander (2006), «Questioning the Concept of “New Terrorism”», *Peace Conflict & Development*, Vol.8, σελ. 1-33.

²⁷ Field, Antony, (2009), *όπ. παρ.*, σελ.195-207, Gofas, Andreas, (2012), “The Terrorism-Democracy Nexus and the Trade-Off Between Security and Civil Liberties” in Tzifakis, Nikolaos (ed.), *International Politics in Times of Change*, Springer, σελ. 283-298 και Gofas, Andreas (2012), “Old vs New Terrorism: What’s in a Name?”, *Journal of International Relations*, Vol.8, No.32, σελ. 17-31.

²⁸ Field, Antony, (2009), *όπ. παρ.* σελ.195 και Gofas, Andreas, (2012), “The Terrorism-Democracy Nexus and the Trade-Off Between Security and Civil Liberties” in Tzifakis, Nikolaos (ed.) *International Politics in Times of Change*, Springer, σελ.286.

²⁹ Field, Antony (2009), *όπ. παρ.* σελ. 205.

³⁰ Berry, N.O., (1987), “Theories on the Efficacy of Terrorism”, in Wilkinson, P., and Stewart, Al., M., *Contemporary Research on Terrorism*, Aberdeen University Press, σελ. 293-305.

³¹ Sun Zu, *Η Τέχνη του Πολέμου*, εκδόσεις Βανιάς (2003), Θεσσαλονίκη.

ισχυρίζεται η ορθόδοξη θεωρία, η τρομοκρατία χρησιμοποιεί με αριστοτεχνικό τρόπο την προπαγάνδα³². Για την τρομοκρατία «η προπαγάνδα και η βία είναι σαν τις δύο γροθιές ενός μπουξέρ³³. Μέσω της προπαγάνδας προσηλυτίζει τα νέα μέλη της αλλά και επηρεάζει το ευρύτερο κοινό καθώς και το διεθνές ακροατήριο. Οι προεκτάσεις αυτής της προσέγγισης της ορθόδοξης θεωρίας, βρίσκουν εφαρμογή στην ιδιαίτερη σχέση που φαίνεται να έχει η τρομοκρατία με τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Οι τρομοκράτες χρησιμοποιούν τα Μ.Μ.Ε ως πομπό για να προπαγανδίσουν και να αναπαράγουν το πολιτικό τους μήνυμα στο ευρύτερο κοινό. Ενώ, λοιπόν, θεωρούν το καθεστώς, τους θεσμούς και τους εκπροσώπους του μοχθηρούς εχθρούς που πρέπει να καταστρέψουν χωρίς έλεος, στρέφονται προς το ευρύ κοινό σαν να είναι το ακροατήριο από το οποίο απαιτεί υποταγή, πίστη και συμμόρφωση³⁴.

Τέλος, σύμφωνα με την ορθόδοξη θεωρία οι τρομοκράτες είναι ορθολογικοί δρώντες³⁵, οι οποίοι χρησιμοποιούν την τρομοκρατία ως μέρος μίας ευρύτερης στρατηγικής συλλογιστικής, ενός καλά οργανωμένου σχεδίου, που στόχο έχει να επηρεάσει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και να προκαλέσει πολιτική αλλαγή, έχοντας συνυπολογίσει τις συνέπειες των πρακτικών τους και τις εναλλακτικές.

1.3.2 Critical Terrorism Studies.

Η Κριτική θεωρία αρχίζει να σχηματίζεται στις αρχές της δεκαετίας του '80 και ξεκινά με τη δεδηλωμένη πρόθεση να ασκήσει κριτική σε συγκεκριμένες κοινωνικές ρυθμίσεις. Έτσι, το επιχείρημα των CTS αναπτύσσεται ασκώντας κριτική εναντίον του πεδίου των παραδοσιακών θεωριών³⁶. Εντοπίζουν στις τελευταίες μεθοδολογικές και αναλυτικές αδυναμίες, όπως ότι: βασίζονται σε φτωχές μεθόδους και στηρίζονται υπέρμετρα σε δευτερογενείς πληροφορίες και όχι σε πρωτογενή έρευνα, έχουν αποτύχει να αναπτύξουν έναν κοινώς αποδεκτό ορισμό της

³² Tugwell, M., (1987), "Terrorism and Propaganda: Problem and Response", in Wilkinson, P., and Stewart, Al., M., *Contemporary Research on Terrorism*, Aberdeen University Press, σελ. 409-417.

³³ Ibid, *όπ. παρ.*, σελ. 410.

³⁴ Ibid, *όπ. παρ.*, σελ. 412.

³⁵ Williams, Phil, (2006), "Strategy for a New World: Combating Organized Crime and Terrorism" in John Baylis et.al. (eds), *Strategy in the Contemporary World.*, Oxford University Press, Oxford, σελ. 195.

³⁶ Jackson, Richard, (2007), "The core commitments of critical terrorism studies", *European Political Science*, Vol. 6, No.3, σελ. 244-245.

τρομοκρατίας, τα αποτελέσματα των ερευνών τους περί της τρομοκρατίας έχουν έναν περιγραφικό, αφηγηματικό και αφοριστικό χαρακτήρα, η προσέγγισή τους διακρίνεται από έλλειψη διεπιστημονικότητας, έχουν την τάση να αντιμετωπίζουν τη σύγχρονη τρομοκρατία ως ένα «νέο» φαινόμενο με απαρχή την 11^η Σεπτεμβρίου αδιαφορώντας για την ιστορικότητα του φαινομένου, επικεντρώνονται σε επιμέρους θέματα αποτυγχάνοντας πλήρως να εμπλακούν σε μία σειρά άλλων επίμαχων θεμάτων όπως η κρατική τρομοκρατία και, τέλος, έχουν μία υπερβολικά πολιτικά περιορισμένη εστίαση.

Ακόμη, κατηγορούν τις παραδοσιακές σπουδές της τρομοκρατίας ότι καθώς έχουν τις ρίζες τους στις ορθόδοξες σπουδές ασφαλείας έχουν υιοθετήσει κρατοκεντρικές αντιλήψεις, δεν υποστηρίζονται από εμπειρικές έρευνες και αδυνατούν να αντιληφθούν τη φύση και τα αίτια της τρομοκρατίας.

Επικρίνουν, επίσης, το γεγονός ότι πολλοί εκ των ειδικών επιστημόνων σε θέματα τρομοκρατίας έχοντας αποκτήσει άμεσες διασυνδέσεις με κρατικούς θεσμούς δεν μπορούν εύκολα να διαχωρίσουν το κράτος από τον ακαδημαϊκό τομέα³⁷. Οι CTS θεωρούν ότι έχει δημιουργηθεί μία «επιστημολογική κοινότητα» (epistemic community), ένα δίκτυο ειδικών είτε αυτοί είναι κρατικοί σύμβουλοι, στρατιωτικοί είτε μέλη think-tanks και διανοούμενοι, που έχει κοινή κοσμοθεωρία και κοινές πολιτικές αντιλήψεις. Είναι, λοιπόν, στενά συνδεδεμένοι με ένα κρατικό ηγεμονικό σχέδιο, το οποίο αναπαράγουν, καθώς το διεθνές σύστημα είναι κατασκευάσμα των ισχυρών κρατών. Η γνώση, υποστηρίζουν οι οπαδοί της Κριτικής θεωρίας, δεν είναι ουδέτερη, ούτε ηθικά, ούτε πολιτικά, ούτε ιδεολογικά αλλά είναι πάντα μεροληπτική και πάντα χρησιμοποιείται προς εξυπηρέτηση συμφερόντων των ηγεμονικών κρατών³⁸.

Τέλος, επικρίνουν το Κυρίαρχο Παράδειγμα ως έναν ιδανικό τύπο «θεωρίας επίλυσης προβλημάτων»³⁹. Θεωρεί δεδομένο τον κόσμο ως έχει και δεν εξετάζει το κατά πόσο το status quo εμπλέκεται στο πρόβλημα της τρομοκρατίας. Η Κριτική θεωρία, δηλαδή, δίνει έμφαση στη μη-ουδέτερη φύση της πολιτικής και κοινωνικής εξήγησης.

³⁷ Burnett, J. and Whyte, D. (2005), "Embedded expertise and the new terrorism", *Journal for Crime, Conflict and the Media*, Vol.1, No.4, σελ. 1-18.

³⁸ Franks J. (2009), *όπ., παρ.*, σελ.154.

³⁹ Cox, Robert, (1981), "Social forces, states and word orders: beyond international relations theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, σελ. 128-129.

Η οντολογική θέση των Κριτικών θεωριών είναι πως αντικείμενο και υποκείμενο «αλληλοδιαμορφώνονται σε μία διαλεκτική που δεν παύει ποτέ να είναι δυναμική⁴⁰». Το οντολογικό σύστημα δεν είναι αυθύπαρκτο. Συνεπώς, η τρομοκρατία είναι «ουσιαστικά ένα κοινωνικό γεγονός παρά μία ωμή πραγματικότητα...και η φύση της εξαρτάται από το πλαίσιο, τις συνθήκες, τις προθέσεις και καθοριστικοί παράγοντες είναι οι κοινωνικές, πολιτιστικές, νομικές και πολιτικές διαδικασίες που την ερμηνεύουν και την κατηγοριοποιούν⁴¹». Ο όρος τρομοκρατία, όπως χρησιμοποιείται από τις παραδοσιακές θεωρίες, υπονοεί μία πολιτική κρίση περί της νομιμοποίησης των δρώντων και των ενεργειών αυτών. Αντίθετα οι CTS «αντιμετωπίζουν την τρομοκρατία ως στρατηγική ή τακτική πολιτικής βίας που μπορεί, και συχνά συμβαίνει, να χρησιμοποιηθεί τόσο από κρατικούς όσο και από μη-κρατικούς δρώντες κατά τη διάρκεια περιόδων ειρήνης και πολέμου⁴²».

Οι οπαδοί των Κριτικών Σπουδών πρεσβεύουν ότι η τρομοκρατία λαμβάνει χώρα εντός ενός ευρύτερου πλαισίου πολιτικών αγώνων, ως μία εκ των στρατηγικών που μπορούν να υιοθετηθούν. Αυτό συνεπάγεται ότι η ετικέτα του τρομοκράτη δεν είναι μία σταθερή ταυτότητα και ότι οι ίδιοι οι τρομοκράτες μπορεί να θελήσουν να την εγκαταλείψουν ως στρατηγική ή τακτική επιδίωξης των πολιτικών τους σκοπών⁴³. Με άλλα λόγια, κάποιος που υπήρξε μία φορά τρομοκράτης, δεν σημαίνει ότι θα είναι για πάντα τρομοκράτης “once a terrorist is not always a terrorist⁴⁴”. Οι CTS επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην εύρεση των αιτιών που οδηγούν στη χρήση τρομοκρατικών πρακτικών καθώς και στην αναγνώριση εκείνων των διαδικασιών που οδηγούν στην εγκατάλειψή τους.

Επιστημολογικά, οι CTS πρωτίστως στηρίζονται στην κατανόηση της γνώσης ως μία κοινωνική κατασκευασμένη διαδικασία, μέσω της γλώσσας, της αφήγησης και των διυποκειμενικών πρακτικών⁴⁵ που χρησιμοποιούνται σε μία δεδομένη χρονική

⁴⁰ Toros, Harmonie and Gunning, Jeroen, (2009), “Exploring a critical theory approach to terrorism studies”, in R. Jackson, M. B. Smyth and J. Gunning, eds. *Critical Terrorism Studies: A new research agenda*, Routledge, σελ.92.

⁴¹ Jackson, Richard, (2009), “Critical Terrorism Studies: An Explanation, a Defense and a Way Forward” paper prepared for the BISA Annual Conference 14-16 December 2009, σελ. 247.

⁴² *Ibid*, σελ. 248.

⁴³ Jackson, Richard, (2007), “The core commitments of critical terrorism studies”, *European Political Science*, Vol. 6 , No.3, σελ. 248.

⁴⁴ Schmid, Alex, (2004), “Frameworks for conceptualizing terrorism”, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 16, No.2 σελ.205.

⁴⁵ Jackson, Richard, (2007), *όπ., παρ.* σελ. 246.

στιγμή και εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς. Η γνώση που υπάρχει περί της τρομοκρατίας είναι κοινωνικά και πολιτικά κατασκευασμένη.

Για την Κριτική προσέγγιση βαρύνουσας σημασίας είναι η έννοια της χειραφέτησης, δηλαδή η επίτευξη ενός μεγαλύτερου βαθμού ανθρώπινης ελευθερίας και η βελτίωση των όρων της αυτοπραγμάτωσης και της πραγμάτωσης της κοινωνικής προόδου που οδηγούν στην αίσθηση της εσωτερικής πληρότητας.⁴⁶

Η Μεθοδολογία των ερευνητών των CTS χαρακτηρίζεται ως πλουραλιστική και πρόθυμη να κάνει χρήση μετα-θετικιστικών μεθόδων και προσεγγίσεων. Απορρίπτουν τη στενή λογική της παραδοσιακής κοινωνικής επιστημονικής εξήγησης που στηρίζεται στη σχέση αιτίου-αιτιατού και δέχονται ότι οι κονστρουκτιβιστικές και μετα-στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις με την ερμηνευτική λογική της κατανόησης μπορούν να δώσουν βήμα σε ερωτήματα και προοπτικές που ο θετικισμός έχει αποκλείσει.

Οι CTS δεν είναι ενάντια στο κράτος, ούτε ενάντια στη Δύση. Η αφήγησή τους (discourse) είναι ένα δυναμικό αντι-τρομοκρατικό project, που βασίζεται σε θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και αξίες, ενδιαφέρεται για την κοινωνική δικαιοσύνη, την ισότητα και το τέλος της δομικής και φυσικής βίας καθώς και των διακρίσεων.

1.3.3 Ο αντίκτυπος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου στην ορθόδοξη και κριτική θεωρία.

Πως λοιπόν επηρέασε η 11^η Σεπτεμβρίου αυτές τις θεωρίες; Είναι καταφανής η επικράτηση του νέου μοντέλου ερμηνείας και η ανεπάρκεια του μέχρι πρότινος κυρίαρχου; Παραφράζοντας ένα επιχείρημα του Buzan, θα λέγαμε ότι και οι δύο προσεγγίσεις δεν θα αντιμετωπίσουν κανένα πρόβλημα στη διεκδίκηση μεριδίου δράσης⁴⁷.

Η Ορθόδοξη θεωρία εξακολουθεί να μπορεί να προσφέρει απαντήσεις στα σοβαρά ερωτήματα γύρω από το φαινόμενο της τρομοκρατίας. Καταρχήν, ως

⁴⁶ Jackson, Richard, (2007),όπ.παρ., σελ.249.

⁴⁷ Buzan, Barry,(2002) “The Implications of September 11 for the Study of International Relations” διαθέσιμο στο : <http://asrudiancenter.wordpress.com/2008/06/26/the-implications-of-september-11-for-the-study-of-international-relations/>.

κρατοκεντρική και ρεαλιστική προσέγγιση, ερμηνεύει την 11^η Σεπτεμβρίου ως συνέπεια της μονοπολικότητας και την απάντηση των ΗΠΑ στις τρομοκρατικές επιθέσεις, ως ένα παράδειγμα άσκησης μονοπολικής ισχύος. Ταυτόχρονα, δεν μπορεί να μην αναγνωρίσει κανείς μία τάση ενδυνάμωσης του κράτους καθώς αυξάνονται τα μέτρα συνοριακής φύλαξης αλλά και γενικότερα παρατηρείται μία αναβάθμιση του δικαιώματος του κράτους για παρακολούθηση και έλεγχο πάσης φύσεως δραστηριοτήτων. Ακόμη, θεωρώντας πως οι τρομοκρατικές οργανώσεις έχουν ορθολογική συμπεριφορά και πως στηρίζουν την οργάνωσή τους στη δομή των δικτύων, η ορθόδοξη θεωρία μπορεί με σαφήνεια και πληρότητα να διερευνήσει τον τρόπο χρηματοδότησής τους μέσω του οργανωμένου εγκλήματος και να εστιάσει σε αποτελεσματικές στρατηγικές καταπολέμησής του⁴⁸.

Η «σύγκρουση των πολιτισμών⁴⁹» (clash of civilizations) είναι επίσης μία θεωρία του ρεαλισμού, που φαίνεται να κερδίζει έδαφος με γοργούς ρυθμούς στη μελέτη του φαινομένου της τρομοκρατίας από τις ορθόδοξες σπουδές. Το επιχείρημα της θεωρίας αυτής είναι πως «η βασική πηγή συγκρούσεων στο νέο κόσμο δεν θα είναι πρωτίστως ιδεολογική ή πρωτίστως οικονομική. Οι μεγάλες διαιρετικές τομές στην ανθρωπότητα και η κυρίαρχη πηγή συγκρούσεων θα έχουν πολιτισμική προέλευση. Τα κράτη έθνη θα παραμείνουν οι πιο ισχυροί παίκτες στην παγκόσμια σκηνή αλλά οι κύριες συγκρούσεις της παγκόσμιας πολιτικής θα λάβουν χώρα μεταξύ εθνών και ομάδων διαφορετικών πολιτισμών. Η σύγκρουση των πολιτισμών θα κυριαρχήσει στην παγκόσμια πολιτική».

Οι πρόσφατες επιθέσεις στο Λονδίνο⁵⁰, στις 22 Μαΐου 2013 και στο Παρίσι⁵¹, στις 25 Μαΐου, εναντίον Βρετανού και Γάλλου στρατιώτη αντίστοιχα, φαίνονται να είναι παραδείγματα αυτής της νέας διαμορφούμενης πραγματικότητας. Πιο συγκεκριμένα, η ιδιαίτερος ειδικής δολοφονία του Βρετανού στρατιώτη ήδη εξετάζεται από τις αρμόδιες αντιτρομοκρατικές υπηρεσίες καθώς οι δηλώσεις ενός εκ των δραστών της επίθεσης σαφώς παραπέμπουν σε τρομοκρατική ενέργεια: «..Ο μόνος λόγος που το κάναμε αυτό είναι γιατί κάθε μέρα σκοτώνονται Μουσουλμάνοι.

⁴⁸ Williams, Phil, (2006), *όπ. παρ.*, σελ. 192-207.

⁴⁹ Huntington, Samuel, P. (1993), "The Clash of Civilisations?", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No.3, σελ. 22-49.

⁵⁰ Casciani, Dominic, (22 May 2013), "Woolwich machete attack leaves man dead", διαθέσιμο στο : <http://www.bbc.co.uk/news/uk-22630303>.

⁵¹ Άρθρο BBC, (26 May 2013), "Knife attack on soldier in Paris treated as terrorism", διαθέσιμο στο : <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-22670697>.

Αυτός ο Βρετανός στρατιώτης είναι οφθαλμόν αντί οφθαλμού και οδόντα αντί οδόντος...Οι άνθρωποί σας δεν θα είναι ποτέ ασφαλείς. Αλλάζτε την κυβέρνησή σας, δεν ενδιαφέρονται για εσάς⁵²». Στο Παρίσι, όπου στρατιώτης δέχθηκε επίθεση με μαχαίρι, συνδέουν το γεγονός με την τρομοκρατική ενέργεια του Λονδίνου. Η Γαλλία ήδη βρίσκεται σε κατάσταση υψηλού κινδύνου καθώς έχει δεχθεί απειλή από τη Βορειο-Αφρικανική πτέρυγα της Al-Qaeda, λόγω της στρατιωτικής επέμβασης της Γαλλίας στο Mali. Δημοσίευμα⁵³ αναφέρει ότι σε δημοσκόπηση που διεξήχθη στη Μεγάλη Βρετανία βρέθηκε ότι τα 2/3 του δείγματος πιστεύουν ότι θα υπάρξει μία «σύγκρουση των πολιτισμών» μεταξύ Μουσουλμάνων και μη Βρετανών πολιτών.

Σημαντική θέση στις ορθόδοξες σπουδές για την τρομοκρατία έχει και η θεωρία της Επανάστασης στις Στρατιωτικές Υποθέσεις⁵⁴ (Revolution in Military Affairs). Σύμφωνα με αυτή, η R.M.A είναι μία σημαντική αλλαγή στη φύση του πολέμου, που προκύπτει από την καινοτόμο εφαρμογή των νέων τεχνολογιών, οι οποίες, σε συνδυασμό με τις δραματικές αλλαγές στο στρατιωτικό δόγμα και στις λειτουργικές και οργανωτικές αντιλήψεις, αλλάζουν ριζικά το χαρακτήρα και τους κανόνες διεξαγωγής του πολέμου. Άμεση εφαρμογή της RMA κάνουν οι ΗΠΑ καθώς μετά την 11^η Σεπτεμβρίου επιδιώκουν να αυξήσουν ακόμη περισσότερο τις στρατιωτικές τους δυνατότητες σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο ώστε να προστατευτούν από πάσης φύσεως απειλές αλλά και να προβάλλουν την ισχύ τους μέσω της χρήσης βίας με το μικρότερο όμως δυνατό κίνδυνο απωλειών⁵⁵.

Πάντα όμως θα υπάρχουν περισσότερες από μία αφηγήσεις της ίδιας ιστορίας. Ένας εκ των βασικών λόγων για τις διαφορετικές ιστορίες είναι ότι, όπως είδαμε, στηρίζονται σε διαφορετικές ιδέες και θεωρίες. Η άλλη αφήγηση λοιπόν έχει ως εξής: Ο αντίκτυπος των τρομοκρατικών χτυπημάτων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου στην αξιοπιστία του ρεαλισμού και των ορθόδοξων σπουδών της τρομοκρατίας ήταν αρνητικός καθώς την απώλεσαν.

⁵² Dodd, Vikram, (22 May 2013), "Man killed in deadly terror attack in London street", *The Guardian*, διαθέσιμο στο: <http://www.guardian.co.uk/uk/2013/may/22/police-respond-serious-incident-woolwich>.

⁵³ Boffey, Daniel, (25 May 2013), "Poll reveals rising fears of clashes in wake of Woolwich killing", διαθέσιμο στο: <http://www.guardian.co.uk/uk/2013/may/25/woolwich-attack-islam>.

⁵⁴ Black, Jeremy, (2006), "The Revolution in Military Affairs: The Historian's Perspective", *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 9, No. 2, σελ. 1-42.

⁵⁵ Buzan, Barry, (2002) "The Implications of September 11 for the Study of International Relations" <http://asrudiancenter.wordpress.com/2008/06/26/the-implications-of-september-11-for-the-study-of-international-relations/>.

Ένας μη-κρατικός δρών, μία τρομοκρατική οργάνωση με οργάνωση δικτύου επέδειξε πώς θα μπορούσε να προκαλέσει μία υπερδύναμη⁵⁶. Καθώς, δε, δεν μπορεί να προσδιοριστεί μία συγκεκριμένη τοποθεσία στην οποία βρίσκεται ο δράστης του τρομοκρατικού χτυπήματος, δεν μπορεί να εντοπιστεί ως στόχος και άρα προσδίδεται στην έννοια της απειλής ένας πιο ασαφής χαρακτήρας. Μία μη-παραδοσιακή δύναμη, χωρίς διακριτά σύνορα, χωρίς κεντρική αρχή, χωρίς ένοπλες δυνάμεις εισέβαλε στο εσωτερικό της μοναδικής υπερδύναμης καταφέροντας ένα καίριο πλήγμα στο σύστημα ασφαλείας της και στο γόητρό της. Το κράτος δεν αποτελεί, πλέον, το μοναδικό δρώντα της διεθνούς πολιτικής. Οι CTS ασχολούνται με την αλληλεπίδραση μεταξύ κρατικών και μη-κρατικών δρώντων και λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους το ρόλο των τελευταίων⁵⁷.

Η 11^η Σεπτεμβρίου απέδειξε, ακόμη, πόσο ουσιώδες είναι να κατανοήσουμε τους διαφορετικούς πολιτισμούς, τις διαφορετικές ιδέες, τις διαφορετικές θρησκείες. Οι κονστρουκτιβιστικές προσεγγίσεις των CTS φαίνεται να αξιολογούν καλύτερα την τρομοκρατία. Καθώς ενδιαφέρονται για τα βαθύτερα αίτια που την προκαλούν, εξετάζουν το κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό και οικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου αυτή σχηματίζεται ως φαινόμενο. Υπονοούν, έτσι, μέσω της «θεωρίας των κοινωνικών συγκρούσεων⁵⁸» ότι γενεσιουργές αιτίες της τρομοκρατίας μπορούν να εντοπιστούν σε πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά «παράπονα» ομάδων που θεωρούν πως έχουν πέσει θύματα κοινωνικών αδικιών.

Είναι και ο λόγος για τον οποίο οι υποστηρικτές της κριτικής θεωρίας επιδιώκουν την επαφή και τη συζήτηση με τους δρώντες των τρομοκρατικών ενεργειών ως βασικό στοιχείο της κατανόησης των παραγόντων που ευνοούν την επιλογή της τακτικής της τρομοκρατίας έναντι άλλων ορθόδοξων μέσων για την επιδίωξη των σκοπών των δρώντων. Αναλύουν τον τρόπο σχηματισμού των ταυτοτήτων και των συμφερόντων καθώς και τη συνεχή μεταβολή αυτών με την πάροδο του χρόνου. Σύμφωνα με τον Wendt⁵⁹, οι ταυτότητες μας αποκαλύπτουν «ποιοι και τι είδους δρώντες είναι» ενώ τα συμφέροντα αναφέρονται «στο τι επιζητούν-επιδιώκουν οι δρώντες». Με αυτόν τον τρόπο προσέγγισης επιτυγχάνεται

⁵⁶ Gültekin, Sümer, (2007), “9/11 and Its Impact On Realism”, paper prepared for the Turin Conference, ECPR-European Standing Group on International Relations.

⁵⁷ Franks J., (2009), *όπ. παρ.*, σελ.165-167.

⁵⁸ Franks J., (2009), *όπ. παρ.* σελ.166.

⁵⁹ Wendt, Alexander, (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press.

ένας αποτελεσματικότερος τρόπος αντιμετώπισης και καταπολέμησης του ίδιου του φαινομένου της τρομοκρατίας. Ο Sun Zu έλεγε πως αν δεν γνωρίζεις τον εχθρό σου για κάθε νίκη που κερδίζεις θα έχεις και μία ήττα⁶⁰.

Δεν αρκεί, λοιπόν, σύμφωνα με τις κριτικές σπουδές για την τρομοκρατία, να αναγνωρίζεται ο σύγχρονος τρόπος οργάνωσης των τρομοκρατικών οργανώσεων σε δίκτυα. Θα πρέπει να ακολουθήσει και μία ανάλυση «του δικτύου του τρόμου», που να εξηγεί πώς διάφορες τρομοκρατικές ομάδες και άλλες οργανώσεις αλλά και κράτη συνδέονται, πώς οργανώνονται και πώς ακριβώς λειτουργούν ως δίκτυο⁶¹.

Περαιτέρω, είναι αναμφισβήτητο πως αν και η 11^η Σεπτεμβρίου υπήρξε για τη σύγχρονη περίοδο ένα γεγονός τρομακτικών διαστάσεων δεν μπορούμε να ισχυριζόμαστε πως ήταν καινοφανές και μοναδικό στην ιστορία της ανθρωπότητας. Οι κριτικές σπουδές την εντάσσουν σε ένα υπαρκτό ιστορικό πλαίσιο και την εξετάζουν ως μέρος μίας συνεχούς διαδικασίας εξέλιξης, γεγονός που επιτρέπει την ανάλυση του φαινομένου της τρομοκρατίας στο σύνολό του και όχι την αποσπασματική εξήγησή του.

1.3.4 Τελικά, έχουμε Νέο Παράδειγμα;

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι μετά την 11^η Σεπτεμβρίου η ανάγκη να κατανοήσουμε την τρομοκρατία ώστε να την καταπολεμήσουμε, έχει γίνει επιτακτική. Η αποτελεσματικότητα των αντιτρομοκρατικών μέτρων εξαρτάται από την επίτευξη αυτού του στόχου. Αυτή είναι η μεγαλύτερη πρόκληση. Σύμφωνα με τον Buzan⁶², η 11^η Σεπτεμβρίου πρόσθεσε τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας αλλά άφησε όλα τα υπόλοιπα ανέπαφα.

Πρέπει λοιπόν να δοθεί λιγότερη έμφαση στην αντιπαράθεση μεταξύ των ανταγωνιστικών θεωριών και περισσότερη προσοχή στον τρόπο σύνθεσής τους.

⁶⁰ Sun Zu, *Η Τέχνη του Πολέμου*, εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη, σελ.33

⁶¹ Stohl, Michael, (2012), “Don’t confuse me with the facts: knowledge claims and terrorism”, *Critical Studies on Terrorism*, Vol. 5, No.1, σελ. 42.

⁶² Buzan, Barry, (2002) “The Implications of September 11 for the Study of International Relations” <http://asrudiancenter.wordpress.com/2008/06/26/the-implications-of-september-11-for-the-study-of-international-relations/>.

Εξάλλου, όπως φάνηκε και από την αμέσως προηγούμενη ανάπτυξη, η κάθε προσέγγιση μπορεί να φωτίσει το φαινόμενο της τρομοκρατίας από μία άλλη οπτική γωνία. Το έλλειμμα που παρουσιάζεται από πλευράς του Ορθόδοξου και Κυρίαρχου Παραδείγματος να ερμηνεύσει επαρκώς τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, δεν αρκεί ως μεμονωμένο γεγονός να προκαλέσει την αλλαγή Παραδείγματος. Εξάλλου, ο Ρεαλισμός δεν κινδυνεύει όσο το ηγεμονικό σύστημα επιμένει να υπάρχει στις διεθνείς σχέσεις.

Από την άλλη, η προσφορά της κριτικής προσέγγισης στη μελέτη της τρομοκρατίας είναι σημαντική κυρίως στην αναζήτηση των αιτιών και των νέων μέτρων αντιμετώπισής της. Όπως όμως επισημαίνει και ο Jackson⁶³, παρά το ελπιδοφόρο ξεκίνημα των κριτικών σπουδών ελλοχεύει ο κίνδυνος να διευρυνθεί το χάσμα μεταξύ των ορθόδοξων και κριτικών ακαδημαϊκών και να πάψει να υπάρχει η διάθεση να εμπλακούν σε έναν εποικοδομητικό διάλογο με θέμα τις κοινές τους ανησυχίες. Δεν υπάρχουν παραδείγματα ή σπουδαίες θεωρίες που να μπορούν να ερμηνεύσουν το σύνολο των εξελίξεων της διεθνούς πολιτικής. Σχεδόν όλες οι θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων έχουν δυνατά και αδύναμα σημεία⁶⁴.

Το θεμελιώδες ερώτημα, λοιπόν, δεν θα έπρεπε να είναι ποια θεωρία θα επικρατήσει στο μέλλον ως το Κυρίαρχο Παράδειγμα, αλλά πώς αυτές θα μπορέσουν να συνεργαστούν και να ξεπεράσουν το χάσμα που σε ένα μεγάλο βαθμό αποτυπώνεται στο χάρτη ως Ατλαντικό, μεταξύ Αμερικανών και Ευρωπαίων ειδικών επιστημόνων σε θέματα τρομοκρατίας⁶⁵.

⁶³ Jackson, Richard, (2008) “Why We Need Critical Terrorism Studies” , διαθέσιμο στο : <http://www.e-ir.info/2008/04/08/why-we-need-critical-terrorism-studies/> .

⁶⁴ Gültekin, Sümer , (2007), *όπ.*, *παρ.*

⁶⁵ Jackson, Richard, (2008), *όπ. παρ.*.

2. ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

« Αναγνωρίζουμε το ρόλο του ταξιδιού και του τουρισμού ως όχημα για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, την οικονομική ανάπτυξη και την ανάπτυξη γενικότερα και δεσμευόμαστε να εργαστούμε για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών που θα διευκολύνουν τον ταξιδιωτικό τομέα προκειμένου να υποστηρίξουμε τη δημιουργία θέσεων εργασίας, την ποιοτική εργασία, τη μείωση της φτώχειας και την παγκόσμια ανάπτυξη».

Δήλωση των Ηγετών της ομάδας G20⁶⁶ στο Los Cabos 18-19 Ιουνίου 2012.

2.1 Εισαγωγή.

Ο τουρισμός θεωρείται μία ολοκληρωτικά βιομηχανοποιημένη δραστηριότητα, η οποία περιλαμβάνει το σύνολο των αγαθών, υπηρεσιών και πόρων που καταναλώνεται από τους τουρίστες. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, πολλοί κάνουν λόγο για τον τουρισμό ως μία από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες στον κόσμο. Σύμφωνα με το World Travel and Tourism Council⁶⁷, η άμεση συμβολή του τουρισμού στο Παγκόσμιο ΑΕΠ το 2012 ήταν 2.1\$ τρισεκατομμύρια, ενώ η τουριστική βιομηχανία άμεσα υποστήριξε 101 εκατομμύρια θέσεις εργασίας. Αν λάβουμε υπόψη τις άμεσες και έμμεσες οικονομικές επιδράσεις⁶⁸ του τουρισμού, η συνολική συμβολή του στο Παγκόσμιο ΑΕΠ για το 2012 ήταν 6.6 τρισεκατομμύρια δολάρια, 260 εκατομμύρια θέσεις εργασίας (άμεσης και έμμεσης απασχόλησης⁶⁹), 760 δισεκατομμύρια δολάρια σε επενδύσεις και 1.2 τρισεκατομμύρια δολάρια σε

⁶⁶ Δήλωση των Ηγετών της G20 στο Los Cabos, 18-19 Ιουνίου 2012, διαθέσιμο στο: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/G20_Leaders_Declaration_2012_2.pdf.

⁶⁷ Το World Travel & Tourism Council (WTTC) είναι το forum των παγκόσμιων ηγετών των ταξιδιωτικών και τουριστικών επιχειρήσεων και αποτελείται από Προέδρους και ανώτερα στελέχη των 100 πιο σημαντικών οργανισμών στον κόσμο, που αντιπροσωπεύουν όλες τις περιφέρειες και τους τομείς της τουριστικής βιομηχανίας.

⁶⁸ Οι οικονομικές επιδράσεις του τουρισμού, είναι άμεσες και έμμεσες. Οι άμεσες είναι εύκολα κατανοητές. Οι έμμεσες είναι γνωστές σαν επιδράσεις του πολλαπλασιαστή και ενεργοποιούνται από την στιγμή που τα χρήματα που δαπανούν οι τουρίστες για την αγορά τουριστικών αγαθών, σε ορισμένο τουριστικό τόπο και χρόνο, κυκλοφορούν και επανακυκλοφορούν στην οικονομία του. Τα χρήματα αυτά διαχέονται σε όλο το φάσμα της οικονομίας, τοπικής ή εθνικής στο πλαίσιο διαδοχικών συναλλαγών. Αυτό σημαίνει ότι όσες περισσότερες φορές δαπανώνται και επαναδαπανώνται, τόσο θετικότερη είναι η επίδραση της αρχικής τουριστικής δαπάνης στην οικονομία.

⁶⁹ Με τον όρο άμεση απασχόληση ορίζεται η απασχόληση σε αμιγώς τουριστικές επιχειρήσεις και εννοείται ως πλήρης απασχόληση. Η έμμεση απασχόληση ορίζεται ως η απασχόληση που δημιουργείται για την παραγωγή ενδιάμεσων-υποστηρικτικών της τουριστικής κατανάλωσης προϊόντων-υπηρεσιών.

εξαγωγές. Η συμβολή αντιπροσωπεύει το 9.3% στο Παγκόσμιο ΑΕΠ, 1 στις 11 θέσεις εργασίας, το 5% των επενδύσεων και το 5% των εξαγωγών⁷⁰.

Σημαντικό, επίσης, είναι να αναφερθεί ότι παρά την παγκόσμια οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, ο τουρισμός είναι ένας τομέας της οικονομίας με σταθερά αυξανόμενες τάσεις. Στη σύγχρονη πραγματικότητα, λοιπόν, που οι αγορές διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην παγκόσμια σκηνή⁷¹, είναι λογικό επακόλουθο το αυξανόμενο ενδιαφέρον για το διεθνές φαινόμενο του τουρισμού.

Ο τουρισμός λόγω της πολυσύνθετης φύσης του αποτελεί αντικείμενο μελέτης πολλών επιστημονικών κλάδων. Αυτό συνεπάγεται ότι δεν κυριαρχεί καμία ακαδημαϊκή άποψη σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να προσεγγιστεί ο τουρισμός ως φαινόμενο. Συχνά, λοιπόν, ορίζεται μέσω *αναγωγισμού*⁷² (*reductionism*), ανάγοντάς τον, δηλαδή, σε ένα φάσμα δραστηριοτήτων ή συναλλαγών. Ένας τέτοιος ορισμός είναι και αυτός του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (World Tourism Organization⁷³): «Ο τουρισμός είναι ένα σύνθετο οικονομικό φαινόμενο που διαμορφώνεται από δραστηριότητες των ατόμων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε μέρη διαφορετικά από το σύνηθες περιβάλλον τους, για λόγους αναψυχής, αποφυγής των προβλημάτων της καθημερινότητας, για άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας και για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο του ενός έτους».

Ετυμολογικά, η λέξη τουρισμός προέρχεται⁷⁴ από το θέμα «tour», της λατινικής λέξης «tornare» και της ελληνικής λέξης «τόρνος». Επειδή όταν περιεργαζόμαστε κάτι με τον τόρνο, το περιστρέφουμε, κάνουμε κυκλική κίνηση σταδιακά επικράτησε να ταυτίζεται η λέξη «tornare» με τη λέξη περιήγηση, καθώς ένα ταξίδι έχει μία κυκλική κίνηση, με σημείο αφετηρίας το συνήθη τόπο διαμονής στον οποίο και τελικά επιστρέφουμε.

⁷⁰ World Travel & Tourism Council: Annual Economic Impact of Tourism & Travel 2013, διαθέσιμο στο http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/world2013_1.pdf.

⁷¹ Keohane, Robert, (2013), “The Globalization of Informal Violence, Theories of World Politics and the ‘Liberalism of Fear’ ”, διαθέσιμο στο : <http://essays.ssrc.org/sept11/essays/keohane2.htm>.

⁷² Page Stephen, (2003), *Εισαγωγή στον Τουρισμό: Το Τουριστικό Μάνατζμεντ στον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ, σελ.6.

⁷³ Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού ως εξειδικευμένος βραχίονας του ΟΗΕ (Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών) είναι υπεύθυνος για την προώθηση ενός ποιοτικού, αειφόρου και παγκοσμίως προσβάσιμου τουρισμού. Σήμερα αριθμεί 155 κράτη-μέλη και εκπροσωπεί τον ιδιωτικό τομέα, εκπαιδευτικά ιδρύματα, φορείς του τουρισμού, τοπικές τουριστικές αρχές.

⁷⁴ Theobald, W.F, (1994), “The context, meaning and scope of tourism”, in *Global Tourism. The next Decade.*, Butterworth-Heinemann, Oxford.

2.2 Paradigm Shifts στον Τουρισμό.

2.2.1 Η περίοδος πριν το 1950.

Ο τουρισμός δεν αποτελεί ένα πρόσφατο φαινόμενο. Οι ιστορικές του ρίζες ανάγονται σχεδόν στις αρχές του πολιτισμού, στους κλασσικούς χρόνους. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός ανέπτυξε μία φιλοσοφία γύρω από την ιδέα του ελεύθερου χρόνου πάνω στην οποία βασίζεται ο τουρισμός⁷⁵. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον ελεύθερο χρόνο βασικό στοιχείο του τρόπου ζωής των ελεύθερων Ελλήνων, των πολιτών. Στην Αρχαία Ελλάδα η φιλοξενία των ταξιδιωτών εθεωρείτο πράξη αρετής. Τους ξένους προστάτευαν ο Ξένιος Ζεός και η Αθηνά η Ξενία, όπως και οι Διόσκουροι Κάστωρ και Πολυδεύκης. Υπήρχε θεία απαίτηση για την περιποίηση των ξένων και εθεωρείτο αμάρτημα η κακή αντιμετώπισή τους. Η φιλοξενία ακολουθούσε μία ιεροτελεστία και παρέχονταν σε κάθε ξένο.

Επίσης, η ίδρυση των Ολυμπιακών αγώνων το 776 π.Χ. έδωσε σημαντική ώθηση στον τουρισμό καθώς οι συμμετέχοντες ταξίδευαν στον τόπο των Ολυμπιακών Αγώνων και διέμεναν σε κατασκηνώσεις. Ο θεσμός της Ιερής Εκεχειρίας αποτελούσε το θεμέλιο λίθο των Ολυμπιακών Αγώνων και καθιερώθηκε τον 8ο αιώνα π.Χ. Οι δημιουργοί της, οι αρχαίοι Έλληνες Βασιλιάδες Ήφαιτος, Κλεισθένης και Λυκούργος, υπέγραψαν τη μεγαλύτερη σε διάρκεια συμφωνία ειρήνης στην Ιστορία, την Ολυμπιακή Εκεχειρία, η οποία αργότερα επικυρώθηκε ως συνθήκη και από τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις-κράτη. Βάσει αυτής, όλες οι εχθροπραξίες αναβάλλονταν κατά τη διάρκεια της Εκεχειρίας, η οποία άρχιζε επτά μέρες πριν την έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων και έληγε την έβδομη μέρα μετά τη λήξη των Αγώνων, εξασφαλίζοντας ότι οι αθλητές, οι υπόλοιποι συμμετέχοντες και οι θεατές των Αγώνων μπορούσαν να ταξιδέψουν με ασφάλεια στην αρχαία Ολυμπία και να επιστρέψουν κατόπιν ασφαλώς στις πατρίδες τους⁷⁶.

Η άνοδος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και η περίοδος μακράς ειρήνης *pax romana*, που ακολούθησε μετά το τέλος των πολέμων-κατακτητικών και εμφυλίων-έδωσε μία άλλη διάσταση στην έννοια της αναψυχής και αυτού που σήμερα

⁷⁵ Page Stephen, (2003), *Εισαγωγή στον Τουρισμό: Το Τουριστικό Μάνατζμεντ στον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ, σελ. 32.

⁷⁶ UNIC : Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, διαθέσιμο στο : http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=24&Itemid=21

ονομάζουμε τουρισμό. Τους πρώτους δύο αιώνες μ.Χ. ολόκληρη η λεκάνη της Μεσογείου, η Ευρώπη νότια του Δουνάβεως και δυτικά του Ρήνου ξέφυγαν από την αναρχία της διεθνούς πολιτικής και βρίσκονταν σε κατάσταση ειρήνης. Κατά το 2^ο αιώνα μ.Χ., τη χρυσή εποχή της *pax romana*, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία βρισκόταν σε κατάσταση συμβίωσης με τις ελληνικές πόλεις της ανατολικής Μεσογείου, οι οποίες γνώρισαν οικονομική ακμή⁷⁷. Ισχυροί τοπικοί άρχοντες αλλά και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες επένδυσαν σε δημόσια έργα στις επαρχίες της Αυτοκρατορίας, όπως λουτροπόλεις, ιαματικά κέντρα, κολοσσαία για «άρτον και θεάματα». Επίσης εύποροι αριστοκράτες άρχισαν να μετακινούνται από την πόλη στην εξοχή, χτίζοντας εξοχικές βίλες. Η κατάκτηση των επαρχιών και η διοίκησή τους δημιούργησε την ανάγκη για επαγγελματικά ταξίδια. Η ευμάρεια της μεσαίας τάξης έδωσε το έναυσμα για ταξίδια για λόγους υγείας, αναψυχής καθώς και επιμορφωτικούς που λόγω του εμπορίου και των νέων οδικών δικτύων ήταν πλέον πιο εύκολα πραγματοποιήσιμα⁷⁸.

Την περίοδο του Μεσαίωνα, η πολιτισμική παρακμή και η συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια λίγων αποτέλεσαν ανάχωμα και για τον τομέα του ταξιδιού. Η οικονομική παρακμή και ο φόβος που διακατείχε τους πάντες δεν επέτρεπαν, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, τις δραστηριότητες αναψυχής.

Η Αναγέννηση ήταν η περίοδος άνθησης των γραμμάτων και των τεχνών. Ήταν επίσης η χρονική στιγμή που άρχισαν να διαφοροποιούνται οι δραστηριότητες των πολιτών βάσει της τάξης στην οποία ανήκαν. Η αναβίωση του ενδιαφέροντος για τις κλασσικές αρχαιότητες και την κλασσική παιδεία ενθάρρυνε τα ταξίδια για τη διεύρυνση της ανθρώπινης διανόησης. Μία ειδική μορφή τουρισμού-σύμφωνα με τη σύγχρονη ορολογία-ήταν το *Grand Tour*⁷⁹, το παραδοσιακό ταξίδι στην Ευρώπη των νέων της αριστοκρατίας και των προνομιούχων τάξεων με σκοπό την κουλτούρα και την εκπαίδευση.

Μέχρι το 1900, είχαν αναδειχτεί και άλλες μορφές τουρισμού όπως ο παραθαλάσσιος τουρισμός, τα υπερπόντια ταξίδια με επιβατηγά πλοία και τα πρώτα

⁷⁷ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, (2000), *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος}-11^{ος} αιώνας*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, σελ.40-41.

⁷⁸ Page Stephen, (2003), *Εισαγωγή στον Τουρισμό: Το Τουριστικό Μάνατζμεντ στον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ, σελ. 32-33.

⁷⁹ Towner, John, (1985), "The GRAND TOUR: A Key Phase in the History of Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol.12, σελ.297-333.

οργανωμένα ταξίδια από τον Thomas Cook⁸⁰. Ο Α΄ ΠΠ ανέκοψε την ανάπτυξη του παγκόσμιου τουρισμού. Η οικονομική ύφεση που ακολούθησε, τη δεκαετία του 1920, κατέστειλε τη ζήτηση για το διεθνή και εγχώριο τουρισμό. Ο Β΄ ΠΠ εμπόδισε κάθε δυνατότητα ανάκαμψης και διεύρυνσης του προνομίου της τουριστικής δραστηριότητας σε άλλες κοινωνικές τάξεις.

2.2.2 Η περίοδος μετά το 1950.

Το μοντέλο του τουρισμού άλλαξε άρδην μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι λόγοι της ραγδαίας μεταβολής του Παραδείγματος είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τις αλλαγές του διεθνούς συστήματος στον μεταπολεμικό κόσμο. Ο τουρισμός από περιηγητικό ταξίδι, εξελίχθηκε σε ταξίδι αναψυχής και επιμόρφωσης των προνομιούχων τάξεων και μετά το τέλος του Β΄ ΠΠ μετουσιώθηκε σε ταξίδι διακοπών και κοινωνικό αγαθό της νέας διευρυνόμενης αστικής τάξης⁸¹. Ο 20^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως «αιώνας του τουρισμού», αφού τότε ο τουρισμός μαζικοποιείται και ανάγεται σε κύριο κοινωνικό –οικονομικό φαινόμενο της εποχής.

Η δεκαετία του 1950, η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, υπήρξε περίοδος σκληρής προσπάθειας ανασυγκρότησης για το σύνολο του Δυτικού κόσμου. Ήδη, από τις 24 Οκτωβρίου του 1945, είχε ιδρυθεί ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών που στόχο είχε τη διατήρηση της ειρήνης μέσω της διεθνούς συνεργασίας και της συλλογικής ασφάλειας. Το πρώτιστο μέλημα για την περαιτέρω ανάπτυξη των οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων ήταν η διασφάλιση της ειρήνης και η δημιουργία ενός σταθερού και ασφαλούς περιβάλλοντος.

Η εμπλοκή των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή και η αλλαγή της στάσης τους, από τον απομονωτισμό των προηγούμενων δεκαετιών στον Ουίλσονισμό, υπήρξε καθοριστική για τις διεθνείς εξελίξεις. Η ανησυχία των ΗΠΑ για το ρόλο της

⁸⁰ Ο Thomas Cook, Βρετανός επιχειρηματίας, υπήρξε ο πρώτος που οργάνωσε μαζικό ταξίδι. Συγκεκριμένα, στις 5 Ιουλίου 1841 ναύλωσε για αποκλειστική του χρήση τραίνο προκειμένου να μεταφέρει μετ' επιστροφής 500 άτομα για απόσταση 12 μιλίων, με κόστος ένα σελίνι ανά άτομο. Σήμερα, η Thomas Cook Group είναι η μεγαλύτερη διεθνώς εταιρεία ταξιδίων.

⁸¹ Williams, Stephen, (1998), *Tourism Geography*, Routledge Contemporary Human Geography Series, London, σελ. 21-30.

Σοβιετικής Ένωσης και το σοβιετικό επεκτατισμό μετά τη λήξη του Β΄ ΠΠ, υπήρξε η αιτία της νέας προσέγγισης της αμερικανικής πολιτικής-και συγκεκριμένα της κυβέρνησης Τρούμαν-στην Ευρώπη, γνωστή ως η «στρατηγική της ανάσχεσης» (containment). Αυτή για πρώτη φορά παρουσιάστηκε τον Ιούλιο του 1947 στο περιοδικό Foreign Affairs με το άρθρο του Κέναν «The sources of Soviet Conduct». «Οι ΗΠΑ έχοντας διαγνώσει ότι η σοβιετική απειλή στη δυτική Ευρώπη ήταν πολιτική και όχι στρατιωτική, αποφάσισαν να στηρίξουν τη δυτική Ευρώπη με πολιτικά και οικονομικά μέσα. Στόχος της ήταν η οικονομική ανασυγκρότηση και η πολιτική συσπείρωση των δυτικοευρωπαϊκών εθνών, για να εξαλειφθεί ο κίνδυνος της διολίσθησής τους προς τον κομμουνισμό και τη σοβιετική επιρροή⁸²». Ο Helmut Schmidt, περιγράφοντας προσωπικές του εμπειρίες από τη μεταπολεμική Γερμανία, αναφέρεται στις ΗΠΑ ως «Pax Americana⁸³» καθώς υπήρξαν ο στρατιωτικός, πολιτικός και οικονομικός εγγυητής της ασφάλειας και της ευημερίας της δυτικής Ευρώπης.

Το Σχέδιο Μάρσαλ που αναγγέλθηκε στις 5 Ιουνίου 1947 και κατέστη λειτουργικό το καλοκαίρι του 1948 και η νομισματική μεταρρύθμιση στη Γερμανία που καθιέρωσε το γερμανικό μάρκο τον Ιούνιο του 1948 από τις Βρετανικές και Γαλλικές συμμαχικές δυνάμεις⁸⁴, ενίσχυσαν την ανάκαμψη που είχε ήδη ξεκινήσει για τις ευρωπαϊκές οικονομίες. «Οικονομικές αναλύσεις της θεαματικής ανάπτυξης της δυτικής Ευρώπης στη δεκαετία του 1950 έχουν δείξει ότι η δυτική Γερμανία αποτελούσε την ατμομηχανή που συμπαρέσυρε προς τα επάνω τις γειτονικές οικονομίες απορροφώντας μεγάλο όγκο των εξαγωγών τους⁸⁵». Με όρους ελεύθερης οικονομίας, πλέον, οι ευρωπαϊκές χώρες εκμεταλλευόμενες την κληρονομιά της επιχειρηματικής τους οξυδέρκειας, το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο, την τεχνογνωσία που ήδη είχαν και αυτή που τους μεταδόθηκε από τις ΗΠΑ καθώς και το πολιτιστικό τους υπόβαθρο, είχαν ξεκινήσει την πολυπόθητη ανάκαμψη.

Στις ΗΠΑ, αν και δεν είχαν να αντιμετωπίσουν το μέγεθος των προβλημάτων της Ευρώπης που είχε ισοπεδωθεί, πολλοί ήταν οι Αμερικανοί που ανησυχούσαν

⁸² Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, (2003), *Αμερικανικό πολιτικό σύστημα και εξωτερική πολιτική: 1945-2002*, εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, σελ. 63-64.

⁸³ Schmidt, Helmut, (1997), "Miles to Go: From American Plan to European Union", *Foreign Affairs*, Vol. 76, No.3, σελ. 214.

⁸⁴ *Ibid*, σελ. 216.

⁸⁵ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, (2003), *όπ., παρ.*, σελ. 67.

μήπως το τέλος του Β΄ ΠΠ τους έβρισκε ευάλωτους λόγω των υπέρογκων κονδυλίων που είχαν δαπανηθεί και δημιουργούνταν εκείνες οι ικανές και αναγκαίες συνθήκες που είχαν οδηγήσει στη Μεγάλη Ύφεση. Αντίθετα, όμως, οι καταναλωτικές ανάγκες ενισχύθηκαν τόσο πολύ μεταπολεμικά που οδήγησαν σε οικονομική ανάπτυξη. Η αυτοκινητοβιομηχανία και οι νέες βιομηχανίες όπως η αεροπορική και αυτή των ηλεκτρονικών ειδών τόνωσαν την οικονομία. Επίσης, η έκρηξη της οικοδομικής δραστηριότητας και των γεννήσεων- που και στις δύο συνέβαλλε αποφασιστικά η G.I. Bill⁸⁶- οδήγησε σε αύξηση του ΑΕΠ από τα 200 εκατομμύρια δολларία το 1940, στα 300 εκατομμύρια δολларία το 1950 και πάνω από τα 500 εκατομμύρια δολларία το 1960. Η μεσαία τάξη των ΗΠΑ είχε αρχίσει να διευρύνεται⁸⁷.

Η δεκαετία του 1960 ανακηρύχθηκε ως η πρώτη «Δεκαετία Ανάπτυξης⁸⁸» από τον ΟΗΕ. Η ανάπτυξη⁸⁹ περιγράφεται ως μία διαδικασία οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού, που ενέχει πολύπλοκες κοινωνικές, πολιτιστικές και περιβαλλοντικές αλλαγές πέραν της βελτίωσης των οικονομικών μεγεθών. Πράγματι, ήταν μία δεκαετία που σηματοδότησε ουσιώδεις μεταβολές στις συνθήκες διαβίωσης των ευρωπαϊκών χωρών αλλά και των ΗΠΑ.

Η τουριστική ανάπτυξη είναι επακόλουθο της οικονομικής ανάπτυξης⁹⁰. Ο τουρισμός επηρεάζεται άμεσα από τις παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Μπορεί να εμφανιστεί σε μεγάλη κλίμακα όταν η πλειοψηφία των ανθρώπων απολαμβάνει ευημερία και ασφάλεια. Ο τουρισμός είναι η πανηγυρική εκδήλωση της ευημερίας και της ειρήνης⁹¹.

Δεν προκαλεί έκπληξη, λοιπόν, το γεγονός ότι τα μεγέθη του παγκόσμιου τουρισμού συνιστούν τα ταχύτερα αυξηθέντα οικονομικά μεγέθη κατά την περίοδο

⁸⁶ Το GI Bill, ψηφίστηκε το 1944 προκειμένου να βοηθήσει στην επανένταξη των Αμερικανών Βετεράνων μέσω της παροχής δανείων για την απόκτηση κατοικίας, επιδομάτων ανεργίας και παροχής κινήτρων για ένταξη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

⁸⁷ US Department of State, *The Post War Economy: 1945-1960*, διαθέσιμο στο : http://economics.about.com/od/useconomichistory/a/post_war.htm.

⁸⁸ Formal Statement 1710 (XVI), “United Nations Development Decade. A programme for international economic cooperation”.

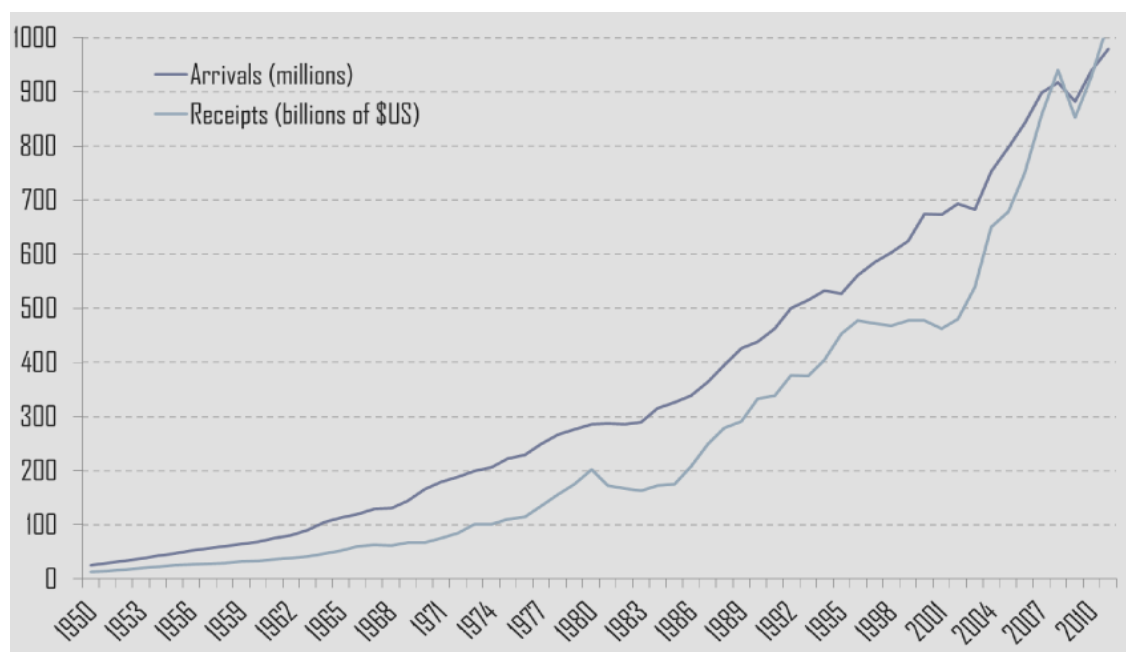
⁸⁹ Donnellan, C., (2005), *Responsible Tourism*, Independence Educational, Cambridge, σελ. 23.

⁹⁰ Handszuh, H., F., (2008), “Is Tourism Fair? What the Figures Do Not Tell”, in Peter Burns and Marina Novelli (ed.), *Tourism Development: Growth, Myths and Inequalities*, cabi, σελ.31.

⁹¹ Bhatia, A., K., (2002), *Tourism Development: Principles and Practices*, Sterling Publishers Pvt. Ltd., New Delhi, σελ.32.

1950-2010. Δεν υπάρχει κανένας απολύτως τομέας οικονομίας, ο οποίος να μπορεί να συγκριθεί με τον τουρισμό από αυτή την άποψη⁹².

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΑΦΙΞΕΙΣ 1950-2010

Πηγή: World Tourism Organization-Tourism Highlights 2010

Years	Arrivals (in millions)	Growth Rate (%)	Receipts ³ (in US\$ billions)
1950	25.3	---	2.1
1960	69.3	173.9 ⁴	6.9
1970	159.7	130.4 ⁴	17.9
1980	284.8	78.4 ⁴	105.2
1990	458.3	55.7 ⁴	268.0
1995	568.2	2.6 ⁵	403.0
1996	600.3	5.7 ⁶	438.0
1997	620.1	3.3 ⁶	443.0
1998 ¹	635.1	2.4 ⁶	474.2
2000 ²	702.0	10.1	621.0
2010 ²	1,108.0	57.8	1.5 trillion

Όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα, μέχρι το τέλος της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας 1950-1960, πραγματοποιήθηκαν 69,3 εκατομμύρια αφίξεις έναντι 25,3 εκατομμυρίων του 1950, που επέφεραν συναλλαγματικά έσοδα στις χώρες υποδοχής 6,9 δισεκατομμυρίων δολαρίων το 1960, έναντι των 2,1 δισεκατομμυρίων δολαρίων του 1950. Το 1970, αντίστοιχα, οι διεθνείς αφίξεις ήταν

⁹² Παυλόπουλος, Παναγιώτης,(1998), *Το Πανόραμα του Παγκόσμιου Τουρισμού*, Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων, σελ.83.

159,7 εκατομμύρια και τα συναλλαγματικά έσοδα εκτοξεύτηκαν στα 17,9 δισεκατομμύρια δολάρια. Έκτοτε, σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, ο ετήσιος ρυθμός αύξησης των διεθνών αφίξεων ήταν 6,5 τοις εκατό κατά το τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Πέραν των γενικότερων αλλαγών που έλαβαν χώρα μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, άλλοι παράγοντες ειδικότεροι συνετέλεσαν στην τουριστική ανάπτυξη, οι πιο σημαντικοί εκ των οποίων ήταν οι κάτωθι: Η συνεχώς διευρυνόμενη μεσαία αστική τάξη υπήρξε η κύρια δεξαμενή άντλησης δυνητικών τουριστών. Εκτός του αισθητά βελτιωμένου εισοδήματος που παρείχε την οικονομική δυνατότητα για την πραγματοποίηση διακοπών σε μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων, το άλλο ουσιώδες στοιχείο μεταβολής ήταν η δημιουργία ελεύθερου χρόνου⁹³. Η θεσμοθέτηση εργάσιμων ημερών, ωρών και αργιών καθώς και της σύνταξης υπήρξε καταλυτικός παράγων για τη γενίκευση του «θεσμού» των διακοπών, ως μίας νέας μορφής κατανάλωσης.

Μία ακόμη σημαντική εξέλιξη, ήταν η τεχνολογική επανάσταση στον τομέα των μεταφορών και των αερομεταφορών. Η αυτοκινητοβιομηχανία την εν λόγω περίοδο αυξήθηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε το αυτοκίνητο από είδος πολυτελείας να καταστεί σύμβολο της αύξησης του βιοτικού επιπέδου τόσο της μεσαίας τάξης όσο και της εργατικής⁹⁴. Περαιτέρω, τα μεγάλης έκτασης έργα οδοποιίας -κυρίως στις ΗΠΑ αλλά και στην Ευρώπη- και η κατασκευή αυτοκινητοδρόμων διευκόλυναν σημαντικά τις μετακινήσεις τόσο για τον εγχώριο τουρισμό όσο και τον διασυνοριακό.

Τέλος, καθοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού ήταν αυτός της αεροπορικής βιομηχανίας⁹⁵. Οι μαζικές αεροπορικές μεταφορές ήταν ένα καθαρά μεταπολεμικό φαινόμενο. Η τεχνογνωσία που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου εφαρμόστηκε με πλήρη επιτυχία με τη λήξη του και δημιουργήθηκε ένας ιδιαίτερος κερδοφόρος τομέας της οικονομίας των ΗΠΑ. Τα αεροσκάφη πλέον κατασκευάζονταν για άλλους λόγους και με άλλους όρους. Προέκυψε, λοιπόν, ένα πρακτικό και άνετο μέσο μεταφοράς που μπορούσε να διανύσει μεγάλες αποστάσεις,

⁹³ William R. and Valene L. Smith, (1992), "The Emergence of Alternative Forms of Tourism", in Valene L. Smith and William R. Eadington (ed.), *Tourism alternatives: potentials and problems in the development of tourism*, σελ. 2-3.

⁹⁴ Bhatia, A., K, (2002), *όπ. παρ.* σελ. 19.

⁹⁵ William R. and Valene L. Smith, (1992), *όπ. παρ.* σελ.3.

σε μικρό χρόνο, λόγω των υψηλών ταχυτήτων που ανέπτυξε, και ιδιαιτέρως ασφαλές. Μόλις το 1952⁹⁶, πραγματοποιήθηκε η διαφοροποίηση των αεροπορικών θέσεων σε οικονομική και διακεκριμένη κατηγορία. Χάρη στο μεγάλο μέγεθος των καινούργιων επιβατηγών αεροσκαφών άρα και της αυξημένης χωρητικότητάς των ήταν δυνατή μία τέτοια κατηγοριοποίηση. Η αυξημένη χωρητικότητα, με τη σειρά της, σήμανε και τη μείωση των αεροπορικών ναύλων γεγονός που έκανε το αεροπορικό ταξίδι ιδιαιτέρως δημοφιλές. Ένας νέος ταξιδιωτικός όρος είχε έρθει η ώρα να κάνει την εμφάνισή του: το «πακέτο διακοπών» (package holiday) δηλαδή μεταφορά και διαμονή.

Ο τουρισμός στις ανεπτυγμένες, δυτικές ή δυτικοποιημένες χώρες αντιμετωπίζεται στις ημέρες μας ως ένα θεμελιώδες δικαίωμα και προστατεύεται νομικά με τη θεσμοθέτηση της άδειας μετ' αποδοχών από την εργασία. Είναι επίσης μία προαιρετική δραστηριότητα που βασίζεται στην αρχή της απόλαυσης του ελεύθερου χρόνου σε τόπους διάφορους της συνήθους διαμονής προκειμένου να αποκτήσει κάποιος μία εμπειρία, μία πολύτιμη ανάμνηση⁹⁷.

Τι είναι αυτό, όμως, που υποκινεί ένα άτομο προκειμένου να επενδύσει χρόνο και χρήμα για να κάνει τουρισμό; Ακόμη, δεδομένου ότι λόγω της αλματώδους προόδου της τουριστικής βιομηχανίας τα τελευταία 60 χρόνια όλο και περισσότερες περιοχές στον κόσμο επενδύουν στην τουριστική τους ανάπτυξη με αποτέλεσμα να υπάρχει ένας έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των τουριστικών προορισμών⁹⁸, βάσει ποιων κριτηρίων γίνεται η επιλογή του τόπου προορισμού;

⁹⁶ Bhatia, A., K, (2002), *όπ. παρ.* σελ. 23.

⁹⁷ Page Stephen, (2003), *όπ. παρ.*, σελ.6.

⁹⁸ Echtner, M. and J. R. Brent Ritchie, (2003), "The Meaning and Measurement of Destination Image", *The Journal of Tourism Studies*, Vol. 14, No.1, σελ.37.

2.3 Τουριστική Ζήτηση.

Ο τουρισμός και συγκεκριμένα η τουριστική εμπειρία ως μία μορφή κατανάλωσης του σύγχρονου ανθρώπου, προϋποθέτει την ύπαρξη παραγόντων που θα τον κινητροδοτήσουν προκειμένου να επενδύσει μέρος του διαθέσιμου εισοδήματός του αλλά και του ελεύθερου χρόνου του στην πραγματοποίηση ενός ταξιδιού. Η λήψη απόφασης (decision making) από τους περισσότερους ερευνητές αναγνωρίζεται ως διαδικασία, έχει, όμως, και έναν οντολογικό προσανατολισμό που συχνά παραγνωρίζεται⁹⁹. Υπάρχουν δηλαδή περιπτώσεις που βασίζεται σε πραγματικά στοιχεία, αντικειμενικά, ανεξάρτητα από τους δρώντες που τα δημιουργήσαν. Δεν είναι όμως και λίγες εκείνες οι περιπτώσεις, που η εν λόγω διαδικασία λήψης απόφασης στηρίζεται, σε «γεγονότα» που εντάσσονται σε ένα συγκεκριμένο χρονικό και χωρικό πλαίσιο -άρα έχουμε κοινωνικά κατασκευασμένες πραγματικότητες- ή σε αξιολογικές κρίσεις και αντιλήψεις. Για το λόγο αυτό οι συμβατικές θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί γύρω από τη διαδικασία της λήψης απόφασης των τουριστών έχουν κριθεί ως ελλιπείς. Συνεπώς, είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε αυτή τη διαδικασία μέσω εναλλακτικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Η ανάπτυξη κριτικών θεωριών και προσεγγίσεων που θα λαμβάνουν υπόψη τους το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνονται οι αντιλήψεις και τα «πιστεύω», θα προάγει μία πιο ολιστική προσέγγιση του υπό εξέταση ζητήματος.

Τις προϋποθέσεις αυτές συγκεντρώνει η έρευνα του Moutinho¹⁰⁰ που εξηγεί πως προκειμένου να κατανοηθεί η συμπεριφορά του τουρίστα ως καταναλωτή πρέπει να εξεταστεί η αλληλεπίδραση πολλών στοιχείων που την επηρεάζουν. Υπάρχουν ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες που υποκινούν ένα άτομο. Οι παράγοντες αυτοί διακρίνονται σε παράγοντες ώθησης-υποκίνησης (push factors) και έλξης (pull factors). Ως παράγοντες υποκίνησης θεωρούνται εκείνοι που προδιαθέτουν το άτομο να ταξιδέψει, το υποκινούν δηλαδή να λάβει την απόφαση να πραγματοποιήσει ένα

⁹⁹ Smallman, Clive and Moore, Kevin, (2010), "Process Studies of Tourists' Decision-Making", *Annals of Tourism Research*, Vol. 37, No.2 σελ. 398-399.

¹⁰⁰ Moutinho, Luiz, (1987), "Consumer Behaviour in Tourism", *European Journal of Marketing*, Vol.21, No.10, σελ.5-44.

ταξίδι. Ως παράγοντες έλξης ορίζονται αυτοί που προσελκύουν ένα άτομο να επιλέξει ένα συγκεκριμένο τουριστικό προορισμό¹⁰¹.

Η βασική έννοια των περισσότερων θεωριών υποκίνησης είναι εκείνη της ανάγκης ως κινητήριας δύναμης της συμπεριφοράς. Τα κίνητρα θέτουν σε λειτουργία τη συμπεριφορά και χρησιμεύουν στην καθοδήγησή της προς ενέργειες, οι οποίες θα επιφέρουν συγκεκριμένα αποτελέσματα. Τα επιθυμητά αποτελέσματα εξαρτώνται από τις προσωπικές ανάγκες και επιδιώξεις¹⁰². Η θεωρία του Maslow¹⁰³ για την ιεράρχηση των αναγκών -η οποία αναπτύχθηκε στο πεδίο της κλινικής ψυχολογίας- είναι εκείνη που χρησιμοποιείται πιο συχνά προκειμένου να ερμηνευτεί η ανθρώπινη συμπεριφορά βάσει των αναγκών. Σύμφωνα με τον Maslow υφίστανται πέντε επίπεδα αναγκών με ιεραρχική σειρά:

1. Φυσιολογικές ανάγκες.
2. Ανάγκες ασφάλειας.
3. Κοινωνικές ανάγκες.
4. Ανάγκες αυτοεκτίμησης .
5. Ανάγκες αυτοπραγμάτωσης.

Η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιήθηκε και στο τουριστικό πλαίσιο της ανάλυσης της ενδογενούς υποκίνησης, που αναγνωρίζει ότι τα άτομα έχουν μοναδικές προσωπικές ανάγκες που τα παρακινούν για να κάνουν τουρισμό. Κάποιες συνδέονται με την ανάγκη της αυτοπραγμάτωσης, ώστε να επιτευχθεί μία κατάσταση ευτυχίας, άλλες πάλι σχετίζονται με τις ανάγκες της αυτοεκτίμησης καθώς το άτομο εκτιμά ότι έχει επιτύχει να ανεβάσει το κοινωνικό του status βάσει των κοινωνικών standards που έχουν προκαθορισθεί από τα σύγχρονα πρότυπα ζωής. Είναι ξεκάθαρο όμως ότι αν οι πρώτιστες ανάγκες της ιεράρχησης δεν ικανοποιηθούν, τότε αυτές θα κυριαρχήσουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά¹⁰⁴. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι αν ένα άτομο δεν έχει ικανοποιήσει τη βασική του ανάγκη για ασφάλεια δεν προτίθεται και

¹⁰¹ Baloglu, Seyhmus and Uysal Muzaffer, (1996) "Market segments of push and pull motivations: a canonical correlation approach", *International Journal of Contemporary International Management*, Vol.8, No.3, σελ. 32.

¹⁰² Βαρβαρέσος Στέλιος και Σωτηριάδης Μάριος (2002), «Καταναλωτική Συμπεριφορά Τουριστών: Αναγκαιότητα ολοκληρωμένων προσεγγίσεων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 108-109, σελ 348-349.

¹⁰³ Maslow, A.,H., (1943), "A theory of human motivation", *Psychological Review*, Vol. 50, σελ.370-396.

¹⁰⁴ Page Stephen, (2003), *όπ. παρ.*, σελ.67.

δεν δύναται να προχωρήσει στην κάλυψη των υψηλότερων στην ιεραρχία αναγκών του που σχετίζονται με την τουριστική ζήτηση.

Το επόμενο στάδιο της λήψης απόφασης είναι η επιλογή του τουριστικού προορισμού. Τι ορίζεται όμως ως τουριστικός προορισμός; Παραδοσιακά ως τουριστικός προορισμός οριζόταν ο γεωγραφικά ορισμένος χώρος που επιλεγόταν για την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού. Νεώτερες προσεγγίσεις τον ορίζουν ως «ένα αμάλγαμα τουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών που προσφέρονται υπό το χαρακτηρισμό ενός τόπου ως τουριστικού προορισμού»¹⁰⁵.

Ο τουριστικός προορισμός είναι μία πολύπλοκη και περίεργη οντότητα. Είναι μία φυσική ολότητα-μία γεωγραφική περιοχή με φυσικά στοιχεία- αλλά είναι περισσότερο μία άυλη ολότητα που αποτελείται από την ιστορία του προορισμού, τους ανθρώπους του, τις παραδόσεις του, τον καθημερινό τρόπο ζωής τους¹⁰⁶. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού έχει διακηρύξει ότι η επιτυχία ενός τουριστικού προορισμού εξαρτάται άμεσα από την εικόνα του¹⁰⁷ καθώς η αντίληψη της εικόνας του τουριστικού προορισμού είναι καθοριστική στη διαδικασία λήψης απόφασης για την επιλογή αυτού.

¹⁰⁵ Buhalis, Dimitrios (1999), "Marketing the Competitive Destination of the Future", *Tourism Management*, Vol.21, No.1, σελ.98-103.

¹⁰⁶ Seaton, A., V., and Bennett M., M., (1996), *The Marketing of Tourism Products: Concepts, Issues and Cases*, International Thomson Publishing Company, London, σελ. 350-366.

¹⁰⁷ UNWTO, (1979), *Tourist Images*, Madrid.

2.4 Εικόνα Τουριστικού Προορισμού.

Η εικόνα ενός τουριστικού προορισμού είναι η έκφραση της αντικειμενικής γνώσης, των εντυπώσεων, των προκαταλήψεων, των φαντασιών, των συναισθηματικών σκέψεων, που μπορεί να έχει ένα άτομο ή μία ομάδα για ένα συγκεκριμένο μέρος¹⁰⁸. Είναι, λοιπόν, όχι μόνο μία αντικειμενική πραγματικότητα αλλά και μία κοινωνικά κατασκευασμένη εικόνα στη σκέψη των δυνητικών τουριστών. Επηρεάζεται, δε, από το χωροχρονικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει, δηλαδή από γεγονότα, που συμβαίνουν εντός ή εκτός των συνόρων του τουριστικού προορισμού, σε παρόντα ή παρελθόντα χρόνο, πραγματικά, φανταστικά ή κατασκευασμένα¹⁰⁹.

Σημαντικό είναι να επισημανθεί ότι είναι δύσκολο για τους δυνητικούς τουρίστες να έχουν μία σαφή εικόνα για έναν προορισμό, τον οποίο δεν έχουν επισκεφτεί στο παρελθόν¹¹⁰. Καθώς, λοιπόν, δεν υπάρχει προηγούμενη εμπειρία καθοριστικός παράγοντας είναι οι πληροφορίες που υπάρχουν για έναν προορισμό. Πηγές πληροφόρησης που επηρεάζουν την εικόνα των δυνητικών τουριστών είναι οι ταξιδιωτικοί οδηγοί, τα περιοδικά, οι εφημερίδες, η γνώμη διασημοτήτων (opinion leaders), η τηλεόραση, το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης¹¹¹, «από στόμα σε στόμα» (word of mouth) πληροφορίες.

Πλήθος μελετών έχουν πραγματοποιηθεί προκειμένου να ερευνηθεί η Ανταγωνιστικότητα ενός Τουριστικού Προορισμού (T.D.C Tourism Destination Competitiveness). Σχετική έρευνα¹¹² που δημιούργησε ένα γενικό μοντέλο αξιολόγησης της ΑΤΠ επιχειρηματολογεί ότι είναι τέσσερα τα βασικά συστατικά στοιχεία που την καθορίζουν :

- Βασικοί πόροι και θέλγητρα: είναι οι θεμελιώδεις λόγοι για τους οποίους κάποιος τουρίστας θα επιλέξει έναν προορισμό έναντι άλλου

¹⁰⁸ Jenkins, Olivia, H. (1999), "Understanding and Measuring Tourist Destination Images", *International Journal of Tourism Research*, Vol.1, σελ.1.

¹⁰⁹ Philip Kotler, Haider Donald, Rein Irving, (1993), *Marketing Places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States, and Nations*, The Free Press, New York.

¹¹⁰ Govers, R., and Go, F., (2003), "Deconstructing destination image in the information age", *Information Technology and Tourism*, Vol.6, No.1, σελ.13-29.

¹¹¹ Govers, R., Go, F., Kumar, K., (2007), "Promoting Tourism Destination Image", *Journal of Travel Research*, Vol.46, No.1, σελ. 15-23.

¹¹² Crouch Gl., and Ritchie, Jr., (1999), "Tourism, competitiveness and social prosperity", *Journal of Business Research*, Vol. 44, σελ.137-152.

(γεωμορφολογία, πολιτισμός και ιστορία, οικογενειακοί και φιλικοί δεσμοί, ειδικές εκδηλώσεις-special events).

- Υποστηρικτικοί παράγοντες και πόροι: αφορά στις γενικές υποδομές ενός προορισμού, τις παροχές και διευκολύνσεις που παρέχει αυτός καθώς και παράγοντες που διευκολύνουν την προσβασιμότητά του.
- Διαχείριση προορισμού: εστιάζει σε δράσεις που αποσκοπούν στην ενίσχυση της ελκυστικότητας των βασικών πόρων και θελγέτρων όπως επίσης και στην ενδυνάμωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας των υποστηρικτικών παραγόντων.
- Καθοριστικοί παράγοντες: είναι εκείνοι που μπορούν να τροποποιήσουν, συνήθως αρνητικά, την επιρροή όλων των υπολοίπων τριών συστατικών. Ως εκ τούτου, μπορούν να μειώσουν την ικανότητα ενός προορισμού να προσελκύει και να ικανοποιεί δυνητικούς τουρίστες και άρα μειώνει την ανταγωνιστικότητά του. Αυτό το συστατικό στοιχείο περιλαμβάνει εξαιρετικά σημαντικές μεταβλητές όπως η **ασφάλεια** ενός τόπου, που ο τουριστικός τομέας δεν μπορεί να ελέγξει αλλά αυτές διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανταγωνιστικότητα του προορισμού¹¹³.

Λόγω του άυλου χαρακτήρα της τουριστικής εμπειρίας, η επιλογή των τουριστικών προορισμών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις θετικές αντιλήψεις των ατόμων για την εικόνα ενός τουριστικού προορισμού πριν την πραγματοποίηση του ταξιδιού, που καθησυχάζουν τις αυξημένες ανησυχίες τους σε σχέση με την ασφάλειά τους¹¹⁴. Κρίσιμο συστατικό, λοιπόν, στη θετική εικόνα ενός τουριστικού προορισμού είναι η ασφάλεια αυτού. Η δημιουργία της εικόνας του ασφαλούς τουριστικού προορισμού είναι το πρώτιστο μέλημα των ιθυνόντων μίας χώρας με σαφή τουριστικό προσανατολισμό¹¹⁵.

¹¹³ Enright, Michael, J., (2004), "Tourism Destination Competitiveness: a quantitative approach", *Tourism Management*, Vol.25, σελ. 777-788.

¹¹⁴ Seabra, Cláudia, et al., (2012), "TerrorScale: A Scale to Measure the Contact of International Tourists with Terrorism", *Journal of Tourism Research & Hospitality*, Vol.1, No.4, σελ.2.

¹¹⁵ Δηλώσεις Υπουργού Τουρισμού Όλγας Κεφαλογιάννη 05.06.2013
<http://www.amna.gr/english/articleview.php?id=3166>

2.5 Ασφάλεια και Τουρισμός.

Η ύπαρξη ασφαλούς περιβάλλοντος υπήρξε ανέκαθεν η αναγκαία και ικανή συνθήκη για την ανάπτυξη του τουρισμού¹¹⁶. Δεν είναι τυχαίος, άλλωστε, ο χαρακτηρισμός του τουρισμού ως η παγκοσμίως μεγαλύτερη βιομηχανία ειρήνης¹¹⁷. Όπως έχει ήδη αναπτυχθεί, η αίσθηση ασφάλειας ή η έλλειψη αυτής στις διάφορες χρονικές περιόδους ήταν καταλυτικός παράγοντας για την ίδια την ύπαρξη του τουριστικού φαινομένου. Από τους Ολυμπιακούς Αγώνες στην αρχαία Ελλάδα, την ανάδυση του μαζικού τουρισμού μετά το 1950 και έως σήμερα-την εποχή μετά την 11^η Σεπτεμβρίου-, η ασφάλεια είναι βασική προϋπόθεση για τη λήψη απόφασης ενός ταξιδιού. Η θεωρία της ιεράρχησης των αναγκών του Maslow¹¹⁸ που κατατάσσει την ανάγκη για ασφάλεια δεύτερη-αμέσως επόμενη από τις βασικές ανάγκες-καταδεικνύει την ύψιστη σημασία της.

Περιστατικά που πλήττουν την ασφάλεια, προκαλούν αλλαγές στην «αντίληψη του κινδύνου» (perception of risk) των τουριστών και επιδρούν καταλυτικά στις ταξιδιωτικές αποφάσεις¹¹⁹, δηλαδή οδηγούν σε ακύρωση προγραμματισμένου ταξιδιού, αποφυγή των συγκεκριμένων προορισμών και επιλογή άλλων ανταγωνιστικών περιοχών¹²⁰ ακόμη και μετακίνηση των τουριστών που ήδη βρίσκονται στις πληγείσες περιοχές σε άλλες που θεωρούνται πιο ασφαλείς. Καθώς ο τουρισμός αναψυχής αποτελεί πλέον ένα μαζικό φαινόμενο και την οργάνωση των ταξιδιών αναλαμβάνουν τουριστικοί πράκτορες¹²¹, οι αντιδράσεις είναι άμεσες και μαζικές.

Στην προσπάθεια να αναπτυχθεί μία θεωρία για την Τουριστική Ασφάλεια¹²², επισημάνθηκαν τέσσερις κίνδυνοι που μπορούν να προκαλέσουν κρίση ασφαλείας και να βλάψουν το τουριστικό σύστημα: εγκληματικές πράξεις, **τρομοκρατία**,

¹¹⁶ Steene, A., (2000), "Tourism safety and security", *Tourism Economics*, Vol.6, No.2, σελ.105-108.

¹¹⁷ Pizam, Abraham and Mansfeld, Yoel, (1996), *Tourism, Crime and International Security Issues*, John Wiley & Sons, σελ.12.

¹¹⁸ Βλ. παραπάνω, σελ. 34.

¹¹⁹ Reisinger, Y. and Mavondo, F., (2005), "Travel Anxiety and Intentions to Travel Internationally: Implications of Travel Risk Perception", *Journal of Travel Research*, Vol.43, σελ.212-225.

¹²⁰ Neumayer, Eric, (2004), "The Impact of Political Violence on Tourism", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.48, No.2, σελ.260.

¹²¹ Cavlek, Nevenka, (2002), "Tour Operators and Destination Safety", *Annals of Tourism Research*, Vol.29, No.2, σελ.478-496.

¹²² Pizam, Abraham and Mansfeld, Yoel, (eds), (2006), *Tourism, Security and Safety: from Theory to Practice*, Elsevier Butterworth-Heinemann.

πόλεμος και πολιτικές αναταραχές¹²³. Εμπειρικές αναλύσεις αποδεικνύουν ότι όσο πιο αυξημένη είναι η συχνότητα τέτοιων φαινομένων καθώς και όσο μεγαλύτερη η κάλυψη τέτοιων περιστατικών από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, τόσο μεγαλύτερες είναι οι αρνητικές επιπτώσεις στην τουριστική ζήτηση¹²⁴.

Ο όρος «κίνδυνος» υποδηλώνει την πιθανότητα μία ανεπιθύμητη κατάσταση της πραγματικότητας (δυσμενείς επιπτώσεις) να μπορεί να προκύψει ως αποτέλεσμα φυσικών φαινομένων ή ανθρώπινων δραστηριοτήτων¹²⁵. Τελικά, οι άνθρωποι υπόκεινται σε μία τάση πρόβλεψης των χειρότερων πιθανών σεναρίων για την αξιολόγηση του κινδύνου της τρομοκρατίας¹²⁶. Καθώς είναι ένας κίνδυνος που προκαλείται από ανθρώπινες ενέργειες, είναι απρόβλεπτος, αναπόφευκτος, από άγνωστη πηγή, η έκθεση σε αυτόν γίνεται ακούσια, με άγνωστα και μη αναστρέψιμα αποτελέσματα, ο καταμερισμός του κινδύνου είναι άνισος, οι πιθανές βλάβες μπορεί να αφορούν θύματα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (επί παραδείγματι αμερικανοί τουρίστες) και σίγουρα προκαλεί αντικρουόμενες απόψεις από έγκυρες πηγές, συγκεντρώνει δηλαδή το σύνολο των «παραγόντων τρόμου¹²⁷» (fright factors), η επιρροή που ασκεί στους δυνητικούς τουρίστες είναι πολύ σημαντική για τη λήψη απόφασης περί της πραγματοποίησης ενός ταξιδιού.

Επιστημονικές μελέτες¹²⁸ που έχουν καταπιαστεί με την εκτίμηση των κινδύνων που απειλούν την ασφάλεια του τουρισμού, θεωρούν την **τρομοκρατία** ως τον πλέον σημαντικό κίνδυνο καθώς η δριμύτητα των τρομοκρατικών χτυπημάτων και η μαζική απώλεια ανθρώπινων ζωών επιδρά καταλυτικά στην ψυχολογία των τουριστών και συνεπώς στις τουριστικές ροές.

¹²³ Pizam, Abraham and Mansfeld, Yoel, (eds), (2006), "Toward a Theory of Tourism Security", in *Tourism, Security and Safety: from Theory to Practice*, Elsevier Butterworth-Heinemann, σελ.3.

¹²⁴ *Ibid*, σελ.5.

¹²⁵ Renn, Ortwin, (2008), *όπ. παρ.*, σελ.1.

¹²⁶ Viscusi, W. Kip and Zeckhauser, Richard, (2003), "Sacrificing Civil Liberties to Reduce Terrorism Risks", *Journal of Risk and Uncertainty*, Vol.26, No.2-3, σελ.99-120.

¹²⁷ Bennett, P.,(1999), "Understanding responses to risk: some basic findings", in Bennett, P. and Calman, K., (eds), *Risk Communication and Public Health*, Oxford University Press, Oxford, σελ. 3-19.

¹²⁸ Βλ. ενδεικτικά Sönmez, S. and Graefe, A., (1998), "Determining Future Travel Behaviour from Past Travel Experience and Perceptions of Risk and Safety", *Journal of Travel Research*, Vol. 37, No.2, σελ.172-177, Drakos, K. and Kutun, A., (2003), "Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.47, No.5, σελ.621-641, και Hall, C., Michael, (1994), *Tourism and Politics: Policy, power and place.*, John Wiley, New York καθώς και Korstanje, Maximiliano, Emanuel, (2011), "Why risk why now? Conceptual problems around the risk perception in tourism industry", *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, Vol.5, No.1, σελ.4-22.

Προκειμένου ένας τουρίστας μεμονωμένα ή ένας τουριστικός πράκτορας να αποφασίσει να πραγματοποιήσει ή να οργανώσει ένα ταξίδι σε συγκεκριμένο τουριστικό προορισμό ως δείκτες ασφαλείας λαμβάνει υπόψη του¹²⁹:

- Την ασφάλεια των αεροδρομίων
- Την ασφάλεια κατά τη διάρκεια των πτήσεων
- Την ασφάλεια κατά τη διάρκεια μίας κρουαζιέρας
- Την ασφάλεια των χώρων διαμονής
- Την ασφαλή περιήγηση
- Την ασφαλή επίσκεψη αξιοθέατων
- Την ασφαλή επίσκεψη χώρων διασκέδασης
- Την ασφάλεια των μεγαλουπόλεων
- Την ασφάλεια των αγροτικών περιοχών

Ενώ, λοιπόν, υπάρχει πληθώρα παραγόντων που καθιστούν ένα τουριστικό προϊόν επιτυχημένο, όπως η ποιότητα των υπηρεσιών, η φυσική ομορφιά ενός τόπου, η ευχάριστη διαμονή, όλοι αυτοί απαιτούν έναν ασφαλή προορισμό¹³⁰ καθώς η ασφάλεια είναι *conditio sine qua non*.

2.6 Ο Τουρισμός μετά την 11η Σεπτεμβρίου.

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών της 11^{ης} Σεπτεμβρίου είχαν τεράστιο αντίκτυπο στις διεθνείς και εγχώριες ταξιδιωτικές πρακτικές¹³¹. Οι άνθρωποι αντέδρασαν ορθολογικά, αποφεύγοντας την έκθεσή τους σε περιττούς κινδύνους, έχοντας επαναξιολογήσει τις ανάγκες τους. Όχι μόνο τα γεγονότα επέδρασαν στις αποφάσεις για τον τόπο προορισμού αλλά και επηρέασαν τις προτιμήσεις σχετικά με τα μεταφορικά μέσα καθώς και, σε κάποιες περιπτώσεις, ήγειραν σοβαρά ερωτήματα για το εάν θα έπρεπε κανείς να ταξιδέψει. Υπήρξε πλέον μία διάχυτη ανησυχία για την ασφάλεια των ταξιδιωτών.

¹²⁹ Η απαρίθμηση είναι ενδεικτική και βασίζεται σε μελέτες των: Sönmez, S. and Graefe, A., (1998), "Determining Future Travel Behaviour from Past Travel Experience and Perceptions of Risk and Safety", *Journal of Travel Research*, Vol. 37, No.2, σελ.172-177 και Tsaur, S., Tzeng, G., (1997), "Evaluating Tourist Risks from Fuzzy Perspectives", *Annals of Tourism Research*, Vol.24, No.4, σελ.796-812.

¹³⁰ Steene, A., (2000), "Tourism safety and security", *Tourism Economics*, Vol.6, No.2, σελ.105-108.

¹³¹ Hall, C., Michael, (2002), "Travel Safety, Terrorism and the Media: The Significance of the Issue-Attention Cycle", *Current Issues in Tourism*, Vol.5, No.5, σελ.458.

Η ασφάλεια των αερομεταφορών και γενικότερα η ταξιδιωτική ασφάλεια ανέκαθεν υπήρξε πηγή έντονου προβληματισμού για τους ειδικούς γύρω από θέματα τουρισμού και αεροπλοΐας, δεν ήταν όμως ένα πρόβλημα που είχε συνειδητοποιήσει το ευρύ κοινό. Αξιοσημείωτο είναι ότι μέχρι την 11^η Σεπτεμβρίου μόνο το 2001 είχαν καταγραφεί 27 απόπειρες ή τετελεσμένες τρομοκρατικές και βομβιστικές επιθέσεις καθώς και αεροπειρατείες σε αεροσκάφη που εκτελούσαν διεθνή δρομολόγια¹³². Κανένα όμως από τα προαναφερθέντα γεγονότα δεν έτυχε υψηλής δημοσιογραφικής κάλυψης από τα αμερικανικά ή ευρωπαϊκά δημοσιογραφικά δίκτυα.

Την 11^η Σεπτεμβρίου σε τέσσερα πολιτικά αεροσκάφη που πετούσαν εντός του εναέριου χώρου των ΗΠΑ εκδηλώθηκε αεροπειρατεία και στη συνέχεια τα τρία εξ αυτών χρησιμοποιήθηκαν ως ρουκέτες εναντίον των Διδύμων Πύργων του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου και του Πενταγώνου, ενώ το τέταρτο κατέπεσε σε απομονωμένη περιοχή μετά από προσπάθειες των επιβατών να επανακτήσουν τον έλεγχο. Λίγη ώρα μετά τις επιθέσεις απαγορεύτηκαν οι πτήσεις στον εναέριο χώρο των ΗΠΑ και 1.500 πτήσεις εξαναγκάστηκαν να κατευθυνθούν προς άλλες χώρες.

Ήταν επόμενο ο τομέας των αερομεταφορών να είναι ο πρώτος που επλήγη άμεσα και με δραματικό τρόπο μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Το πρώτο σοκ ακολούθησαν οι μαζικές ακυρώσεις. Την πρώτη κιόλας εβδομάδα σημειώθηκαν άμεσες απώλειες 10\$ δισεκατομμυρίων, σύμφωνα με εκτιμήσεις της International Air Transport Association (IATA). Οι διατλαντικές πτήσεις μειώθηκαν κατά 36%, η American Airlines σημείωσε 33,7% μείωση επιβατών, η Continental 31% ενώ η British Airways ακύρωσε 190 προγραμματισμένες πτήσεις. Η μείωση επιβατών και δρομολογίων είχε ως μοιραία συνέπεια τη μείωση του προσωπικού. Υπολογίζεται ότι μόνο στις ΗΠΑ χάθηκαν 140.000 θέσεις εργασίας, στον Καναδά η Air Canada σημείωσε 30% μείωση στις κρατήσεις και απέλυσε 5.000 υπαλλήλους, ενώ στην Ευρώπη η Alitalia προχώρησε σε απολύσεις 3.000 ατόμων, η Swissair 9.000, η British Airways 7.000 και η Virgin Atlantic 1.200. Αεροπορικές εταιρείες απειλήθηκαν ή οδηγήθηκαν σε πτώχευση όπως η Sabena, η Swissair και η United Airlines¹³³.

¹³² *Ibid*, σελ. 459-465 (περιέχει πίνακα καταγεγραμμένων συμβάντων).

¹³³ World Tourism Organization (2001), "Tourism after 11 September 2001: Analysis, remedial actions and prospects", Special Report, Number 18.

Στη συνέχεια, η προσοχή στράφηκε στην επάρκεια των μέτρων ασφαλείας που εφαρμόζουν οι αεροπορικές εταιρείες και τα αεροδρόμια. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση των ΗΠΑ αποφάσισε να θεσπίσει νέα νομοθεσία για την αύξηση της εναέριας ασφάλειας των επιβατών. Στις 19 Νοεμβρίου 2001, ο Πρόεδρος Μπους πέρασε σε νόμο το Aviation and Transportation Security Act (ATSA), ο οποίος καθιέρωσε τη νέα Υπηρεσία Ασφάλειας Μεταφορών (TSA). Επιπλέον, η ATSA έδωσε την εντολή για μία σειρά σημαντικών αλλαγών στις διαδικασίες ασφαλείας της πολιτικής αεροπορίας. Οι δύο κύριες και ορατές αλλαγές από τους επιβάτες είναι ο ομοσπονδιακός έλεγχος των επιβατών σε όλα τα εμπορικά αεροδρόμια των ΗΠΑ καθώς και ο υποχρεωτικός έλεγχος μέσω των ειδικών μηχανημάτων με ακτίνες X όλων των αποσκευών¹³⁴. Ακόμη, οι επιβάτες πρέπει, πλέον, να βρίσκονται στους σταθμούς ελέγχου των αεροδρομίων δύο ώρες πριν την προγραμματισμένη ώρα απογείωσης και να αφαιρούν τα υποδήματά τους κατά τον έλεγχο. Απαγορεύτηκε η μεταφορά αιχμηρών αντικειμένων, υγρών, αερίων και προϊόντων σε μορφή σκόνης. Οι εργαζόμενοι των αεροδρομίων προμηθεύτηκαν βιομετρικές¹³⁵ ταυτότητες και εξειδικευμένο προσωπικό ασφαλείας σκιαγραφεί το προφίλ των υψηλού κινδύνου επιβατών.

Ένας άλλος τομέας του τουρισμού που είχε άμεσες επιπτώσεις υπήρξε αυτός της κρουαζιέρας, καθώς κύρια πηγή άντλησης των πελατών της είναι οι Αμερικανοί μέσης ηλικίας. Αμέσως μετά τις επιθέσεις σημειώθηκε μία πτώση περίπου 10% και κυρίως υπήρξαν η αιτία να απομακρύνουν οι εταιρείες κρουαζιέρας τα πλοία τους από τις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής και να αλλάξουν τα δρομολόγια τους αναζητώντας ασφαλέστερες οδούς¹³⁶.

Ο τομέας υπηρεσιών διαμονής επίσης δέχθηκε κύμα ακυρώσεων. Σε κάποιες περιοχές των ΗΠΑ υπήρξαν μειώσεις της τάξης του 60-70% στην πληρότητα. Τα ξενοδοχεία που επηρεάστηκαν περισσότερο τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη ήταν εκείνα που εξυπηρετούσαν μεμονωμένους επιχειρηματίες, συνέδρια και μεγάλη μερίδα Αμερικανών πελατών. Μεγάλες πόλεις όπως το Λονδίνο, το Παρίσι και η

¹³⁴ Blalock, G., Kadiyali, V., Simon, D., (2007), “The impact of Post-9/11 Airport Security Measures on the Demand for Air Travel”, *Journal of Law and Economics*, Vol. 50, σελ. 731-755.

¹³⁵ Η βιομετρική είναι η επιστήμη και η τεχνολογία της μέτρησης και ανάλυσης βιολογικών δεδομένων με σκοπό τον έλεγχο της ταυτότητας για λόγους ασφαλείας. Συγκεκριμένα, αναλύονται τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά του σώματος, όπως το DNA, τα δακτυλικά αποτυπώματα, οι αμφιβληστροειδείς και οι ίριδες των ματιών, τα πρότυπα φωνής, οι τύποι των προσώπων.

¹³⁶ World Tourism Organization, (2001), *όπ., παρ.*, σελ. 49.

Ρώμη που στηρίζονται στην αμερικανική αγορά δέχθηκαν τις μεγαλύτερες απώλειες. Το ίδιο κόστος παρουσιάστηκε και σε αγορές όπως της Καραϊβικής, του Μεξικό και βεβαίως της Μέσης Ανατολής. Η έντονη αντίληψη κινδύνου των Αμερικανών πολιτών μείωσε αισθητά τη διάθεσή τους για ταξίδια μεγάλων αποστάσεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο αριθμός των πραγματοποιούμενων ταξιδίων εξωτερικού από τις Ηνωμένες Πολιτείες να μειωθεί από 60.9 εκατομμύρια το 2000 σε 54,2 εκατομμύρια το 2003¹³⁷.

Οι μεγαλύτεροι tour operators και ταξιδιωτικοί πράκτορες έπρεπε να προσαρμοστούν σε μία νέα πραγματικότητα. Υπήρξε μία διάχυση της αίσθησης ανασφάλειας που επηρέασε γεωγραφικές περιοχές όπως η Μέση Ανατολή, η Ανατολική Μεσόγειος, η Βόρεια Αφρική και η Βόρεια Αμερική. Η τουριστική αγορά προκειμένου να ανακάμψει έπρεπε να κερδίσει την εμπιστοσύνη των πολιτών.

Ο ΠΟΤ προκειμένου να αναστρέψει το αρνητικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί, προέβη σε μία σειρά μέτρων μεταξύ των οποίων η υιοθέτηση ψηφίσματος κατά της τρομοκρατίας καθώς και η δημιουργία μίας Επιτροπής Κρίσεων αμέσως μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου¹³⁸. Κοινή θέση όλων των συμμετεχόντων στην Επιτροπή αυτή, που στη συνέχεια ονομάστηκε Επιτροπή Τουριστικής Ανάκαμψης, ήταν ότι η ασφάλεια αποτελεί την ύψιστη προτεραιότητα. Η χρήση νέων τεχνολογιών όπως η βιομετρία, η επέκταση των κλειστών κυκλωμάτων τηλεόρασης (CCTV), η αναβάθμιση του ηλεκτρονικού ελέγχου αποσκευών, η ενίσχυση της πόρτας στα πιλοτήρια και γενικότερα η επένδυση σε σύγχρονα μέτρα ασφαλείας είναι απαραίτητη για να μεταφερθεί το μήνυμα της ταξιδιωτικής ασφαλείας. Η προσαρμογή στα νέα δεδομένα και η δημιουργία και προώθηση μίας θετικής εικόνας ήταν βασική προϋπόθεση για την ανάκαμψη του τουρισμού. Ένα άλλο βασικό μέτρο στο οποίο όλοι συμφώνησαν ήταν η ανάγκη για συνεργασία των Εθνικών Υπηρεσιών Πληροφοριών. Η IATA δήλωσε ότι ο κίνδυνος της τρομοκρατίας δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί από τη βιομηχανία του τουρισμού. Εξάλλου ο στόχος είναι η Κυβέρνηση, το Κράτος¹³⁹.

Μετά το πρώτο σοκ και όταν ο θόρυβος καταλάγιασε, έγινε αντιληπτό ότι προβλήματα που άπτονται των θεμάτων ασφαλείας δεν είναι ποτέ απολύτως

¹³⁷ World Bank, (2005), "World Development Indicators", *The World Bank*, Washington, USA.

¹³⁸ Hall, C., Michael, (2002), *όπ. παρ.*, σελ. 461.

¹³⁹ World Tourism Organization, (2001), σελ. 51.

επιλύσιμα. Όσα χρήματα και αν δαπανηθούν σε νέες τεχνολογίες και μέτρα ασφαλείας δεν θα πάψει να υπάρχει ο κίνδυνος τρομοκρατικής επίθεσης. Γιατί αυτά είναι μέτρα αντιμετώπισης του φαινομένου της τρομοκρατίας και όχι καταπολέμησης. Για να καταπολεμηθεί θα πρέπει να διερευνηθούν τα βαθύτερα αίτια του, οι γενεσιουργοί του λόγοι και να αναλυθεί το σκεπτικό βάσει του οποίου επιλέγονται οι στόχοι των τρομοκρατικών χτυπημάτων.

3. ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ-ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.

3.1 Στοιχεία που προσδιορίζουν την έννοια της Τρομοκρατίας.

Κοινός τόπος στη μελέτη της τρομοκρατίας είναι η αδυναμία εύρεσης ενός ευρέως αποδεκτού ορισμού της τρομοκρατίας. Το 1984, ο A. Schmid στην προσπάθεια του να ορίσει την τρομοκρατία με τέτοιο τρόπο ώστε να τύχει μίας ευρύτερης αποδοχής, μελέτησε 109 ορισμούς της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας και εντόπισε 22 διαφορετικά εννοιολογικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται προκειμένου να οριστεί η τρομοκρατία¹⁴⁰. Στη συνέχεια, τα κατέταξε βάσει του βαθμού συχνότητας με την οποία εμφανίζονται στους παραπάνω ορισμούς. Αμέσως παρακάτω εμφανίζονται τα ευρήματα αυτής της μελέτης:

Συχνότητες εμφάνισης εννοιολογικών στοιχείων σε 109 ορισμούς της τρομοκρατίας.

Στοιχείο	Συχνότητα
Βία, ισχύς	83,5%
Πολιτική χροιά	65%
Φόβος, τρόμος	51%
Απειλή	47%
Ψυχολογική επιρροή και προσδοκώμενες αντιδράσεις	41,5%
Διαφοροποίηση θύματος-στόχου	37,5%
Σκόπιμη, σχεδιασμένη, συστηματική, οργανωμένη ενέργεια	32%
Μέθοδος μάχης, στρατηγική, τακτική	30,5%
Ασυνήθης, παραβίαση αποδεκτών κανόνων, χωρίς ανθρωπιστικούς περιορισμούς	30%
Εξαναγκασμός, εκβιασμός, πρόκληση υποταγής	28%
Δημοσιότητα	21,5%
Αυθαίρετος, απρόσωπος, τυχαίος χαρακτήρας, χωρίς	21%

¹⁴⁰ Schmidt, Alex, P., and Jongman, Albert, J., (2005), *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature*, Transaction Publishers, σελ.5.

διακρίσεις	
Πολίτες, άμαχοι, ουδέτεροι ως θύματα	17,5%
Εκφοβισμός	17%
Αθωότητα των θυμάτων	15,5%
Ομάδα, κίνημα, οργάνωση ως δράστης	14%
Συμβολική χροιά, επίδειξη στους άλλους	13,5%
Ανυπολόγιστη, απρόβλεπτη, απρόσμενη εμφάνιση βίας	9%
Μυστική, συγκαλυμμένη φύση	9%
Επαναληπτικός, διαδοχικός ή χαρακτήρας «καμπάνιας» της βίας	7%
Εγκληματικός χαρακτήρας	6%
Απαιτήσεις έναντι τρίτων	4%

Πηγή: Schmidt, Alex, P., and Jongman, Albert, J., (2005)¹⁴¹

Η διαφοροποίηση του θύματος από το στόχο είναι ένα από τα πλέον βασικά στοιχεία της έννοιας της τρομοκρατίας καθώς τονίζει ότι τα άμεσα θύματα μίας τρομοκρατικής ενέργειας δεν είναι ο τελικός και κύριος στόχος της. Με αυτό το στοιχείο διαφοροποιείται καταρχήν η τρομοκρατία από άλλες μορφές βίας καθώς επί παραδείγματι σε μία δολοφονία το θύμα είναι και ο τελικός στόχος της επίθεσης. Σε μία όμως τρομοκρατική επίθεση δεν έχει σημασία το θύμα αλλά το πώς επιδρά ψυχολογικά ο θάνατός του σε ένα στοχευμένο κοινό και διαμέσου αυτού στις κρατικές αρχές¹⁴². Η πρόκληση τρόμου στο ευρύτερο κοινό από μία συγκεκριμένη τρομοκρατική ενέργεια δεν μπορεί να μη συνδεθεί και με το συμβολικό χαρακτήρα της τελευταίας. Το θύμα επιλέγεται ως «αντιπρόσωπος» μίας τάξης, μίας ιδεολογίας, μίας ομάδας κ.ο.κ και τα υπόλοιπα μέλη αυτής-ως μέρος του όλου- που έχουν παρακολουθήσει την τρομοκρατική ενέργεια, ταυτίζονται με το θύμα καθώς θα μπορούσαν κάλλιστα να είναι αυτοί στη θέση του¹⁴³...

¹⁴¹ Schmidt, Alex, P. and Jongman, Albert, J., (2005), *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature*, Transaction Publishers, σελ. 5-7.

¹⁴² *Ibid*, σελ.7-8.

¹⁴³ Rapoport, David, C.,(ed.), (2006), *Terrorism: Critical Concepts in Political Science*, Routledge, σελ.47.

Ένα ακόμη από τα στοιχεία που φαίνεται να επικρατεί στον εννοιολογικό προσδιορισμό της τρομοκρατίας είναι ότι πρόκειται για μία σκόπιμη, προγραμματισμένη, συστηματική και οργανωμένη ενέργεια. Προέρχεται, λοιπόν, από ορθολογικούς δρώντες οι οποίοι έχουν πρόσβαση σε ένα πεπερασμένο σύνολο πόρων που περιλαμβάνουν το κεφάλαιο και τα περιουσιακά στοιχεία, τα όπλα και τα κτήρια, το προσωπικό και τις επιχειρησιακές ικανότητες. Λαμβάνοντας υπόψη τους πόρους της, μία ορθολογική τρομοκρατική ομάδα επιλέγει το σύνολο των δραστηριοτήτων που μεγιστοποιεί την προσδοκία της επίτευξης του κοινού στόχου¹⁴⁴. Άρα ακολουθώντας τη λογική του Homo Economicus προσπαθούν με το μικρότερο δυνατό κόστος να επιτύχουν το μεγαλύτερο δυνατό όφελος. Ακόμη μία βασική παραδοχή της προσέγγισης του ορθολογικού δρώντα είναι ότι η επίτευξη ενός κοινά επιδιωκόμενου πολιτικού σκοπού αποτελεί το λόγο ύπαρξης μίας τρομοκρατικής ομάδας¹⁴⁵. Ο κοινός σκοπός μπορεί να είναι η εξάλειψη παραπόνων που πηγάζουν από οικονομική ανισότητα, οι ιδεολογικές διαφορές, ο φονταμενταλισμός, η προσλαμβανόμενη καταπίεση κ.α. (βλ. παρακάτω).

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης είναι ο καλύτερος φίλος των τρομοκρατών¹⁴⁶. Σε αυτή τη φράση συνοψίζεται η άρρηκτη σχέση μεταξύ των ΜΜΕ και της τρομοκρατίας, που αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο που προσδιορίζει την έννοια της τρομοκρατίας. Μία τρομοκρατική πράξη είναι προμελετημένη, οργανωμένη και σχεδιασμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργήσει ακραίο φόβο-τρόμο σε ένα κοινό το οποίο είναι σαφώς ευρύτερο από τον ίδιο το στόχο¹⁴⁷. Η άνοδος των ΜΜΕ και κυρίως η παντοκρατορία της τηλεόρασης έχει λειτουργήσει καταλυτικά στον τρόπο οργάνωσης της τρομοκρατίας. Κάθε τρομοκρατική ενέργεια επιζητεί τη μέγιστη δημοσιότητα και επιπλέον σκοπεύει στον εκφοβισμό και την υποταγή για την επίτευξη των στόχων¹⁴⁸. Η Margaret Thatcher είχε πει χαρακτηριστικά: «Πρέπει να βρούμε έναν τρόπο να κόψουμε το οξυγόνο της δημοσιότητας από το οποίο

¹⁴⁴ Enders, Walter and Su, Xuejuan, (2007), "Rational Terrorists and Optimal Network Structure", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.51, No.33 σελ. 36.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ Laquer, Walter, (1976), "The futility of terrorism", *Harper's Magazine*, όπως αναφέρεται στο Schmid, A.P., (1989), "Terrorism and the Media: The Ethics of Publicity", *Terrorism and Political Violence*, Vol.1, No.4, σελ.539.

¹⁴⁷ Wilkinson, Paul, (2007), "The Media and Terrorism: A Reassessment", *Terrorism and Political Violence*, Vol.9, No.2, σελ.51-52.

¹⁴⁸ Hoffman, B., (2006), *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York, σελ.173.

εξαρτώνται οι τρομοκράτες¹⁴⁹». Ο χαρακτηρισμός της τρομοκρατίας ως θέατρο από τον Jenkins, είχε να κάνει με το γεγονός ότι οι τρομοκρατικές ενέργειες είναι συχνά προσεκτικά σκηνοθετημένες ώστε να προσελκύουν την προσοχή των ΜΜΕ¹⁵⁰. Πέραν, όμως, της προσοχής που επιδιώκουν οι τρομοκράτες διακρίνονται τέσσερις επιμέρους στόχοι που επιδιώκονται μέσω των ΜΜΕ¹⁵¹ :

- να μεταδώσουν την προπαγάνδα τους και να προκαλέσουν ακραίο-υπερβολικό φόβο μεταξύ των ομάδων-στόχων
- να κινητοποιήσουν μία ευρύτερη υποστήριξη για το σκοπό τους στον ευρύτερο πληθυσμό και τη διεθνή κοινή γνώμη δίνοντας έμφαση σε θέματα όπως το δίκαιο του σκοπού τους (νομιμοποίηση) και το αναπόφευκτο της νίκης τους
- να ματαιώσουν ή να δώσουν ένα τέλος στην αντίδραση-απάντηση της κυβέρνησης και των δυνάμεων ασφαλείας, υπονοώντας για παράδειγμα ότι όλα τα αντιτρομοκρατικά μέτρα είναι από τη φύση τους τυραννικά και αντιπαραγωγικά- αναποτελεσματικά
- να ενισχύσουν, να υποκινήσουν και να ενδυναμώσουν τους ενεργούς και δυνητικούς υποστηρικτές τους ώστε να στρατολογήσουν νέα μέλη, να αντλήσουν περισσότερα κεφάλαια και να εμπνευστούν νέες επιθέσεις.

3.2 Παράγοντες και Συνθήκες που ευνοούν την Τρομοκρατία.

Υιοθετώντας την Ευρωπαϊκή προσέγγιση γύρω από το ζήτημα της τρομοκρατίας, βάσει της οποίας θα πρέπει να διερευνηθούν οι παράγοντες και οι συνθήκες που δημιουργούν ένα πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του φαινομένου προκειμένου να καταπολεμηθεί αποτελεσματικά, θα επιχειρηθεί στη συνέχεια μία καταγραφή αυτών υπό το πρίσμα των Κριτικών Σπουδών που πρεσβεύει ότι η τρομοκρατία πρέπει να μελετάται εντός ενός ευρύτερου υπαρκτού ιστορικού πλαισίου και να εξετάζεται ως μέρος μίας συνεχούς διαδικασίας εξέλιξης. Την

¹⁴⁹ Schmid, A.,P., (1989), “Terrorism and the Media: The Ethics of Publicity”, *Terrorism and Political Violence*, Vol.1, No.4, σελ.540.

¹⁵⁰ Hoffman, B., (2006), *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York, σελ.174.

¹⁵¹ Wilkinson, Paul, (2011), *Terrorism versus Democracy: The liberal state response*, Taylor & Francis, New York, σελ. 154.

ενότητα του φαινομένου, άλλωστε, υποστηρίζουν και άλλοι μελετητές όπως η Crenshaw¹⁵², η οποία επισημαίνει ότι η τρομοκρατία της σύγχρονης περιόδου είναι ένα φαινόμενο που θεμελιώνεται σε ένα εξελισσόμενο ιστορικό πλαίσιο.

Το κεντρικό επιχείρημα των «γενεσιουργών λόγων της τρομοκρατίας» (root causes) είναι ότι συγκεκριμένες συνθήκες δημιουργούν ένα κοινωνικό περιβάλλον και προκαλούν εκτεταμένα παράπονα, που όταν συνδυαστούν με κάποιους παράγοντες που δρουν ως καταλύτες, έχουν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση των τρομοκρατικών οργανώσεων και των τρομοκρατικών ενεργειών¹⁵³. Στη Στρατηγική Καταπολέμησης της Τρομοκρατίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁵⁴ αναφέρεται ότι υπάρχει μία πλειάδα κοινωνικών συνθηκών που μπορεί να δημιουργήσουν το περιβάλλον εντός του οποίου τα άτομα μπορούν πιο εύκολα να ριζοσπαστικοποιηθούν. Οι εν λόγω συνθήκες συμπεριλαμβάνουν την κακή ή αυταρχική διακυβέρνηση, τον ταχύ αλλά ανεξέλεγκτο εκσυγχρονισμό, την έλλειψη πολιτικών και οικονομικών προοπτικών καθώς και των ευκαιριών εκπαίδευσης-μόρφωσης. Ενώ παράγοντες όπως η ηγεσία, η χρηματοδότηση, η κρατική χορηγία και οι πολιτικές αναταραχές μπορούν να λειτουργήσουν ως καταλύτες για το ξέσπασμα της τρομοκρατίας¹⁵⁵.

Η Crenshaw μόλις το 1981¹⁵⁶ είχε καταπιαστεί με το ζήτημα των αιτιών της τρομοκρατίας, λέγοντας ότι προσεγγίζει την τρομοκρατία ως μία μορφή πολιτικής συμπεριφοράς που προκύπτει από τη συνειδητή επιλογή ενός ορθολογικού δρόμου, της τρομοκρατικής οργάνωσης. Προκειμένου όμως να δοθεί μία πλήρης και περιεκτική εξήγηση, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το περιβάλλον εντός του οποίου η τρομοκρατία λαμβάνει χώρα και να εξετάζεται κατά ποσό ευρύτερες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες ευνοούν την ανάπτυξη της τρομοκρατίας. Στη συνέχεια διέκρινε δύο τύπους παραγόντων: τους επιτρεπτικούς ή ανεκτικούς (permissive) παράγοντες, που δημιουργούν το υπόβαθρο για την ανάπτυξη της τρομοκρατίας και τους καταλυτικούς παράγοντες που είναι συγκεκριμένα γεγονότα τα οποία πυροδοτούν άμεσα την εμφάνιση της τρομοκρατίας.

¹⁵² Crenshaw, Martha, (2007), "The Debate over 'New' vs 'Old' Terrorism", Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Chicago, Illinois, August 30-September 2, 2007, σελ.5.

¹⁵³ Newman, Edward, (2006), "Exploring the 'Root Causes' of Terrorism", *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol.29, σελ. 750.

¹⁵⁴ European Council, (30 November 2005), *όπ., παρ.*, σελ.9.

¹⁵⁵ Newman, Edward, (2006), *όπ. παρ.* σελ. 751.

¹⁵⁶ Crenshaw, Martha, (1981), "The Causes of Terrorism", *Comparative Politics*, Vol.13, No.4, σελ.379-399.

Ο Pape¹⁵⁷ αναφέρει σχετικά: «...Για να προχωρήσουμε πραγματικά πέρα από τον πόλεμο ενάντια της τρομοκρατίας είναι σημαντικό οι ακαδημαϊκοί, οι πολιτικοί, οι διανοούμενοι, οι ηγέτες των κυβερνήσεων και το ευρύ κοινό να συνεχίσουν να εκπαιδεύονται σχετικά με τους παράγοντες που οδηγούν στις επιθέσεις όπως αυτή της 9/11. Όσα περισσότερα γνωρίζουμε, τόσο λιγότερα λάθη θα κάνουμε και θα ασκούμε καλύτερες πολιτικές- και θα μπορούμε όλοι να ζήσουμε ειρηνικά».

Στη βιβλιογραφία υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός μελετών που αναλύει τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που δημιουργούν ένα εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη της τρομοκρατίας¹⁵⁸. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, οι μελέτες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η φτώχεια, η ανεργία, η άνιση κατανομή πλούτου και γενικότερα η οικονομική ανισότητα και η απουσία οράματος για ένα καλύτερο αύριο, μπορεί να μην αρκούν ως αποκλειστικές αιτίες εμφάνισης της τρομοκρατίας, σίγουρα όμως καλλιεργούν αισθήματα ταπείνωσης, αγανάκτησης, απόγνωσης και εκμετάλλευσης που σε συνδυασμό με την επίκληση ιδεολογικών διαφορών και θρησκευτικών πεποιθήσεων ως παράγοντες ενοποίησης, δημιουργούν ένα εκρηκτικό μείγμα στις κοινωνίες. Είναι ακριβώς αυτό που εκμεταλλεύονται οι τρομοκρατικές οργανώσεις προκειμένου να κατασκευάσουν τη δική τους ιστορία και να προπαγανδίσουν το μήνυμά τους. Μέσω της προπαγάνδας τους επιδιώκουν τόσο τον προσηλυτισμό και τη στρατολόγηση νέων μελών όσο και την κατανόηση και νομιμοποίηση του σκοπού τους.

Τα τρομοκρατικά χτυπήματα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου έγιναν αφορμή για την αναζωπύρωση μίας συζήτησης που είχε ήδη ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1990 σχετικά με μία επανάσταση που πραγματοποιούνταν στα εγγενή χαρακτηριστικά της τρομοκρατίας με συνέπεια την εμφάνιση μίας «νέας τρομοκρατίας»¹⁵⁹. Μία βασική διαφορά, σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της θεώρησης, ήταν ότι ενώ τα κίνητρα της παλιάς τρομοκρατίας ήταν πολιτικά, η «νέα τρομοκρατία» υποκινούνταν

¹⁵⁷ Pape, Robert, A.,(2011): “The End of Fear, the Beginning of Understanding”, διαθέσιμο στο : <http://cpost.uchicago.edu/blog/2011/09/03/robert-a-pape-the-end-of-fear-the-beginning-of-understanding/> .

¹⁵⁸ Βλ. ενδεικτικά: Newman, Edward, (2006), *όπ. παρ.* σελ.749-772, Von Hippel, Karin,(2002), “The Roots of Terrorism: Probing The Myths”, *Political Quarterly*, Vol. 73, No.s1, σελ.25-39, και Noricks, Darcy, M., E., (2009), “The root causes of Terrorism”, in Davis, Paul, K. and Cragin, Kim, (eds), *Social Science for Counterterrorism: Putting the Pieces Together*, RAND Corporation, σελ. 11-55.

¹⁵⁹ Βλ. σχετ. Laqueur, W.,(1999), *The new terrorism: Fanaticism and the arms of mass destruction*, Continuum, New York και Hoffman, B.(1998), *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York.

από το θρησκευτικό φανατισμό. Απόδειξη του «ιερού πολέμου» (jihad) που είχε κηρύξει το Ισλάμ ήταν η 11^η Σεπτεμβρίου. Οι αντιτιθέμενοι στη νέα μορφή της τρομοκρατίας επιχειρηματολογούν ότι ιστορικά η θρησκευτική τρομοκρατία δεν αποτελεί επ' ουδενί νέο φαινόμενο. Η θρησκευτικά υποκινούμενη τρομοκρατία που στόχευε στη δολοφονία των απίστων απαντάται χιλιάδες χρόνια πριν¹⁶⁰. Η προσέγγιση όμως που διαφοροποιείται πλήρως από τα όσα υποστηρίζουν οι οπαδοί της «νέας τρομοκρατίας» είναι εκείνη που φωτίζει μία άλλη πτυχή του φαινομένου και αναλύει το πρόβλημα σε παγκόσμιο συστημικό επίπεδο. Η διεθνής τρομοκρατική απειλή που προέρχεται κυρίως από τα Μουσουλμανικά κράτη θεωρεί ότι είναι κάτι περισσότερο από μία τρομοκρατία με θρησκευτικά κίνητρα. Είναι πιο ακριβές να την αντιμετωπίσουμε ως μέρος του ευρύτερου φαινομένου της αντι-παγκοσμιοποίησης και της υπαρκτής έντασης μεταξύ των εχόντων και μη εχόντων εθνών καθώς και μεταξύ της ελίτ και των μη προνομιούχων πολιτών αυτών των εθνών¹⁶¹. Αντιμετωπίζουμε, δηλαδή, ένα μίγμα θρησκευτικού φανατισμού εκ μέρους των τρομοκρατών, πολιτικά κινητροδοτούμενων κρατών και οντοτήτων και ατόμων που τους υποστηρίζουν επειδή αισθάνονται ανίσχυροι και περιθωριοποιημένοι σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο¹⁶². Η παγκοσμιοποίηση, λοιπόν, λειτουργεί ως παράγων ριζοσπαστικοποίησης των ατόμων και άρα ως υποκινητικός παράγων της τρομοκρατίας.

Οι υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν ότι ένας παγκοσμιοποιημένος κόσμος είναι προοδευτικός και βελτιώνει το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων. Ο κόσμος ομογενοποιείται και οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων εξαλείφονται καθώς αναπτύσσεται μία παγκόσμια κουλτούρα. Η οικονομική μεταρρύθμιση που συντελείται είναι τόσο σπουδαία που έχει δημιουργήσει μία νέα παγκόσμια πολιτική. Τα κράτη δεν είναι πλέον τόσο περικλειστές μονάδες και δεν μπορούν από μόνα τους να ελέγχουν τις οικονομίες τους αλλά είναι οι αγορές που τις κατευθύνουν. Οι έννοιες του χρόνου και του χώρου μοιάζουν να καταρρέουν

¹⁶⁰ Gofas, Andreas, (2012), «The Terrorism-Democracy Nexus and the Trade Off Between Security and Civil Liberties» in Tzifakis, Nikolaos (ed.) *International Politics in Times of Change*, Springer, σελ.288.

¹⁶¹ Cronin, Audrey, K., (2003), «Behind the Curve: Globalization and International Terrorism», *International Security*, Vol.27, No.3, σελ.35.

¹⁶² *Ibid*, σελ. 38.

μπροστά στην επανάσταση που παρατηρείται στις επικοινωνίες και τα μέσα ενημέρωσης¹⁶³. Όλοι και όλα είναι αλληλένδετα.

Ο αντίλογος είναι ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ο θρίαμβος, η πλήρης επικράτηση της Δύσης- ειδικά των ΗΠΑ- και των αξιών της στον κόσμο εις βάρος των υπολοίπων πολιτισμών. Οι μορφές με τις οποίες πραγματώνεται περιλαμβάνουν τη δυτικοποίηση, την εκκοσμίκευση, τον εκδημοκρατισμό, τον καταναλωτισμό και την ανάπτυξη της καπιταλιστικής αγοράς που στο σύνολό τους εκλαμβάνονται ως μία επίθεση σε συντηρητικές κουλτούρες και απωθούνται λόγω των θεμελιωδών αλλαγών που επιφέρουν αλλά και των στρεβλώσεων που προκαλούν¹⁶⁴. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως είναι το τελευταίο στάδιο του Δυτικού ιμπεριαλισμού. Ενδιαφέρεται κανείς για τις μη-δυτικές αξίες; Η δε παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, είναι μια δυτική θεωρία που αφορά μόνο ένα μικρό μέρος της ανθρωπότητας. Οι άμεσες επενδύσεις παρουσιάζουν μία υψηλή συγκέντρωση στις ανεπτυγμένες χώρες ενώ καμία μεταφορά κεφαλαίου δεν έχει πραγματοποιηθεί από τις ανεπτυγμένες στις υπανάπτυκτες χώρες. Το αποτέλεσμα είναι ότι η παγκοσμιοποίηση είναι πολύ άνιση ως προς τις συνέπειες και τις επιδράσεις της¹⁶⁵.

Κοινωνιολογικά, η ταυτότητα όλων όσων είναι καταπιεσμένοι ή υπήρξαν θύματα κοινωνικών διακρίσεων, διώξεων ή στερήσεων, κυριαρχείται από την ακαταμάχητη επιθυμία για ισότητα και δικαιοσύνη. Η συνείδηση της αδικίας την οποία υφίστανται είτε ως άτομα είτε ως κοινωνική ομάδα, κοινωνική τάξη, έθνος ή φυλή τους οδηγεί συχνά στη διεκδίκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους με μέσο σχεδόν αποκλειστικά τη βία¹⁶⁶. Η αύξηση της φτώχειας και των ανισοτήτων και η ασφυκτική υπερχρέωση των κυβερνήσεων, που τις αναγκάζει να δαπανούν ολοένα και λιγότερους πόρους για την ανάπτυξη των χωρών τους, όλα αυτά αποτελούν στοιχεία ενός ευρύτερου συνόλου καταστάσεων μέσα στο οποίο ευδοκιμούν η οργή και η απελπισία. Ο Bill Gates στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ, 2002 δήλωσε: «Ο ανεπτυγμένος κόσμος πρέπει να πειστεί για να μοιραστεί ένα κομμάτι του τεράστιου πλούτου του. Αλλιώς, το μίσος που νιώθει ο υπόλοιπος κόσμος, θα γυρίσει σαν μπούμερανγκ και θα μας πλήξει». Ο παγκόσμιος Νότος κυριαρχείται από αισθήματα

¹⁶³ Baylis, John and Smith, Steve, (eds.), (1997), *The Globalization of World Politics: An introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, σελ.10.

¹⁶⁴ Cronin, Audrey, K., (2003), *όπ. παρ.*, σελ. 45.

¹⁶⁵ Baylis, John and Smith, Steve, (eds.), (1997), *όπ. παρ.*, σελ.11.

¹⁶⁶ Καφφές Γεώργιος, (2010), *Κοινωνιολογία της Τρομοκρατίας: Hostis- Inimicus- Εχθρός*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

απόγνωσης, θυμού και βαθιάς αίσθησης αδικίας. Η κοινωνικό-οικονομική καταστροφή αποτελεί το γόνιμο έδαφος για ακραίες αντιδράσεις, συμπεριλαμβανομένης της επιτυχούς στρατολόγησης νέων ατόμων σε τρομοκρατικές ενέργειες¹⁶⁷. Ο ισλαμικός φονταμενταλισμός χρησιμοποιώντας τη θρησκεία, συσπείρωσε τα ευρύτερα φτωχά λαϊκά στρώματα, τις εξαθλιωμένες και περιφερειακές μάζες, τους πληθυσμούς που έμειναν έξω από την παγκοσμιοποίηση¹⁶⁸. Η τρομοκρατία εξάλλου ανέκαθεν είχε μία οξυδέρκεια στον εντοπισμό των αδυναμιών του συστήματος, τις οποίες εν συνεχεία χρησιμοποιεί για τη στρατολόγηση των μελών της.

Δεν θα μπορούσε βεβαίως να είναι πλήρης η αναφορά στην επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην εμφάνιση της τρομοκρατίας αν δεν εξεταζόταν και μία άλλη σημαντική παράμετρος. Η παγκοσμιοποίηση δρα ταυτόχρονα ως παράγων διευκόλυνσης του τρόπου λειτουργίας της σύγχρονης τρομοκρατίας¹⁶⁹. Υπάρχει πλήθος παρανόμων δραστηριοτήτων, τις οποίες διευκολύνει η παγκοσμιοποίηση και τις οποίες χρησιμοποιεί και εκμεταλλεύεται η τρομοκρατία. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου είναι ότι οι διασυνδέσεις ανάμεσα σε διαφορετικά σημεία της γης είναι πυκνές, η επικοινωνία είναι εύκολη και φθηνή, η μεταφορά και η μετάδοση ασθένειας, εγκλήματος ή βίας είναι αδύνατον να σταματήσουν. Ένας λόγος που οι τρομοκρατικές οργανώσεις μπορούν να εκμεταλλεύονται τους νέους πόρους και τις ευκαιρίες τόσο αποτελεσματικά είναι ο ορθολογισμός της συμπεριφοράς τους. Η ευκολία με την οποία μπορούν πλέον να έχουν πρόσβαση σε όπλα μαζικής καταστροφής είναι μία ακόμη συνέπεια της παγκοσμιοποίησης¹⁷⁰. Με όρους του Clausewitz θα μπορούσαμε να πούμε ότι για τους τρομοκράτες η χρήση βίας είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα¹⁷¹. Η τρομοκρατική επίθεση όμως είναι μόνο το τελικό αποτέλεσμα ενός συνόλου δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν τη χρηματοδότηση, τη στρατολόγηση, την εκπαίδευση, την ανάπτυξη ειδικών δεξιοτήτων και τέλος την προετοιμασία της

¹⁶⁷ Σάσεν, Σάσκια, (2002), «Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης της τρομοκρατίας; Ο πόλεμος ή η κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη;» στο, Σαϊντ, Ε., Σάσεν, Σ., Τσόμσκι, Ν., Μπισάρα, Α., Σένετ, Ρ., *Η Τρομοκρατία και η Κοινωνία των Πολιτών*, Μεταίχμιο, Αθήνα, σελ.60-61.

¹⁶⁸ Καφφές, Γεώργιος, (2010), *όπ. παρ.* σελ.93.

¹⁶⁹ Baylis, John and Smith, Steve, (eds.), (1997), *όπ. παρ.* σελ. 10.

¹⁷⁰ Cronin, Audrey, K., (2003), *όπ. παρ.*, σελ.48.

¹⁷¹ Williams, Phil, (2006), "Strategy for a new World: Combating terrorism and transnational organized Crime" in Baylis, J., et. al. (eds), *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford, σελ.195.

επίθεσης. Προκειμένου να αποκτήσουν πόρους οι τρομοκράτες χρησιμοποιούν μεθόδους του οργανωμένου εγκλήματος όπως εμπόριο όπλων, λαθρεμπόριο, απαγωγές και εμπόριο ναρκωτικών. Μία άλλη απόδειξη του ορθολογισμού τους αποτελεί ο τρόπος οργάνωσής τους σε δίκτυα καθώς αυτό τους παρέχει την ανάλογη ευκινησία και προσαρμοστικότητα που είναι απαραίτητη για την παγκόσμια αγορά. Τέλος, λόγω της άμεσης πληροφόρησης και επικοινωνίας μέσω των παγκόσμιων μέσων ενημέρωσης στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η τρομοκρατία έχει καταστεί παγκόσμιο θέατρο¹⁷².

Η θεωρία των κοινωνικών συγκρούσεων υποστηρίζει πως προκειμένου να κατανοήσουμε τις γενεσιουργίες αιτίες της τρομοκρατίας θα πρέπει να εξετάσουμε τη σχέση του ατόμου με την κοινωνία¹⁷³. Υποστηρίζει ότι η σύγκρουση είναι μία εγγενής λειτουργία στην κοινωνία που μπορεί να ανιχνευθεί σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις, άρα είναι μία κοινωνική κατάσταση. Η τρομοκρατία, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, πρέπει να εξεταστεί ως η έκφραση πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών παραπόνων ενάντια στην καθεστηκυία τάξη. Ως διακριτός, λοιπόν, παράγοντας στην εμφάνιση της τρομοκρατίας εξετάζεται η ύπαρξη παραπόνων¹⁷⁴ (grievances), είτε αυτά στηρίζονται σε πραγματικά περιστατικά είτε υπάρχουν χωρίς να μπορούν να δικαιολογηθούν, που έχουν ως αποτέλεσμα την έκφραση έντονης δυσαρέσκειας. Ένα βαθύτερο παράπονο στο πλαίσιο ενός ανεκτικού περιβάλλοντος επιτρέπει την εμφάνιση μίας τρομοκρατικής οργάνωσης. Οι διαρθρωτικοί παράγοντες και τα βαθύτερα-υποβόσκοντα παράπονα δημιουργούν μία πηγή άντλησης νεοσύλλεκτων τρομοκρατών¹⁷⁵. Η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ φαίνεται να έχει διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην πρόκληση τέτοιων παραπόνων κυρίως στις χώρες της Μέσης Ανατολής. Παρά το γεγονός ότι πολλοί Αμερικανοί συμμερίζονται την άποψη του Προέδρου των Η.Π.Α G. Bush, ότι οι τρομοκρατικές επιθέσεις ήταν απόρροια της ζήλιας που αισθάνονται οι τρομοκράτες για τον αμερικάνικο τρόπο ζωής και του μίσους τους απέναντι στις αμερικανικές ελευθερίες¹⁷⁶, υπάρχουν φωνές όπως αυτή

¹⁷² *Ibid*,σελ.196.

¹⁷³ Franks, Jason, (2009), *όπ. παρ.*, σελ.166.

¹⁷⁴ Noricks, Darcy, M., E., (2009), "The root causes of Terrorism", in Davis, Paul, K. and Cragin, Kim, (eds), *Social Science for Counterterrorism: Putting the Pieces Together*, RAND Corporation, σελ. 49, και Franks, Jason, (2009), *όπ.παρ.* σελ.166.

¹⁷⁵ Newman, Edward, (2006), *όπ. παρ.* σελ.754.

¹⁷⁶ Ρίτσαρντσον Λουίτζ, (2006), *Τι θέλουν οι τρομοκράτες: Κατανοώντας την τρομοκρατική απειλή*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, σελ.320.

του Atran¹⁷⁷, που υποστηρίζουν ότι «Ιστορικά στοιχεία αποδεικνύουν μία ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στην αμερικανική εμπλοκή σε διεθνείς καταστάσεις και την αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων εναντίον των ΗΠΑ». Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Αφγανιστάν, το Κουβέιτ, το Ιράκ, τη Βοσνία, τη Σομαλία καθώς και η υποστήριξη του Ισραήλ αποτελούν επιχειρήματα της δημόσιας ρητορικής που αναπτύσσει η Al Qaeda εναντίον των ΗΠΑ και των συμμάχων της¹⁷⁸. Η υποστήριξη που παρείχαν οι ΗΠΑ σε αυταρχικά καθεστώτα των χωρών της Μέσης Ανατολής που καταπατούν τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μία ακόμη από τις κατηγορίες που απευθύνουν στις ΗΠΑ. Επίσης, συσχετίζοντας τα όσα παραπάνω αναφέρθηκαν για την παγκοσμιοποίηση με τον υπό εξέταση παράγοντα (παράπονα), οι χώρες της Μέσης Ανατολής υποστηρίζουν ότι αλλοτριώνονται από Δυτικές αξίες που τους επιβάλλονται μονομερώς. Αντιλαμβάνονται μία μόνιμη απειλή εναντίον του Ισλάμ, της πολιτιστικής και της μουσουλμανικής τους ταυτότητας¹⁷⁹. Οι δηλώσεις του Μπιν Λάντεν στην τηλεόραση του Αλ Τζαζίρα, λίγες εβδομάδες μετά την 11^η Σεπτεμβρίου αποτυπώνουν επαρκώς τη δική τους όψη του νομίσματος: «Ο παντοδύναμος Θεός έπληξε την Αμερική σ' ένα από τα ζωτικά της όργανα, έτσι που τα μεγαλύτερα κτήρια της καταστράφηκαν. Ευχαριστούμε και ευγνωμονούμε το Θεό. Η Αμερική είναι γεμάτη τρόμο, από το Βορρά έως το Νότο και από την Ανατολή έως τη Δύση, και ας ευχαριστούν το Θεό, επειδή αυτό που βιώνει τώρα η Αμερική είναι μόνο ένα αντίγραφο αυτών που βιώσαμε εμείς. Το ισλαμικό έθνος μας βιώνει την ίδια κατάσταση εδώ και πάνω από 80 χρόνια, βιώνει την ταπείνωση και τον εξευτελισμό, βλέπει τους γιους του να σκοτώνονται και το αίμα τους να χύνεται, τα ιερά του να βεβηλώνονται¹⁸⁰».

Καθώς το αντεπιχείρημα στις ανωτέρω «αιτιολογήσεις» που αναπτύσσεται έντονα είναι ότι οι ίδιοι οι τρομοκράτες είναι άτομα που προέρχονται από οικογένειες ανωτάτου οικονομικού επιπέδου και ότι έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, άρα δεν αποτελούν μέρος του έστω και υποθετικά αδικημένου και αγανακτισμένου

¹⁷⁷ Atran, Scott, (2004), "Mishandling Suicide Terrorism", *The Washington Quarterly*, Vol. 27, No.3 σελ. 74.

¹⁷⁸ Freeman, Michael,(2008), "Democracy, Al Qaeda, and the causes of Terrorism: A Strategic Analysis of U.S Policy", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol.31, No.1, σελ.48 και Pape, Robert, A., (2011), *όπ. παρ.*

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ Δηλώσεις Μπιν Λάντεν όπως αναφέρονται στο: Ρίτσαρντσον Λουίζ, (2006), *Τι θέλουν οι τρομοκράτες: Κατανοώντας την τρομοκρατική απειλή*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, σελ.93-94.

κοινωνικού συνόλου¹⁸¹, θα ήταν σκόπιμο να γίνουν κάποιες επισημάνσεις. Έχει ήδη γίνει λόγος για τη λογική εξέλιξη και προσαρμογή του τρόπου οργάνωσης των τρομοκρατικών οργανώσεων σε δομές δικτύων. Τούτο, όμως, δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι δεν είναι ιεραρχημένες, πόσω μάλλον ότι παραγνωρίζεται η σημασία και ο ρόλος της ηγεσίας¹⁸². Στις τρομοκρατικές οργανώσεις οι ηγέτες τείνουν να διαφέρουν από τους «στρατιώτες» και τους οπαδούς. «Ο ρόλος του ηγέτη- ιδίως ενός χαρισματικού ηγέτη- είναι αποφασιστικός για να μετατραπούν οι ενθουσιώδεις εθελοντές σε οργανωμένη δύναμη. Ο ηγέτης δεν κανονίζει μόνο την εκπαίδευση, αλλά παρέχει και μία ιδεολογία, προσδιορίζει την ταυτότητα του εχθρού και αρθρώνει μία στρατηγική. Σε μερικές περιπτώσεις, ο ηγέτης γίνεται η προσωποποίηση της ομάδας ή της ιδεολογίας¹⁸³».

Ένας ακόμη παράγοντας που χρειάζεται να τύχει αναφοράς είναι αυτός των πολιτικών συνθηκών που επικρατούν σε μία χώρα. Ερευνητές υποστηρίζουν ότι υπάρχει μία σαφής σχέση μεταξύ «ασθενών κρατών» ή «αποτυχημένων κρατών» και την εμφάνιση της τρομοκρατίας¹⁸⁴. Η σχέση μεταξύ των έχει δύο χαρακτηριστικά: α) η αποτυχία ενός κράτους δημιουργεί τις συνθήκες για τη γέννηση της τρομοκρατίας β) τα αποτυχημένα κράτη παρέχουν ζωτικής σημασίας ευκαιρίες σε ήδη υπάρχουσες τρομοκρατικές ομάδες. Υποστηρίζεται δηλαδή ότι όταν ένα κράτος αδυνατεί να καλύψει τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες καθώς και να λειτουργήσει δεόντως τους κρατικούς θεσμούς, δεν δύναται να διαχειριστεί τις κοινωνικές συγκρούσεις αλλά ούτε και να παράσχει στους πολίτες βασικά δημόσια αγαθά, όπως η ασφάλεια, η εκπαίδευση, ή οι οικονομικές ευκαιρίες. Επίσης, στα αποτυχημένα κράτη ευδοκιμούν ληστρικές πολιτικές ελίτ που εκμεταλλεύονται την εξουσία τους, γεγονός που δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την ικανότητα της κυβέρνησης να επιλύσει τις κοινωνικές συγκρούσεις. Το αποτέλεσμα είναι ότι απορρίπτεται η εξουσία, αμφισβητείται η νομιμότητα της κεντρικής κυβέρνησης και δημιουργείται μία ευρύτερη δεξαμενή στρατολόγησης επίδοξων τρομοκρατών¹⁸⁵. Όσον αφορά στην παροχή διευκολύνσεων σε ήδη λειτουργούσες τρομοκρατικές ομάδες, σε

¹⁸¹ Βλ. ενδεικτικά : Von Hippel, Karin, (2002), *όπ., παρ.*, σελ. 26.

¹⁸² Williams, Phil, (2006), *όπ. παρ.* σελ.197-198.

¹⁸³ Ρίτσαρντσον Λουίζ, (2006), *Τι θέλουν οι τρομοκράτες: Κατανοώντας την τρομοκρατική απειλή*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, σελ.97.

¹⁸⁴ Rotberg, Robert, (2002), "The new nature of nation- state failure", *The Washington Quarterly*, Vol. 25, No.3, σελ. 85-96.

¹⁸⁵ Piazza, James, A., (2007), "Draining the Swamp: Democracy Promotion, State Failure, and Terrorism in 19 Middle Eastern Countries", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 30, No.6, σελ.524.

αποτυχημένα κράτη που διακρίνονται από υψηλά επίπεδα διαφθοράς των δημοσίων λειτουργιών τους θεωρείται ότι οι τρομοκράτες μπορούν πιο εύκολα να πραγματοποιήσουν συναλλαγές απαραίτητες για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων τους. Η συστηματική διαφθορά χρησιμοποιείται από τις τρομοκρατικές οργανώσεις για τη δημιουργία περιβάλλοντος χαμηλού κινδύνου, που θα διευκολύνει τη λειτουργία τους¹⁸⁶. Ακόμη, θεωρείται πιο πιθανή η παρουσία ανοχής, από πλευράς των πολιτικών ελίτ των αποτυχημένων κρατών, των τρομοκρατικών ομάδων λόγω οικονομικών ανταλλαγμάτων ή πιθανής «συνεργασίας» σε περίπτωση κοινωνικών αναταραχών¹⁸⁷.

Παρατηρείται, επίσης, μία ευρεία συναίνεση στη διαπίστωση ότι η απονομιμοποίηση ενός καθεστώτος αποτελεί βασικό παράγοντα στη δημιουργία πολιτικής ευκαιρίας για την τρομοκρατία¹⁸⁸. Η τρομοκρατία ως ένα κατ' εξοχήν πολιτικό φαινόμενο, ως μία πάλη από μία πολύ ριζοσπαστική ομάδα που είτε επιδιώκει να διεκδικήσει την εξουσία είτε διαμαρτύρεται ενάντια σε ένα καθεστώς που θεωρεί ότι έχει προβεί σε κατάχρηση εξουσίας, προϋποθέτει την καθολική απόρριψη της νομιμότητας του καθεστώτος¹⁸⁹. Η απονομιμοποίηση ενός καθεστώτος συνήθως προκαλείται σε μία περίοδο που επιχειρείται κοινωνικός ή πολιτικός μετασχηματισμός και η κυβέρνηση αδυνατεί να κινητοποιήσει επαρκείς δυνάμεις για να τον επιτύχει. Μπορεί επίσης να προκληθεί από φαινόμενα διαφθοράς, αδύναμης λειτουργίας των κρατικών θεσμών, αποκλεισμό κινητοποιημένων ομάδων από την πολιτική συμμετοχή. Η χειρότερη επιλογή για μία κυβέρνηση προκειμένου να καταστείλει αντιδράσεις των πολιτών στην εφαρμογή μη-δημοφιλών οικονομικών και κοινωνικών μέτρων είναι να κάνει χρήση υπέρμετρης βίας. Η κρατική καταστολή δημιουργεί μάρτυρες και μύθους¹⁹⁰ και λειτουργεί ως καταλύτης για τη βίαιη αντίδραση του αντίπαλου μέρους. «Η πολιτική αστάθεια πηγαίνει χέρι-χέρι με την πολιτική βία¹⁹¹». Με τον όρο πολιτική αστάθεια αναφερόμαστε σε μία κατάσταση όπου οι προϋποθέσεις και οι μηχανισμοί της διακυβέρνησης αμφισβητούνται ως προς

¹⁸⁶ Williams, Phil, (2006), *όπ. παρ.* σελ. 196.

¹⁸⁷ Piazza, James, A., (2007), *όπ. παρ.*, σελ.524.

¹⁸⁸ Noricks, Darcy, M., E., (2009), *όπ. παρ.* σελ.19.

¹⁸⁹ Sprinzak, Ehud, (2007), "The process of delegitimation: Towards a linkage theory of political terrorism", *Terrorism and Political Violence*, Vol.3, No.1, σελ.52.

¹⁹⁰ Noricks, Darcy, M., E., (2009), *όπ. παρ.* σελ.21.

¹⁹¹ Neumayer, Eric, (2004), "The Impact of Political Violence on Tourism: Dynamic Cross-National Estimation", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.48, No.2, σελ. 260.

την πολιτική τους νομιμοποίηση από στοιχεία που δρουν εκτός των κανονικών λειτουργιών του πολιτικού συστήματος.

3.3 Επιλέγοντας Στόχους Τρομοκρατικών Ενεργειών.

Οι γενεσιουργές αιτίες της τρομοκρατίας καθώς και οι παράγοντες που διευκολύνουν την ανάπτυξή της διαφέρουν κατά περίπτωση. Τα στοιχεία όμως που τη χαρακτηρίζουν ως έννοια είναι κοινά. Ο συνδυασμός αυτών των δύο μπορεί σε έναν ικανοποιητικό βαθμό να βοηθήσει στην κατανόηση του τρόπου επιλογής των στόχων των τρομοκρατικών ενεργειών. Ανάλογα, λοιπόν, με την αιτία που την προκαλεί, επιδιώκει και τον ανάλογο σκοπό, ο οποίος επιτυγχάνεται μέσω των στόχων που θα επιλέξει να χτυπήσει που πάντα όμως ακολουθεί συγκεκριμένους κανόνες τακτικής.

Οι τρομοκράτες, λοιπόν: α) επιδιώκουν να πλήξουν στόχους που θα «αποδώσουν» μαζικές απώλειες σε ανθρώπινες ζωές με μικρό επιχειρησιακό κόστος, επιλέγουν στόχους που β) θα τραβήξουν τα φώτα της δημοσιότητας, γ) θα μεταδώσουν τον επιδιωκόμενο τρόπο, δ) θα μεταφέρουν το μήνυμα στον τελικό αποδέκτη και ε) θα αποδυναμώσουν τον εχθρό πλήττοντας την οικονομία του. Οι επιδιώξεις αυτές μπορεί να συντρέχουν είτε σωρευτικά είτε διαζευκτικά.

Ο Tavares¹⁹² απαριθμεί τρεις τακτικούς στόχους των τρομοκρατών:

1. *Δημοσιότητα*: Η τρομοκρατία είναι ένα πιθανό μέσο για να καταστεί γνωστό στο ευρύ κοινό ένας συγκεκριμένος σκοπός ή μία αιτία. Καθώς οι τρομοκράτες επιζητούν την προσοχή των μέσων ενημέρωσης, πόλεις και αστικές περιοχές όπου οι επερχόμενες ζημιές μπορεί να είναι πιο σοβαρές, καθίστανται ιδιαίτερος εύαλωτες.
2. *Αποσταθεροποίηση του καθεστώτος*: Οι τρομοκράτες δρουν εκτός του συνταγματικού πολιτικού πλαισίου για να διαβρώσουν τη νομιμότητά του ώστε να πολλαπλασιάσουν τις πιθανότητες επίτευξης των στόχων τους.

¹⁹² Tavares, José, (2004), "The open society assesses its enemies: shocks, disasters and terrorist attacks", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 51, σελ.1041.

3. *Πρόκληση ζημίας στην οικονομία*: Οι τρομοκράτες επιδιώκουν να επιβάλλουν υλικό κόστος στον πληθυσμό ως μία μορφή πίεσης της κοινωνίας στο σύνολό της.

Η Rand Corporation σε μία έρευνα χρηματοδοτούμενη από το U.S Department of Homeland Security που είχε ως αντικείμενο μελέτης τη διερεύνηση των προτιμήσεων της τρομοκρατικής στόχευσης¹⁹³, επικεντρώθηκε στο τρομοκρατικό δίκτυο της Al Qaeda και κατέληξε σε τέσσερις υποθέσεις βάσει των οποίων η εν λόγω τρομοκρατική οργάνωση θα μπορούσε να επιλέξει τους στόχους της:

1. *Η υπόθεση του εξαναγκασμού (Coercion hypothesis)*: Οι τρομοκρατικές ενέργειες σχεδιάζονται προκειμένου να προκαλέσουν πόνο και έτσι να επηρεάσουν την αμερικανική εξωτερική πολιτική.
2. *Η υπόθεση της ζημίας (Damage hypothesis)*: Οι τρομοκρατικές ενέργειες σχεδιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να βλάψουν την οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών και συνεπώς να μειώσουν τα διαθέσιμα μέσα υποστήριξης της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής.
3. *Η υπόθεση της συσπείρωσης-συγκέντρωσης (Rally hypothesis)*: θεωρεί ότι τέτοιου είδους ενέργειες σκοπεύουν στη συγκέντρωση-συσπείρωση υποστήριξης στο Μουσουλμανικό κόσμο.
4. *Η υπόθεση του προνομίου (Franchise hypothesis)*: θεωρεί ότι η Al Qaeda έχει όρια στην ικανότητά της να κατευθύνει τις τρομοκρατικές ενέργειες και αντ' αυτού υποστηρίζει τις ενέργειες που διεξάγουν – πραγματοποιούν ομοϊδεάτες τρομοκράτες.

Αναλύοντας περαιτέρω τις ανωτέρω υποθέσεις εξειδικεύονται οι πιθανοί στόχοι ενός τρομοκρατικού χτυπήματος ως εξής:

Σύμφωνα με την *υπόθεση του εξαναγκασμού*, αυξάνοντας το ανθρώπινο κόστος θα εξαναγκαστεί να αναθεωρηθεί η αμερικανική εξωτερική πολιτική ως προς την παρουσία των Αμερικανών στο μουσουλμανικό κόσμο. Βάσει αυτού, είναι πιο ελκυστικές οι επιθέσεις στο εσωτερικό των ΗΠΑ τόσο επειδή οι πολιτικοί (civilian) στόχοι θεωρούνται «εύκολοι στόχοι» (soft targets) όσο και επειδή ο πόνος που θα προκληθεί στον πληθυσμό των ΗΠΑ θα έχει μεγαλύτερες πολιτικές επιπτώσεις. Παραδείγματα πιθανών στόχων είναι αθλητικά στάδια, εμπορικά κέντρα, νοσοκομεία,

¹⁹³ Libicki, Martin, C., Chalk, Peter, Sisson, Melanie, (2007), *Exploring Terrorist Targeting Preferences*, RAND Corporation., Μονογραφία διαθέσιμη στο:
http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2007/RAND_MG483.pdf .

εστιατόρια, νυχτερινά κέντρα, συγκροτήματα κινηματογράφων, κτήρια γραφείων, αεροδρόμια, σιδηροδρομικοί σταθμοί¹⁹⁴, μέρη δηλαδή που θεωρούνται «υψηλής αξίας» (high value) καθώς συναθροίζεται σε αυτά μεγάλος αριθμός ατόμων και η πιθανότητα για μεγάλο αριθμό θυμάτων είναι ιδιαιτέρως αυξημένη.

Η *υπόθεση της ζημίας*, υποστηρίζει ότι οι στόχοι θα επιλεγούν βάσει της ικανότητάς τους να υπονομεύσουν την οικονομία των ΗΠΑ. Έτσι, μπορεί να πλήξουν υποδομές απαραίτητες για την εμπορική δραστηριότητα με άμεσες συνέπειες -δίκτυα ενέργειας, συστήματα μεταφορών- ή να χτυπήσουν στόχους που θα διαταράξουν τα καταναλωτικά πρότυπα με αλυσιδωτές επιπτώσεις, όπως εστιατόρια, εμπορικά κέντρα, ξενοδοχεία. Τέτοιου είδους χτυπήματα θα κλόνιζαν την καταναλωτική εμπιστοσύνη και θα αποθάρρυναν τον τουρισμό και τις επενδύσεις. Το επιχείρημα αυτό στηρίζεται στη «θεωρία του ιστού της αράχνης», που παρομοιάζει τη σύγχρονη Δυτική κοινωνία με τον ιστό της αράχνης δηλαδή εξαιρετικά περίπλοκη, πολύπλοκη και όμορφη αλλά εγγενώς εύθραυστη¹⁹⁵. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν και επιθέσεις με πυρηνικά όπλα, οι κυβερνοεπιθέσεις, οι βιολογικές επιθέσεις στη γεωργία, η χρήση ραδιολογικών συσκευών διασποράς (RDD). Κάθε μία από τις αναφερθείσες επιθέσεις μπορούν να προκαλέσουν άμεσες ζημιές δισεκατομμυρίων δολλαρίων.

Καθώς η *υπόθεση της συσπείρωσης-συγκέντρωσης* θεωρεί ότι η επιλογή των στόχων πρέπει να είναι σχεδιασμένη προκειμένου να εμπνεύσει τους Μουσουλμάνους εκτός του πλαισίου της οργάνωσης να εμπλακούν στον ιερό πόλεμο (jihad) εναντίον της Δύσης, επιδιώκονται στόχοι θεαματικοί- εντυπωσιακοί σε μέγεθος, φύση και συνέπεια που θα δώσουν έμφαση στη δύναμη της τρομοκρατικής οργάνωσης, θα υπογραμμίσουν την επιχειρησιακή της αξιοπιστία και θα «αποδείξουν» ότι ο Αλλάχ είναι με το μέρος της Al Qaeda. Έτσι θα ενθαρρυνθούν οι ήδη ριζοσπάστες και θα προσελκυστούν νέοι υποστηρικτές¹⁹⁶. Συνήθης πρακτική είναι η χρησιμοποίηση βομβιστών αυτοκτονίας ως μάρτυρες, οι οποίοι με το μικρότερο δυνατό κόστος πετυχαίνουν το μέγιστο δυνατό όφελος.

Ένα πρόγραμμα επεξεργασίας δεδομένων του Τμήματος Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Chicago¹⁹⁷ που χρηματοδοτείται από το

¹⁹⁴ *Ibid*, σελ.74-75.

¹⁹⁵ Libicki, Martin, C., Chalk, Peter, Sisson, Melanie, (2007), *όπ. παρ.*, σελ. 81-82.

¹⁹⁶ *Ibid*, σελ.86-91.

¹⁹⁷ Chicago Project on Security and Terrorism (CPOST) διαθέσιμο στο : http://cpost.uchicago.edu/search_results.php

Υπουργείο Αμύνης και ειδικεύεται στις επιθέσεις αυτοκτονίας σε έρευνα που έκανε για την περίοδο 1981-2011 κατέληξε στα εξής ευρήματα :

Επιθέσεις Αυτοκτονίας 1981-2011

Συνολικές Επιθέσεις	2.297
Σύνολο θανάτων	29.951
Σύνολο τραυματιών	76.332
Μέσος όρος θανάτων ανά επίθεση	13,1
Μέσος όρο τραυματιών ανά επίθεση	33,3

Πηγή: C.P.O.S.T , Chicago Project on Security and Terrorism

Ο Pape, διευθυντής του εν λόγω προγράμματος του Πανεπιστημίου του Chicago, αναφέρει ότι μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις αυτοκτονίας της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, στις οποίες σκοτώθηκαν οι 19 αεροπειρατές και 3000 αθώοι πολίτες, σημειώθηκε δραματική άνοδος των επιθέσεων αυτοκτονίας¹⁹⁸. Στην εξήγηση που ο ίδιος δίνει για τις αυξητικές τάσεις επισημαίνει ότι μετά την 9/11 οι ΗΠΑ ανέπτυξαν στις χώρες του Περσικού κόλπου πάνω από 12.000 μάχιμες δυνάμεις. Αυτά τα στρατεύματα χρησιμοποιήθηκαν από τον Osama Bin Laden ως η κύρια κραυγή συσπείρωσης στην προσπάθειά του να κινητοποιήσει εθελοντές για επιθέσεις αυτοκτονίας, σαν απάντηση στο δυτικό στρατιωτικό έλεγχο της Αραβικής Χερσονήσου. Έτσι, ενώ το 2000, υπήρξαν 20 επιθέσεις αυτοκτονίας σε ολόκληρο τον κόσμο και μόνο 1 εξ αυτών είχε αντι-αμερικανικά κίνητρα, το 2010 ανήλθαν στις 200 και το 90% των επιθέσεων αυτοκτονίας είχε εμπνευστεί από τον αντι-αμερικανισμό.

Τέλος, η υπόθεση του προνομίου θεωρεί πιο πιθανές μικρότερης κλίμακας επιθέσεις καθώς μεγάλης κλίμακας επιθέσεις απαιτούν οργάνωση και πόρους που δεν διαθέτουν μικρότερες τρομοκρατικές οργανώσεις¹⁹⁹. Αυτοσχέδιοι εκρηκτικοί μηχανισμοί, σαμποτάζ αεροσκαφών, ομηρίες, επιθέσεις σε πολυσύχναστους χώρους και σε δημόσιες υποδομές είναι τα πιο πιθανά σενάρια.

¹⁹⁸ Pape, Robert, A., (2011), *όπ. παρ.*

¹⁹⁹ Libicki, Martin, C., Chalk, Peter, Sisson, Melanie, (2007), *όπ. παρ.*, σελ. 91.

3.4 Στοχεύοντας τον Τουρισμό.

Τα θύματα μίας τρομοκρατικής επίθεσης, λοιπόν, είναι πολίτες, άμαχοι, ουδέτεροι, αθώοι που είτε επιλέγονται τυχαία είτε ως αντιπροσωπευτικά δείγματα πάντα όμως για να μεταφέρουν ως αγγελιοφόροι ένα μήνυμα προς τον τελικό στόχο. Η πρόκληση τρόμου²⁰⁰ είναι εγγενές στοιχείο της τρομοκρατίας και καταλαμβάνει όχι μόνο τα άμεσα θύματα αλλά και το ευρύτερο κοινό που μετέχει ως κοινωνός. Συνεπώς δεν απαιτείται να έχει στοχοποιηθεί άμεσα κάποιος για να βιώσει τις ψυχολογικές επιδράσεις²⁰¹ μίας τρομοκρατικής ενέργειας. Εφόσον δεχόμαστε την αλήθεια αυτού του ισχυρισμού, αντιλαμβανόμαστε τις συνέπειες που έχει στον ευαίσθητο τομέα του τουρισμού. Βάσει όσων έχουν ήδη αναφερθεί, η τρομοκρατία επιδρά στον τουρισμό με δύο τρόπους: Πρώτον, από την ανάλυση που προηγήθηκε σε σχέση με την τουριστική ζήτηση, προέκυψε ότι ο κίνδυνος μίας τρομοκρατικής ενέργειας επηρεάζει καταλυτικά τη διαδικασία λήψης απόφασης των δυνητικών τουριστών καθώς δημιουργεί αίσθημα ελλείμματος ασφαλείας και αμαυρώνει την εικόνα του προορισμού που αυτομάτως θεωρείται ανασφαλής άρα μη επιλέξιμος ως τόπος διακοπών. Δεύτερον, οι ίδιοι οι τουριστικοί προορισμοί και οι τουρίστες είναι πολύ πιθανόν να αποτελέσουν στόχους καθώς πληρούν ταυτόχρονα πολλές εκ των προϋποθέσεων που απαιτούνται για να χαρακτηριστεί ένα τρομοκρατικό χτύπημα ως «επιτυχές». Οι τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον τουριστών και τουριστικών εγκαταστάσεων χρησιμοποιούνται από τους τρομοκράτες για να επιτευχθούν μία σειρά τακτικών, στρατηγικών και ιδεολογικών στόχων²⁰². Τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον τουριστικών προορισμών που προσελκύουν μαζικό τουρισμό είναι συχνά επιλέξιμες και επιθυμητές από τους τρομοκράτες αφού:

Οι τουριστικοί προορισμοί αποτελούν «εύκολους στόχους» soft targets²⁰³. Καθώς σε αυτούς συγκεντρώνονται μαζικά αλλοδαποί, που μιλούν και ντύνονται διαφορετικά από τους ημεδαπούς, είναι ιδανικοί για την παροχή της κάλυψης (camouflage) και ασφάλειας που απαιτούνται για την επιχειρησιακή οργάνωση ενός

²⁰⁰ Βλ. παρ. Πίνακα Εννοιολογικών Στοιχείων της Τρομοκρατίας, Schmidt, A., & Jongman, A.

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² Hall, Michael, C. and O'Sullivan, Vanessa, (1996), "Tourism, political stability and violence", in Pizam Abraham and Mansfeld, *Tourism, Crime and International Security Issues*, John Wiley & Sons, West Sussex, σελ.115.

²⁰³ Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P., (1999), "Tourism in crises: Managing the effects of terrorism", *Journal of Travel Research*, Vol. 38, No.1, σελ. 13-18.

χτυπήματος, αλλά και προσφέρουν πολλαπλές επιλογές και ευκαιρίες για επιθέσεις²⁰⁴. Η ευκολία διείσδυσης στις τουριστικές εγκαταστάσεις²⁰⁵ αλλά και η μαζική παρουσία τους σε χώρους όπως οι αίθουσες αεροδρομίων, τα αξιοθέατα, οι πολιτιστικοί χώροι και οι τόποι διασκέδασης τους καθιστούν εύαλωτους στόχους. Η Θεωρία των Δραστηριοτήτων Ρουτίνας (Routine Activities Theory), αναφέρει τρεις ελάχιστες προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά σε χρόνο και τόπο προκειμένου ένα έγκλημα να λάβει χώρα: α) κατάλληλος στόχος ή θύμα, β) ένας κινητροδοτούμενος δράστης, γ) απουσία αποτελεσματικών μέτρων ασφαλείας ικανών να αποτρέψουν την αλληλεπίδραση μεταξύ δράστη-θύματος²⁰⁶.

Ένα τέτοιο τρομοκρατικό χτύπημα έχει ως αποτέλεσμα μεγάλο αριθμό θανάτων, είναι «θεαματικό» κάτι που επιδιώκεται από τις τρομοκρατικές οργανώσεις για να μεταδώσουν ένα ισχυρό μήνυμα και να ασκήσουν μεγάλη πίεση στις κυβερνήσεις. Επίσης, υλοποιείται ένας βασικός τους τακτικός στόχος: να πετύχουν με το μικρότερο δυνατό επιχειρησιακό κόστος το μεγαλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

Οι τουριστικοί προορισμοί είναι σύμβολα της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας και ένα χτύπημα εναντίον τους συνιστά χτύπημα εναντίον όλου του έθνους και του πολιτισμού του²⁰⁷. Όταν, δε, ο τουρισμός συμβολίζει τον καπιταλισμό και ο τουρισμός υπό την αιγίδα του κράτους αντιπροσωπεύει την κυβέρνηση, επίθεση στον τουρισμό σημαίνει επίθεση στην κυβέρνηση²⁰⁸. Μία άλλη ενδιαφέρουσα παράμετρος είναι ότι εκδηλώσεις που διοργανώνονται από την επίσημη κυβέρνηση (ως μέσο ενίσχυσης- ενδυνάμωσης της νομιμότητάς της) στο πλαίσιο του τουριστικού προσανατολισμού της χώρας μπορεί να χρησιμοποιηθούν από τρομοκρατικές οργανώσεις προκειμένου να υπονομευθεί η υποστήριξη της κυβέρνησης²⁰⁹. Ως παράδειγμα αναφέρεται η τρομοκρατική επίθεση της ισλαμικής οργάνωσης El-Gama's el-Islamiya εναντίον τουριστικού λεωφορείου τον Αύγουστο του 1994 στην Αίγυπτο, όπου σκοτώθηκε ένα 13χρονο αγόρι Ισπανικής υπηκοότητας, προκειμένου να πείσουν τους ξένους να μην συμμετάσχουν στη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τον Παγκόσμιο Πληθυσμό (United Nations World Population Conference), που

²⁰⁴ Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P., (1999), *όπ. παρ.*, σελ.14.

²⁰⁵ Hall, Michael, C. and O'Sullivan, Vanessa, (1996), *όπ. παρ.* σελ. 115.

²⁰⁶ Felson, M., & Cohen, L., E., (1980), "Human ecology and crime: A routine activity approach", *Human Ecology*, Vol.8, No.4, σελ. 389-405.

²⁰⁷ Pizam, Abraham and Yoel Manfeld, (eds.), (2006) , *όπ., παρ.*, σελ.13.

²⁰⁸ Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P., (1999), *όπ. παρ.*, σελ.15.

²⁰⁹ Richter, Linda, K. and Waugh, Jr., William, L., (1986), "Terrorism and tourism as logical companions", *Tourism Management*, December, σελ 238

θα πραγματοποιούταν στο Κάιρο το Σεπτέμβρη του ίδιου έτους²¹⁰. Ένα τρομοκρατικό χτύπημα εναντίον των τουριστών συμβολίζει μία επίθεση εναντίον της πολιτικής της κυβέρνησης²¹¹.

Ο συμβολικός χαρακτήρας των τρομοκρατικών χτυπημάτων σε συνδυασμό με τη δυσαρέσκεια -παράπονα- που έχουν προκαλέσει οι ΗΠΑ με τη στάση τους στη διεθνή πολιτική μπορεί να εξηγήσει ένα ακόμη φαινόμενο: Οι επιθέσεις εναντίον Αμερικανών τουριστών μπορούν να ιδωθούν ως ένα είδος τιμωρίας της κυβέρνησης των ΗΠΑ για την εξωτερική πολιτική που εφαρμόζουν καθώς και για τις στρατιωτικές επεμβάσεις των²¹².

Μία άλλη οπτική είναι ότι μεταξύ του ντόπιου γηγενούς πληθυσμού και των αλλοδαπών τουριστών υπάρχει μία έντονη διαφοροποίηση, ένα οικονομικό χάσμα κυρίως σε χώρες υπό ανάπτυξη. Η πλειονότητα των τουριστών προέρχεται από τις αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής, της Αυστραλίας και τη μεσαία τάξη πολλών αναπτυσσόμενων χωρών²¹³. Όταν οι τουριστικοί προορισμοί βρίσκονται σε χώρες όπου υψηλά ποσοστά πληθυσμού ζουν στα όρια -ή κάτω από αυτά- της φτώχειας ή σε πολύ χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο από τους επισκέπτες καταδεικνύεται η έντονη οικονομική ανισότητα μεταξύ τους. Η διαφορά του επιπέδου ζωής καθίσταται εντονότερη όταν συγκρίνονται οι πολυτελείς τουριστικές εγκαταστάσεις με τους τόπους διαβίωσης των ντόπιων. Καθώς ο τουρισμός αποτελεί μία μορφή κατανάλωσης χαρακτηριστική του καπιταλιστικού συστήματος ανάπτυξης και του Δυτικού πολιτισμού οι τουρίστες μπορούν εύκολα να στοχοποιηθούν ως σύμβολα αυτού²¹⁴. Η παγκοσμιοποίηση συντείνει στον πολλαπλασιασμό αυτών των ανισοτήτων καθώς μεγάλες πολυεθνικές ξενοδοχειακές αλυσίδες και τουριστικοί οργανισμοί χρησιμοποιούν το χαμηλό κόστος παραγωγής των αναπτυσσόμενων χωρών για να δημιουργήσουν αγαθά και να προσφέρουν υπηρεσίες με χαμηλότερο κόστος εκμεταλλευόμενοι τα φθηνά εργατικά χέρια. Πολλές φορές οι τουριστικές οικονομίες των χωρών αυτών είναι παγιδευμένες σε τέτοιες σχέσεις εκμετάλλευσης

²¹⁰ Hall, Michael, C. and O'Sullivan, Vanessa, (1996), *όπ. παρ.*, σελ. 116.

²¹¹ Paraskevas, Alexandros and Arendell, Beverley, (2007), "A strategic framework for terrorism prevention and mitigation in tourism destinations", *Tourism Management*, Vol.28, σελ.1562.

²¹² Richter, Linda, K. and Waugh, Jr., William, L., (1986), "Terrorism and tourism as logical companions", *Tourism Management*, December, σελ. 232-233.

²¹³ Page, Stephen, (2003), *όπ. παρ.* σελ.21.

²¹⁴ Paraskevas, Alexandros and Arendell, Beverley, (2007), *όπ. παρ.*, σελ.1562.

καθώς δεν έχουν το εγχώριο κεφάλαιο και την τεχνογνωσία για να αναπτύξουν οι ίδιες τον τουριστικό τους κλάδο²¹⁵.

Η τουριστική οικονομία του προορισμού είναι συνυφασμένη με την περιφερειακή και την κεντρική οικονομία του κράτους και καταστροφή της πρώτης συνεπάγεται καίριο πλήγμα στο σύνολο της οικονομίας. Καθώς η τουριστική βιομηχανία για αρκετές χώρες αποτελεί βασική πηγή οικονομικής ευημερίας, οι τρομοκράτες στοχεύοντας τον τουρισμό επιτυγχάνουν να βλάψουν το σύνολο της εθνικής οικονομίας²¹⁶. Αυτή η τακτική είναι απολύτως σύμφωνη με όσα προηγουμένως αναφέρθηκαν²¹⁷ για τη ζημία της οικονομίας που επιδιώκεται από την τρομοκρατία. Οι τρομοκρατικές ενέργειες εναντίον τουριστών επιδρούν αρνητικά στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων των, δηλαδή οδηγούν σε ακυρώσεις προγραμματισμένων ταξιδιών ή μη επιλογή του πληγέντος προορισμού, άρα σε μείωση εισερχομένου τουρισμού με σοβαρές συνέπειες στα οικονομικά μεγέθη της χώρας λόγω των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων που ασκεί ο τουρισμός στην οικονομία.

Καθώς τα τουριστικά κέντρα είναι εξ ορισμού μέρη με υψηλή προβολή, τρομοκρατικές ενέργειες που στοχεύουν σε αυτά προσλαμβάνουν αυτόματα μεγάλη δημοσιότητα²¹⁸. Η διαρκώς αυξανόμενη ικανότητα των μέσων ενημέρωσης να καλύπτουν γεγονότα σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης έχει κατηγορηθεί από μερίδα ειδικών ως ένας εκ των βασικών λόγων αύξησης της ίδιας της τρομοκρατίας²¹⁹. Επίσης, ο τρόπος κάλυψης των τρομοκρατικών επιθέσεων από τα media, θεωρείται ότι συμβάλλει δραματικά στον αρνητικό οικονομικό αντίκτυπο που έχουν τέτοιου είδους γεγονότα στην πληγείσα χώρα²²⁰.

Με την πάροδο των ετών, η αναγνώριση της πολιτικής σημασίας του διεθνούς τουρισμού από την τρομοκρατία έχει γίνει επανειλημμένως και με τραγικό τρόπο ορατή από τον τρόπο με τον οποίο τον χρησιμοποιεί επικοινωνιακά. Οι λόγοι είναι

²¹⁵ Page, Stephen, (2003), *όπ. παρ.* σελ.22.

²¹⁶ Paraskevas, Alexandros and Arendell, Beverley, (2007), *όπ. παρ.*, σελ. 1562.

²¹⁷ Βλ. *τακτικούς στόχους* του Tavares, (2004), καθώς και *υπόθεση της ζημίας* των Libicki, Martin, C., Chalk, Peter, Sisson, Melanie, (2007).

²¹⁸ Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P., (1999), *όπ. παρ.* σελ.14.

²¹⁹ Wieviorka, Michel, (1988), *The Making of Terrorism*, University of Chicago Press, Chicago και Schmid, A., P., (1989), "Terrorism and the Media: The Ethics of Publicity", *Terrorism and Political Violence*, Vol.1, No.4, σελ. 539-565 καθώς και Rohner, D. and Frey, B., S., (2007), "Blood and ink! The common interest-game between terrorists and the media", *Public Choice*, Vol. 133, σελ.129-145.

²²⁰ Melnick, Rafi and Eldor, Rafi, (2010), "Small investment and large returns : Terrorism, media and the economy", *European Economic Review*, Vol. 54, No.8, σελ. 963-973.

προφανείς: όταν υπήκοοι άλλων κρατών είναι θύματα τρομοκρατικής επίθεσης, η ειδησεογραφική κάλυψη είναι εγγυημένη²²¹. Όταν καταφέρνει ένα τέτοιο γεγονός να απασχολεί την ατζέντα των μέσων ενημέρωσης για ημέρες ή εβδομάδες, οι τρομοκρατικές οργανώσεις βελτιώνουν το προφίλ τους, ενισχύουν το μήνυμά τους, αυξάνουν την οργανωτική τους αποτελεσματικότητα, ενισχύουν την ηθική τους νομιμοποίηση, προσελκύουν νέους υποστηρικτές²²². Εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των τρομοκρατών είναι τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας²²³, όπως το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία ουσιαστικά δεν επιδέχονται κανενός είδους ελέγχου. Όταν, δε, τα θύματα μίας τρομοκρατικής ενέργειας είναι διεθνείς τουρίστες, οι τρομοκράτες εκτός του ότι έχουν εξασφαλίσει την προσοχή των μέσων ενημέρωσης, ταυτόχρονα έχουν μειώσει την ικανότητα της κυβέρνησης που δέχτηκε το χτύπημα να λογοκρίνει το περιεχόμενο των ειδήσεων.

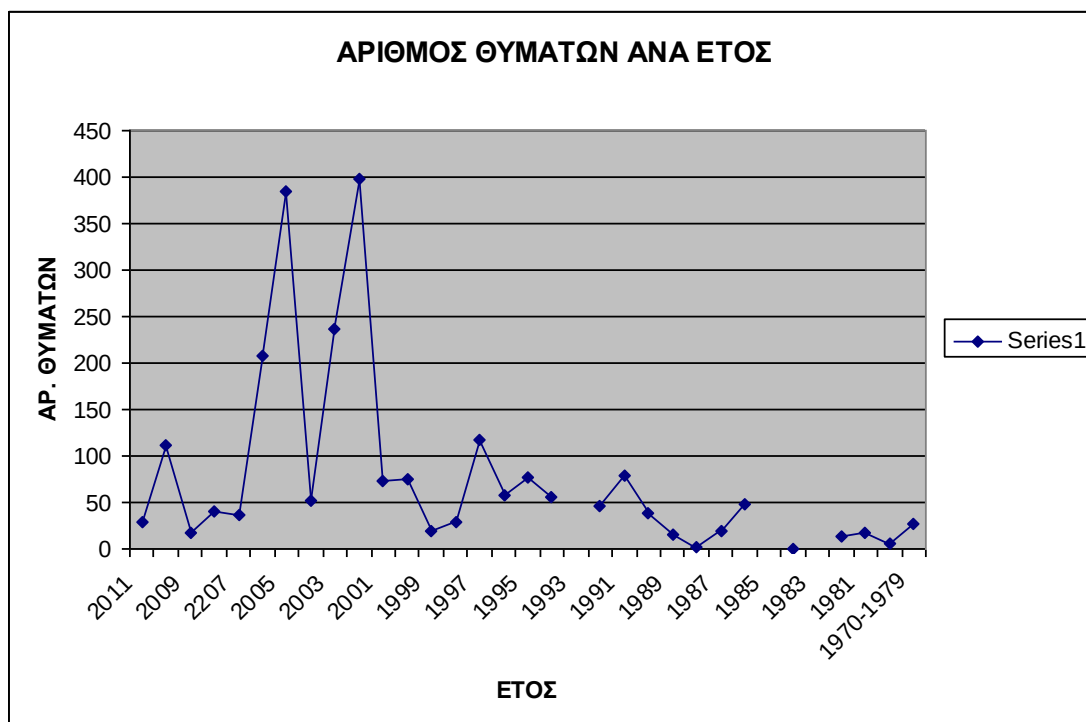
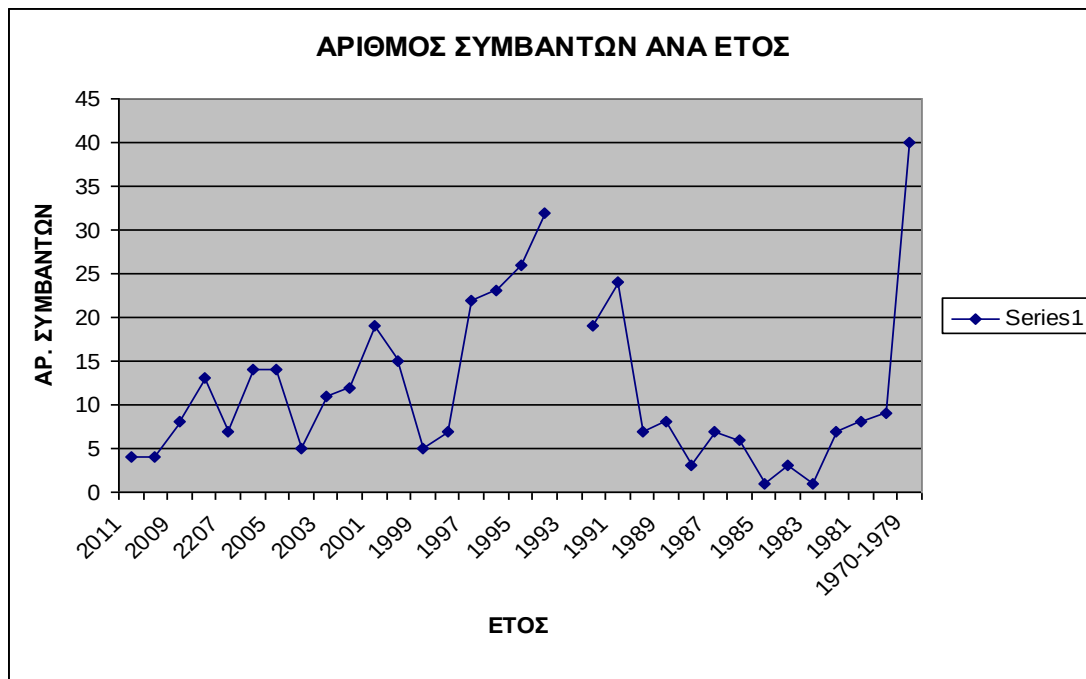
Τα παραπάνω, αποτυπώνονται σε στοιχεία του Global Terrorism Database²²⁴. Από τις αρχές του 1970 έως τα τέλη του 2011 έχουν αναφερθεί 383 τρομοκρατικά χτυπήματα εναντίον τουριστών. Πρέπει να επισημανθεί ότι, βάσει των δεδομένων, ενώ τη χρονική περίοδο 1980-11.09.2001 καταγράφηκαν 240 τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον τουριστών (Μέσος Όρος τρομοκρατικών επιθέσεων ανά έτος: 11,4) στο διάστημα από 11.09.2001 έως το 2011 σημειώθηκαν αντίστοιχα 103 επιθέσεις (Μέσος Όρος τρομοκρατικών επιθέσεων ανά έτος: 10,3).

²²¹ Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P., (1999), *όπ. παρ.*, σελ.15.

²²² Weinmann, G., and Winn, C., (1994), *The Theater of Terror: Mass Media and International Terrorism*, White Plains, N.Y σελ. 143, *όπ. αναφ.* στο Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P., (1999), *όπ. παρ.*, σελ.15

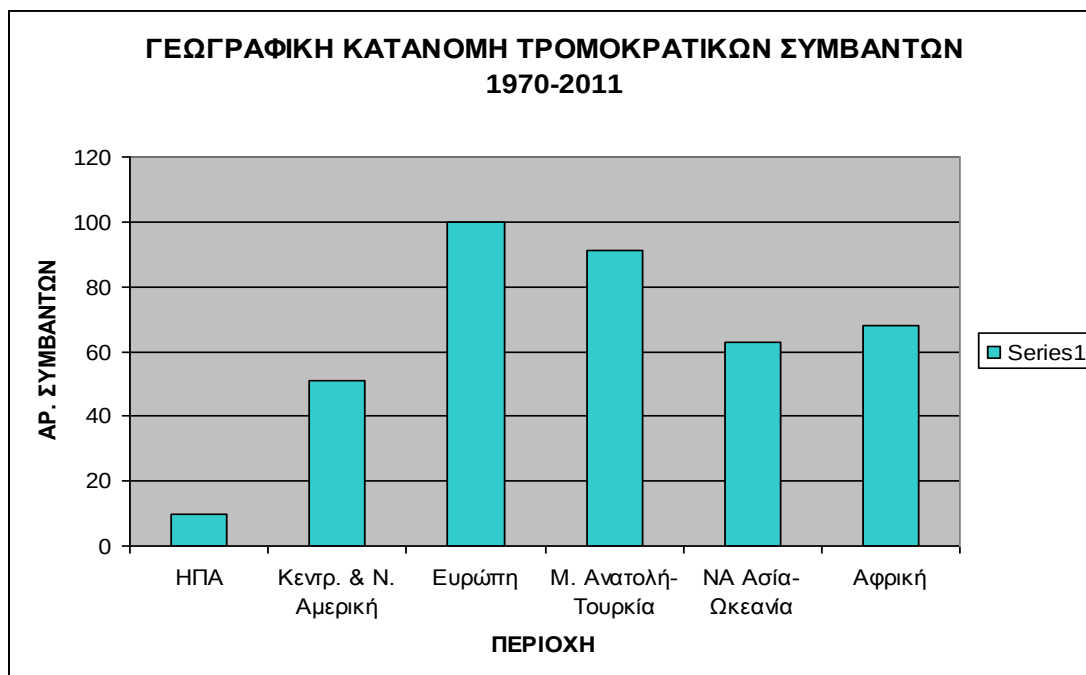
²²³ Zimmermann, Ekkart, (2011), "Globalization and terrorism", *European Journal of Political Economy*, Vol.27, σελ. S155.

²²⁴ Global Terrorism Database: <http://www.start.umd.edu/gtd/>.

Πηγή: Global Terrorism Database.²²⁵

²²⁵ Το Global Terrorism Database επιλέγει ως βάση δεδομένων καθώς παρέχει τη δυνατότητα αναζήτησης των τρομοκρατικών επιθέσεων με κριτήριο το είδος των στόχων και περιλαμβάνει ως ειδική κατηγορία τους τουρίστες. Βλ. αναλυτικά τις τρομοκρατικές επιθέσεις με τουριστικούς στόχους στο: <http://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?target=18>. Τα στοιχεία που παραθέτονται καταγράφηκαν αναλυτικά από τη βάση δεδομένων και η επεξεργασία τους έγινε με χρήση του προγράμματος Microsoft Office Excel .

Πηγή: Global Terrorism Database.

4. ΑΣΦΑΛΕΙΑ-ΑΠΕΙΛΗ-ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.

4.1 Ασφάλεια.

*«Η ασφάλεια είναι η σχετική απουσία απειλών και
η ικανότητα αντίδρασης στις τελευταίες».
Robert McKinlay*

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και οι τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον των ΗΠΑ το 2001 υπήρξαν οι αιτίες για την αλλαγή της μορφής και του περιεχομένου των σπουδών ασφαλείας. Αυτά τα γεγονότα προκάλεσαν σοβαρές μεταβολές των βασικών παραδοχών στις οποίες στηρίζονται οι σπουδές ασφαλείας ειδικότερα και οι διεθνείς σχέσεις γενικότερα: ασφάλεια, ισχύς, σύγκρουση και έθνος-κράτος.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι ακαδημαϊκές θεωρίες για τις διεθνείς συγκρούσεις κυριαρχούνταν από το ζήτημα του διπολισμού και τους κινδύνους μίας αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης²²⁶. Το τέλος της διπολικής αντιπαράθεσης έδωσε ώθηση στα τέλη της δεκαετίας του '80 σε μία ευρεία συζήτηση αναφορικά με την ανάγκη αναθεώρησης του περιεχομένου της έννοιας της ασφάλειας στις διεθνείς σχέσεις. Η επικρατούσα νεορεαλιστική προσέγγιση, που εστιάζει στο κράτος και την ανάλυση των στρατιωτικών απειλών ενάντια στην κυριαρχία του, επικρίθηκε ως ανεπαρκής σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο²²⁷. Προεξέχουσα θέση στη διεθνή πολιτική εκείνη την περίοδο της αμφισβήτησης, είχε η φιλελεύθερη πλευρά του νομίσματος, η προσέγγιση της οποίας επικεντρωνόταν στα κοινά συμφέροντα και στη σημασία της εκπαίδευσης-μάθησης (learning) μέσω της αλληλεπίδρασης. Η θεωρητική αυτή καινοτομία έδωσε την αφορμή, προς το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, για την κονστρουκτιβιστική προσέγγιση του πεδίου, που επιχειρηματολογούσε ότι τα κρατικά συμφέροντα είναι εξαιρετικά μεταβλητά και ότι κατασκευάζονται μέσω ενός συνδυασμού ιδεών, ρόλων και προτύπων αλληλεπίδρασης²²⁸. Προσέγγισε την

²²⁶ Snyder, Craig, (ed.), (1999), *Contemporary Security and Strategy*, Routledge, σελ.1.

²²⁷ Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), «Η κατασκευή της ασφάλειας στις διεθνείς σχέσεις», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, Τόμος 10.,No.1, σελ.92.

²²⁸ Holsti, K., J., (1998), "Scholarship in an era of anxiety: the study of international politics during the Cold War", *Review of International Studies*, Vol. 24, σελ.25.

ασφάλεια ως μία ευρύτερη έννοια και κυρίως αντέκρουσε το επιχείρημα των ρεαλιστών για την ύπαρξη αναπόφευκτων διλημμάτων ασφαλείας. Η επιστημονική συζήτηση σχετικά με το αναλυτικό περιεχόμενο της έννοιας της ασφάλειας πήρε νέες διαστάσεις και ανέδειξε δύο διακριτές προσεγγίσεις στις σπουδές ασφαλείας, της Σχολής της Κοπεγχάγης που εισήγαγε την έννοια της «ασφαλειοποίησης» (securitization) και της Κριτικής προσέγγισης, που έχουν ως κοινό σημείο εκκίνησης ότι η προσέγγιση του πολιτικού ρεαλισμού είναι πλέον ανεπαρκής, αν όχι ξεπερασμένη²²⁹.

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου επανέφεραν μία πιο συντηρητική προσέγγιση στο προσκήνιο. Μπορεί πλέον η απειλή ενός πυρηνικού πολέμου να είχε υπαναχωρήσει όμως μία «νέα σε μέγεθος και φύση παγκόσμια απειλή» είχε έλθει «για να αλλάξει τα πάντα», να αποσταθεροποιήσει τον κόσμο και να τον φέρει σε μία κατάσταση παγκόσμιου χάους που αναγκαστικά οδηγεί στη συνεργασία μεταξύ των γραφειοκρατικών μηχανισμών της αστυνομίας, των υπηρεσιών πληροφοριών και του στρατού τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε διεθνές επίπεδο, μεταξύ των κρατών, προκειμένου να δημιουργηθεί ένας μεγάλος ιστός πληροφοριών²³⁰. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν μόλις κηρύξει «τον Πόλεμο κατά της Τρομοκρατίας», γιγαντώνοντας τις παραστάσεις απειλής.

²²⁹ Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), *όπ. παρ.* σελ.92-93.

²³⁰ Bigo, Didier, (2006), “Internal and External Aspects of Security”, *European Security*, Vol. 15, No.4, σελ.386.

4.2 Νεορεαλισμός, Ασφάλεια και η Τρομοκρατία ως Απειλή.

Ο νεορεαλισμός ή δομικός ρεαλισμός γεννήθηκε με το έργο του Waltz, *Theory of International Politics*²³¹ και σηματοδότησε την αλλαγή από το επίπεδο του κράτους στο επίπεδο του συστήματος και της δομής αυτού. Ο Waltz συμφωνεί με τον κλασσικό ρεαλισμό ότι η διεθνής πολιτική είναι βασικά ένας αγώνας για ισχύ αλλά δεν αποδέχεται ότι αυτό σχετίζεται με την ανθρώπινη φύση. Προσπαθεί να δημιουργήσει μία θεωρία διεθνούς πολιτικής με τη μεθοδολογική καθοδήγηση της μικροοικονομίας. Συστηματοποιεί τη σκέψη του Morgenthau, του ανθρώπου που καθιέρωσε τον κλασσικό ρεαλισμό ως το κυρίαρχο paradigm, προτάσσοντας τρεις παράγοντες που ο Morgenthau θεωρούσε περιφερειακούς. Πρώτον, την αναρχία: είναι η δομή του άναρχου συστήματος που καθορίζει τη συμπεριφορά των δρώντων σε θέματα διεθνούς πολιτικής. Η θεωρία του βάσει αυτής της θεμελιώδους παραδοχής ονομάστηκε **δομικός ρεαλισμός**. Η δομή του συστήματος καθορίζεται πρώτα από την αρχή βάσει της οποίας οργανώνεται, στη συνέχεια από τη διαφοροποίηση των μονάδων του και τέλος από την κατανομή των δυνατοτήτων μεταξύ των μονάδων²³². Δεύτερον, την ισορροπία της ισχύος ως βασικό νόμο των διεθνών σχέσεων και, τρίτον, τον αριθμό των δρώντων στο σύστημα «great power» ως κρίσιμο για τη λειτουργία του. Σε αντίθεση με τους κλασσικούς ρεαλιστές που υποστηρίζουν ότι πρωταρχικός στόχος των κυρίαρχων ορθολογικών κρατών είναι η αύξηση της ισχύος τους, οι νεορεαλιστές πιστεύουν πως πρώτιστο μέλημα είναι η επιβίωση και ότι θεμελιώδες συμφέρον του κάθε κράτους είναι η ασφάλειά του και για αυτό επικεντρώνονται στον καταμερισμό και την ισορροπία της ισχύος. Σε ένα άναρχο περιβάλλον κυριαρχεί η αρχή της αυτοβοήθειας και είναι προς το συμφέρον των κρατών προκειμένου να επιβιώσουν να διατηρούν την ισορροπία της ισχύος. Η θέση του αυτή τον χαρακτηρίζει ως αμυντικό. Ο Waltz, αντικρούοντας τις νεοφιλελεύθερες ιδέες σχετικά με τα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης, υποστηρίζει ότι η άναρχη δομή του συστήματος παράγει ανταγωνιστικά συμφέροντα και περιορίζει τη δυνατότητα συνεργασίας λόγω της ανασφάλειας και των άνισων κερδών που μπορεί να προκύψουν. Έτσι, τα κράτη δεν ενδιαφέρονται για τα απόλυτα οφέλη αλλά για τα *σχετικά κέρδη*. Πολυμερής συνεργασία μπορεί να αναδειχθεί μόνο όταν υπάρχει κοινή

²³¹ Waltz, Kenneth, N., (1979), *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York.

²³² Dunne, T. and Schmidt, B. C. (2008), "Realism" in Baylis J., Smith S. and Owens P. (eds) *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford.

απειλή και κοινά προβλήματα προς επίλυση πάντα όμως με τους κινδύνους των φαινομένων free rider και cheating να ελλοχεύουν²³³.

Σε κατάσταση διεθνούς αναρχίας παράγεται ένας διάχυτος ανταγωνισμός ασφαλείας σε ένα σύστημα αυτοβοήθειας. Τα κράτη προκειμένου να επιβιώσουν και να είναι ασφαλή πρέπει να στηριχτούν στους δικούς τους πόρους ή/και σε αυτούς των συμμάχων τους, όταν αντιμετωπίζουν μία κοινή απειλή²³⁴. Η ασφάλεια βέβαια εδραιώνεται με τη μεγιστοποίηση της ισχύος έτσι ώστε ένα κράτος να είναι σε θέση να εξουδετερώσει ή να εξαλείψει όλους τους πιθανούς αντιπάλους του επιβάλλοντας/εγκαθιδρύοντας καθεστώς ηγεμονίας σε μία περιοχή²³⁵.

Πολύ ισχυρά κράτη απολαμβάνουν εμφανώς μία μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων και ελιγμών στη χάραξη της εξωτερικής τους πολιτικής. Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι ΗΠΑ αναδείχθηκαν σε μοναδική υπερδύναμη. «Μονοπολικότητα» είναι ο συνήθης όρος που χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγραφεί η νέα κατάσταση του διεθνούς συστήματος και να μπορέσει εννοιολογικά να προσεγγιστεί η μοναδικότητα της ισχυρής θέσης που κατέχουν οι ΗΠΑ στην παγκόσμια πολιτική με ικανότητα παγκόσμιας προβολής ισχύος²³⁶. Η προσέγγιση αυτή αμφισβητείται από κάποιους, οι οποίοι επιχειρηματολογούν ότι οι ΗΠΑ δεν είναι παγκόσμια ηγεμονική δύναμη αλλά ασκούν ηγεμονικό ρόλο και ισχύ στο Δυτικό ημισφαίριο²³⁷ και αυτό οφείλεται κυρίως στην «ανασχετική δύναμη του νερού²³⁸». Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι ΗΠΑ ως το πιο ισχυρό κράτος στο διεθνές σύστημα έχουν την πολυτέλεια να επιλέγουν πότε και πού θα παρέμβουν και απολαμβάνουν μεγαλύτερα περιθώρια ασφάλειας και λόγω της «ανασχετικής ισχύος του νερού».

Η απάντηση των ΗΠΑ στις τρομοκρατικές επιθέσεις της 9/11 ήταν -και- απόρροια όλων των παραπάνω παραδοχών του νέο-ρεαλισμού. Σύντομα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, οι νέο-συντηρητικοί κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή των ΗΠΑ και λέγεται ότι περιθωριοποίησαν τους «κυνικούς-ρεαλιστές» γύρω από τον George W.

²³³ Kolodziej, Edward, (2005), *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ.135-139.

²³⁴ Hyde-Price, Adrian, (2006), "Normative Power Europe: a realist critique", *Journal of European Public Policy*, σελ.221.

²³⁵ Mearsheimer, Jonh, (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton & Co. , New York, σελ. 33-34.

²³⁶ Posen, B., (2003), "Command of the commons: the military foundation of US hegemony", *International Security*, Vol.28, No.1, σελ. 5-46.

²³⁷ Hyde-Price, Adrian, (2006), *όπ. παρ.*, σελ. 228.

²³⁸ Mearsheimer, Jonh, (2001), *όπ. παρ.*, σελ.44.

Bush²³⁹. Όμως, το Δόγμα Bush²⁴⁰ συμμερίζεται βασικές οντολογικές παραδοχές με μεγάλα ρεύματα της ρεαλιστικής σκέψης. Ειδικότερα, η νεο-συντηρητική λογική της εξωτερικής πολιτικής που ενσωματώνεται στο εν λόγω Δόγμα, είναι μία παραλλαγή του ρεαλισμού και πιο συγκεκριμένα μία παραλλαγή της παραλλαγής του ρεαλισμού που λέγεται «ισορροπία των απειλών»²⁴¹ (balance of threat). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή που εισήγαγε ο Walt²⁴², τα κράτη ισορροπούν όταν μία από κοινού προσλαμβανόμενη απειλή τα οδηγεί σε συμμαχίες. Ο Walt επιχειρηματολογεί ότι τα κράτη προκειμένου να αξιολογήσουν την απειλή, λαμβάνουν υπόψη τους όχι μόνο τις ικανότητες αυτού που προβάλλει την απειλή αλλά και τις προθέσεις του. Οι νεοσυντηρητικοί θεωρούν, λοιπόν, ότι υπάρχουν κράτη τα οποία είναι μεν ισχυρά αλλά δεν έχουν εχθρικές προθέσεις και άρα δεν συνιστούν απειλή ενώ άλλα, μικρότερης ή μεγαλύτερης ισχύος, είναι εχθρικά και αυτό το σχετίζουν με τον εσωτερικό τύπο του καθεστώτος τους πρεσβεύοντας ότι οι δημοκρατίες είναι πιο ειρηνικές.

Οι ΗΠΑ προβάλλοντας την απειλή της τρομοκρατίας ως μία διεθνή απειλή, μία σοβαρή εξωσυστημική απειλή ενάντια στο βεστφαλιανό σύστημα των κυρίαρχων κρατών²⁴³, επιδίωξε και κατάφερε να συσπειρώσει τους δυτικούς συμμάχους της αλλά και χώρες όπως η Ρωσία και η Κίνα συστρατεύτηκαν στον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας». Ταυτόχρονα, το Δόγμα Bush έδωσε έμφαση στη διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας των ΗΠΑ, στη μεγιστοποίηση και προβολή της ισχύος τους, ως απόδειξη της ηγεμονικής θέσης που κατέχουν στο διεθνές σύστημα. Η προληπτική χρήση στρατιωτικής ισχύος εναντίον τρομοκρατικών οργανώσεων, αλλά και κρατών που θεωρούταν ότι δρούσαν υποστηρικτικά προς αυτές, κρίθηκε επιβεβλημένη για την αντιμετώπιση της απειλής και τον Οκτώβριο του 2001 η στρατιωτική επιχείρηση εναντίον του καθεστώτος των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν που «έτρεφε» την Al Qaeda

²³⁹ Bigo, Didier, (2006), *όπ. παρ.*, σελ.388.

²⁴⁰ Βλ. παραπάνω, σελ.5.

²⁴¹ Gerard, Alexander, (2007), "International Relations Theory Meets World Politics: The Neoconservative vs Realism Debate", in Renshon, Stanley and Suedfeld, Peter, (eds.) *Understanding the Bush Doctrine*, Routledge, σελ.39-40.

²⁴² Walt, Stephen, M., (1985), "Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security*, Vol. 9, No.4, σελ. 3-43.

²⁴³ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, (2003), *Αμερικανικό πολιτικό σύστημα και εξωτερική πολιτική: 1945-2002*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, σελ. 409.

από το 1996-απετέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα του πολέμου κατά της τρομοκρατίας²⁴⁴.

4.3 Κονστρουκτιβισμός, Ασφάλεια και Τρομοκρατία ως Απειλή.

Ο Κονστρουκτιβισμός βρίσκεται στον αντίποδα του ρεαλισμού ως μεταθετικιστική θεωρία και αποδομεί τις οντολογικές υποθέσεις της θεωρίας του ρεαλισμού. Οι κονστρουκτιβιστές υποστηρίζουν πως δεν υπάρχει μία εξωτερική, αντικειμενική πραγματικότητα. Αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα ως μία κατασκευή εξολοκλήρου κοινωνική και νοηματική που συναρτάται με την κοινωνική κουλτούρα και εξαρτάται από την κοινωνική συγκυρία. Έτσι και το διεθνές σύστημα αποτελεί ένα ανθρώπινο δημιούργημα και υπάρχει μόνο ως μία διυποκειμενική συναίσθηση των ανθρώπων. Αποτελεί ένα σύνολο ιδεών, ένα σύστημα αρχών το οποίο έχει καθορισθεί από συγκεκριμένους ανθρώπους σε μία συγκεκριμένη συγκυρία. Αν οι σκέψεις και οι ιδέες που συνδέονται με την ύπαρξη των διεθνών σχέσεων μεταβληθούν τότε θα μεταβληθεί και το ίδιο το σύστημα²⁴⁵. Ο Wendt συνόψισε την ουσία του κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις, με την εξής φράση: «...είναι η συμπεριφορά των κρατών που δίνει νόημα στην αναρχία». Το έργο του διακρίνεται από μία μακροσκελή επιχειρηματολογία εναντίον του νεορεαλισμού του Waltz και της θέσης του περί αναρχίας. Υποστηρίζει ότι η αναρχία δεν αποτελεί κάποιο εξωτερικό δεδομένο και διαφωνεί πως η αυτοβοήθεια και οι πολιτικές ισχύος είναι συνεπαγόμενα της αναρχίας. Γενικότερα, οι κονστρουκτιβιστές αντιτίθενται στους ρεαλιστές που εστιάζουν στην ισχύ ή τα υλικά συμφέροντα και υποστηρίζουν ότι οι διεθνείς σχέσεις είναι πολύ πιο σύνθετες και παράγοντες κρίσιμοι είναι: η κουλτούρα, η εθνική ταυτότητα, οι αρχές και οι θεσμοί που είναι παραδείγματα ενός τεχνητού διυποκειμενικού κόσμου. Το κεντρικό ιδεολογικό στοιχείο στο οποίο εστιάζουν οι κονστρουκτιβιστές είναι οι διυποκειμενικές απόψεις, ιδέες, αντιλήψεις που συμμερίζονται οι άνθρωποι. Η αντιπαράθεση για τους κονστρουκτιβιστές είναι πάντοτε μία αντιπαράθεση σε επίπεδο ιδεών και βουλήσεων των εμπλεκομένων μερών και όχι σύγκρουση συμφερόντων. Η συνεργασία, δε, είναι αποτέλεσμα μίας

²⁴⁴ Perl, Raphael, F.,(2007), “International Terrorism: Threat, Policy and Response”, Congressional Research Service Report for Congress.

²⁴⁵ Wendt, Alexander, (1995), “Constructing International Politics”, *International Security*, Vol. 20, No.1, σελ.71-81.

κοινωνικής αλληλεπίδρασης και μίας συλλογικής διαμόρφωσης της ταυτότητας αφού τα συμφέροντα των κρατών δεν είναι καθορισμένα και ανεξάρτητα των κοινωνικών κατασκευών.

Οι Κονστρουκτιβιστές πρεσβεύουν πως είναι εξόχως σημαντικό να έχουμε μία ευρύτερη αντίληψη για την έννοια της ασφάλειας²⁴⁶. Αποδέχονται το ρεαλιστικό επιχείρημα ότι η έννοια της ασφάλειας σχετίζεται με την επιβίωση αλλά διαφωνούν ως προς τον τρόπο επιδίωξής της, δηλ. μέσω της στρατιωτικής ισχύος, αφού βλέπουν την ασφάλεια ως μία ευρύτερη έννοια. Ούτε η ασφάλεια ούτε οι απειλές είναι καθορισμένα αντικείμενα. Αντίθετα είναι αποτέλεσμα κοινωνικών κατασκευών. Στην πραγματικότητα, λένε, ένα ζήτημα καθίσταται ζήτημα ασφαλείας ή απειλή όταν παρουσιάζεται ως τέτοιο από ένα δρώντα – μέσω της διαδικασίας ασφαλειοποίησης (securitization). Εν ολίγοις, οι κονστρουκτιβιστές λένε πως το διεθνές σύστημα ασφαλείας και άμυνας αποτελείται από σύνορα, πληθυσμούς, όπλα και άλλους φυσικούς πόρους. Είναι ωστόσο οι ιδέες και οι συνεννοήσεις σύμφωνα με τις οποίες επινοούνται, οργανώνονται και χρησιμοποιούνται οι πόροι αυτοί που είναι πιο σημαντικές. Η συλλογιστική γύρω από τη διεθνή ασφάλεια είναι απείρως σημαντικότερη από τους εμπλεκόμενους φυσικούς πόρους. Ο ίδιος ο Wendt²⁴⁷ λέει πως ένα δίλημμα ασφαλείας αποτελεί μία κοινωνική δομή που αποτελείται από διυποκειμενικές συνεννοήσεις στις οποίες τα κράτη είναι τόσο καχύποπτα, που κάνουν τις χειρότερες των υποθέσεων για τις προθέσεις των αντιπάλων τους και ως εκ τούτου, ορίζουν τα συμφέροντά τους με όρους αυτοβοήθειας²⁴⁸. Μία κοινότητα ασφαλείας αποτελεί μία εντελώς διαφορετική κοινωνική δομή, που αποτελείται από κοινή γνώση, όπου τα κράτη εμπιστεύονται το ένα το άλλο για την επίλυση διαφωνιών χωρίς την προσφυγή σε πόλεμο. Στα θέματα εθνικής ασφάλειας αποδίδουν ιδιαίτερη προσοχή στην επιρροή και τις συνέπειες της κουλτούρας και της κατασκευής της έννοιας της εθνικής ταυτότητας για την κατανόηση των πολιτικών αποφάσεων και ενεργειών. Άρα, δεν υπάρχουν αναπόφευκτα διλήμματα ασφαλείας μεταξύ των κυρίαρχων κρατών, γιατί κάθε κατάσταση στην οποία εμπλέκονται τα κράτη είναι μία κατάσταση που τα ίδια δημιούργησαν.

²⁴⁶ Rieker, P., (2004), “EU Security Policy: Contrasting Rationalism and Social Constructivism”, NUPI, No.659.

²⁴⁷ Wendt, A., (1992), “Anarchy is What States Make of It”, *International Organization*, Vol. 46, No.2, σελ. 394-419.

²⁴⁸ Wendt, Alexander, (1995), *όπ. παρ.*, σελ.73.

Η τρομοκρατία για τους κονστρουκτιβιστές, όπως και κάθε απειλή, είναι μία κοινωνική κατασκευή, και ως εκ τούτου, ένα κοινωνικό γεγονός που παράγεται μέσω της αφήγησης²⁴⁹. Η έννοια της τρομοκρατίας ποικίλει ανάλογα με το πλαίσιο (context), τις διαθέσιμες πολιτιστικές πηγές και το συνδυασμό των ανθρώπων που εμπλέκονται²⁵⁰. Μία εμπειρική μελέτη που επικεντρώθηκε στην τρομοκρατική οργάνωση της Al Qaeda καταδεικνύει ότι ο τρόπος αντίδρασης της Δύσης απέναντι στη συγκεκριμένη οργάνωση εξαρτάται από τον τρόπο που την αντιμετωπίζει. Μετά την 9/11 η Δύση ανέπτυξε έναν συγκεκριμένο λόγο, που χρησιμοποίησε πολλές αλληγορίες-μεταφορές στρατιωτικής φύσης, σε σχέση με την Al Qaeda αποδίδοντας ένα συγκεκριμένο νόημα στα λόγια και τις πράξεις της²⁵¹. Έτσι, η Δύση κατέστησε την Al Qaeda έναν τέτοιο τύπο δρώντα που της ήταν οικείος, δηλαδή, μία ορθολογική γραφειοκρατική στρατιωτική οργάνωση²⁵². Αναλυτικότερα, μερικοί από τους όρους που χρησιμοποιήθηκαν ήταν: οι τρομοκράτες ήταν «κομάντος αυτοκτονίας», «καμικάζι αυτοκτονίας» «στρατεύματα θανάτου», «τρομοκρατικός στρατός» ενώ ο Μπιν Λάντεν ήταν ο «επικεφαλής της τρομοκρατίας» που «ελέγχει» και «διατάζει το στρατό των βαριά οπλισμένων πολεμιστών του» από τις «ασφαλείς στρατιωτικές βάσεις του²⁵³». Όλη αυτή η ρητορική, που πολλές φορές παρέπεμπε και συνέδεε τις επιθέσεις της 9/11 με το Pearl Harbour, «παρουσίαζε την τρομοκρατία ως πόλεμο» και οδήγησε τα κράτη να «απαντήσουν με στρατιωτικά μέσα, δικαστικά μέτρα και μεταναστευτικές πολιτικές²⁵⁴».

²⁴⁹ Hülse Rainer and Spencer, Alexander, (2008), "The Metaphor of Terror: Terrorism Studies and the Constructivist Turn", *Security Dialogue*, Vol.39, No.6, σελ.571-572.

²⁵⁰ Stump, Jacob, L., (2009), "The Artful Side of the Terrorism Discourse: A Response to Hülse & Spencer", *Security Dialogue*, Vol.40, σελ.661.

²⁵¹ Hülse Rainer and Spencer, Alexander, (2008), *όπ., παρ.*, σελ.57.

²⁵² *Ibid*, σελ.582.

²⁵³ Hülse Rainer and Spencer, Alexander, (2008), *όπ., παρ.* σελ.582.

²⁵⁴ Spencer, Alexander, (2012), "The social construction of terrorism: media, metaphors and policy implications", *Journal of International Relations and Development*, Vol.15, No.3, σελ.393-419.

4.4 Η Σχολή της Κοπεγχάγης, Ασφάλεια και η Τρομοκρατία ως Απειλή.

Το Copenhagen Peace Research Institute (COPRI) πάντα είχε έναν ισχυρό δεσμό με μία ποικιλία θεωρητικών συζητήσεων του πεδίου των Διεθνών Σχέσεων²⁵⁵. Η Σχολή της Κοπεγχάγης ενώνει στους κόλπους της «μία ομάδα επιστημόνων που προέρχονται από διαμετρικά αντίθετες θεωρητικές παραδόσεις²⁵⁶», το νεορεαλισμό, το μετα-δομισμό και τον κλασσικό ρεαλισμό. Συνέπεια αυτού, είναι ότι αποδέχεται ορισμένες εκ των θέσεων του ρεαλισμού για την ασφάλεια-κυρίως ότι η τελευταία σχετίζεται με την επιβίωση- της οποίας όμως την έννοια διευρύνει καθώς πέραν των στρατιωτικών απειλών, συμπεριλαμβάνει πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και θρησκευτικές απειλές. Έτσι, ανάλογα με τη φύση της υπαρξιακής απειλής δημιουργούνται και διαφορετικοί τομείς και επίπεδα ανάλυσης²⁵⁷: ο στρατιωτικός, ο πολιτικός, ο οικονομικός, ο κοινωνικός, ο θρησκευτικός και ο περιβαλλοντικός, χωρίς όμως αυτός ο διαχωρισμός να σημαίνει ότι ο ένας τομέας δεν συνδέεται με τον άλλο ως μέρη ενός ενιαίου συνόλου²⁵⁸. Επίσης, η φύση της απειλής καθορίζει και τα «αντικείμενα αναφοράς της ασφαλείας», που εκτός από το κράτος μπορεί να είναι άλλες πολιτικές οντότητες καθώς και η παγκόσμια οικονομική φιλελεύθερη τάξη, το περιβάλλον, θεμελιώδεις αρχές, κ.α.

Καθώς η ειδική φύση των απειλών δικαιολογεί την χρήση εξαιρετικών μέτρων για την αντιμετώπισή τους, η επίκληση της ασφάλειας είναι το κλειδί για τη νομιμοποίηση της χρήσης βίας²⁵⁹. Οι θεωρητικοί της Σχολής της Κοπεγχάγης περιορίζονται στην απλή καταγραφή των απειλών όπως αυτές παρουσιάζονται. Η βασική τους συνεισφορά είναι η εισαγωγή της έννοιας της «ασφαλειοποίησης²⁶⁰», βάσει της οποίας «κάτι είναι πρόβλημα ασφαλείας όταν οι ελίτ το δηλώνουν ως τέτοιο». Έτσι, θέματα καθημερινής πολιτικής, μέσω της διαδικασίας της ασφαλειοποίησης, ταξινομούνται ως ζητήματα ασφαλείας όταν παρουσιάζονται ως

²⁵⁵ Guzzini, Stefano and Jung, Dietrich, (2004), “Copenhagen peace research”, στο Guzzini, Stefano and Jung, Dietrich, *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research*, Routledge, London, σελ. 5.

²⁵⁶ Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), *όπ., παρ.*, σελ.93.

²⁵⁷ Buzan, Barry, Waever, Ole, Jaap de Wilde, (1998), *όπ., παρ.*, σελ. 22.

²⁵⁸ Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), *όπ. παρ.*, σελ. 95.

²⁵⁹ Buzan, Barry, Waever, Ole, Jaap de Wilde, (1998), *όπ., παρ.*, σελ.21.

²⁶⁰ Waever, Ole, (1995), “Securitization and Desecuritization” στο Lipschutz, Ronnie, (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, σελ. 46-86.

υπαρξιακές απειλές και τότε δημιουργείται μία έκτακτη, ασυνήθης και επείγουσα κατάσταση που δικαιολογεί, επιτρέπει και νομιμοποιεί τη χρήση εξαιρετικών μέτρων για την αντιμετώπισή τους, έξω από τα συνήθη όρια της πολιτικής διαδικασίας²⁶¹. Το διαφοροποιό γνώρισμα της ασφαλειοποίησης είναι μία συγκεκριμένη ρητορική δομή (επιβίωση, προτεραιότητα της δράσης «γιατί αν το πρόβλημα δεν αντιμετωπιστεί τώρα, θα είναι πολύ αργά και δεν θα υπάρχουμε για να επανορθώσουμε την παράλειψή μας». Μέσω μίας «κίνησης ασφαλειοποίησης» (securitizing move), που έχει τη μορφή μίας ομιλίας-ενός λόγου (speech act), παρουσιάζεται ένα αντικείμενο αναφοράς από τον securitizing agent στο κοινό (audience) ως απειλούμενο, προκειμένου αυτό (κοινό) να συναινέσει να παρακαμφθούν κανόνες που ειδάλλως θα ήταν δεσμευτικοί. Η μονομερής παραβίαση των κανόνων είναι η «κίνηση ασφαλείας» και ο φόβος ότι το άλλο μέρος δεν θα μας επιτρέψει να επιβιώσουμε ως υποκείμενα είναι το θεμελιώδες κίνητρο για την εν λόγω κίνηση²⁶².

Ο Buzan προχώρησε ένα βήμα παραπέρα την έννοια της ασφαλειοποίησης κάνοντας λόγο για την «μακρο-ασφαλειοποίηση²⁶³», η οποία βασίζεται στην ίδια ιδέα, αλλά σε μεγαλύτερη κλίμακα: «οι μακρο-ασφαλειοποιήσεις σκοπεύουν-και μέχρι ενός ορισμένου σημείου επιτυγχάνουν-να διατυπώνουν ζητήματα ασφαλείας, ατζέντες και σχέσεις σε μία βάση ενός διευρυμένου συστήματος, στηριζόμενες σε οικουμενικές κατασκευές των απειλών και/ή των αντικειμένων αναφοράς. Αυτό το φαινόμενο είναι πιθανόν να οφείλεται σε δύο λόγους: στην παγκοσμιοποίηση και την πίστη σε μία οικουμενική ιδεολογία. Ο Buzan θεωρεί ότι ο Ψυχρός Πόλεμος είναι ένα άριστο παράδειγμα μακρο-ασφαλειοποίησης. Περαιτέρω, πιστεύει πως υπάρχουν κράτη-όπως οι ΗΠΑ-, που χρειάζονται την ασφαλειοποίηση ως μέρος της καθημερινής τους λειτουργίας και ότι μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δημιουργήθηκε ένα έλλειμμα απειλών, το οποίο ήρθε να καλύψει ο «Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας» (War on Terrorism), μετά την 9/11²⁶⁴. Με το λόγο του Προέδρου Bush (speech act) όχι μόνο κηρύχθηκε ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας παρουσιάζοντάς την ως υπαρξιακή και παγκόσμια απειλή (this is the world's fight) που νομιμοποίησε τη λήψη έκτακτων και εξαιρετικών μέτρων αλλά και

²⁶¹ Buzan, Barry, Waeber, Ole, Jaap de Wilde, (1998), *όπ., παρ.*, 23-25.

²⁶² *Ibid*, σελ. 26.

²⁶³ Buzan, Barry, (2006), "The 'War on Terrorism' as the new Macro-Securitization", *Oslo Workshop Papers*, Oslo, σελ. 1.

²⁶⁴ Buzan, Barry, (2006), σελ. 2-5.

δημιουργήθηκε μία ατμόσφαιρα παρόμοια με αυτή του Ψυχρού Πολέμου όπου ο καθένας έπρεπε να διαλέξει 'στρατόπεδο' (you are with us or against us). Με την 11^η Σεπτεμβρίου βιώσαμε αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία εντυπωσιακά επιτυχή ασφαλειοποίηση στο παγκόσμιο σύστημα²⁶⁵.

4.5 Κριτική θεωρία, Ασφάλεια και η Τρομοκρατία ως Απειλή.

Η Κριτική Θεωρία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αντιτίθεται πρώτα απ' όλα στο θετικισμό, την εμπειριστική επιστημολογία και την υλιστική οντολογία της ρεαλιστικής προσέγγισης²⁶⁶. Έτσι, ανέπτυξε μία κοινωνική και φιλοσοφική ρητορική που ουσιαστικά συνιστούσε μία μεταθετικιστική αντίδραση. Ο στόχος της είναι να εξηγήσει τα διεθνή φαινόμενα εντός του συγκεκριμένου χρονικού και χωρικού πλαισίου στο οποίο αναδύθηκαν καθώς υποστηρίζει ότι η κοινωνία είναι μία ολότητα και υποκείμενο και αντικείμενο αμοιβαία συνθέτουν το όλο μέσα από τη διαλεκτική τους αλληλεπίδραση. Η Κριτική Θεωρία αντιλαμβάνεται τις θεωρητικές αντιπαραθέσεις ως πολιτικές και αναζητά τα συμφέροντα που αυτές εξυπηρετούν. Σκοπός της είναι η προοδευτική αλλαγή, η επαναστατική χειραφέτηση των ανθρώπων από τις παγκόσμιες δομές.

Η ρεαλιστική προσέγγιση της ασφάλειας, υποστηρίζουν οι οπαδοί της Κριτικής Θεωρίας, δεν είναι ούτε αθώα ούτε ουδέτερη, αλλά αντιθέτως υποδηλώνει πολιτική σκοπιμότητα και αντανakλά την επιλογή του τρόπου διακυβέρνησης. Η παραδοσιακή προσέγγιση του ρεαλισμού έχει ως σημείο αναφοράς το κράτος και τη διεθνή άναρχη τάξη όμως αυτά συνιστούν πολλές φορές το ίδιο το πρόβλημα. «Το κράτος πολλές φορές όχι μόνο δεν συμβάλλει στη διαχείριση των προβλημάτων ασφαλείας αλλά αναπαράγει την ανασφάλεια των πολιτών του και διαιωνίζει τα προβλήματα που υποτίθεται ότι επιδιώκει να επιλύσει²⁶⁷». Άρα, είναι διαφορετικό θέμα το τι κατασκευάζεται ως απειλή και άλλο το τι πραγματικά θέτει σε κίνδυνο τους πολίτες μίας συλλογικότητας.

²⁶⁵ Kelstrup, Morten, (2004), "Globalisation and societal insecurity: The securitization of terrorism and competing strategies for global governance", στο Guzzini, Stefano and Jung, Dietrich, *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research*, Routledge, London, σελ.112.

²⁶⁶ Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), *όπ. παρ.*, σελ. 98.

²⁶⁷ Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), *όπ. παρ.*, σελ. 98.

Για την Κριτική θεωρία η βαρύτητα δίνεται στη συλλογική ταυτότητα, στις νόρμες και τις κουλτούρες και τίθεται στο επίκεντρο, ως αντικείμενο αναφοράς της ασφάλειας, το μεμονωμένο άτομο. Η προσέγγιση της Κριτικής Θεωρίας για την ασφάλεια συμπυκνώνεται στην εξής φράση: «Ασφάλεια και χειραφέτηση είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η χειραφέτηση, όχι η ισχύς ούτε η τάξη, παράγει πραγματική ασφάλεια. Η χειραφέτηση, θεωρητικά, είναι ασφάλεια²⁶⁸». Θέματα, λοιπόν, όπως η κοινωνική ασφάλιση, η εκπαίδευση και η φτώχεια αποτελούν τα κατ' εξοχήν ζητήματα ασφαλείας που εμπίπτουν στη θεματολογία της Κριτικής προσέγγισης²⁶⁹.

Ο τρόπος προσέγγισης της εξεταζόμενης θεωρίας για το ζήτημα της τρομοκρατίας ως απειλής έχει ήδη εξεταστεί αναλυτικά²⁷⁰.

²⁶⁸ Speech of Professor Ken Booth at the British International Studies Association (BISA) in 1990, στο: Mutimer, David, Grayson, Kyle and Beier, Marshall, (2013), "Critical Studies on Security: an introduction", *Critical Studies on Security*, Vol.1, No.1, σελ.2

²⁶⁹ Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), *όπ. παρ.*, σελ. 103.

²⁷⁰ Βλ. παραπάνω, σελ.14-17.

4.6 Ασφαλειοποιώντας τον Τουρισμό²⁷¹.

Η ασφαλειοποίηση του τουρισμού είναι μέρος της ευρύτερης λογικής της πολιτικής ελίτ του Δυτικού κόσμου που παρουσιάζει την τρομοκρατία ως υπαρξιακή απειλή, νομιμοποιώντας τη λήψη έκτακτων και εξαιρετικών μέτρων. Η λογική αυτή αναπαράγεται μέσω της κοσμοπολίτικης κοινότητας- που συμβολίζεται μέσω των παγκόσμιων τουριστών- και εφαρμόζεται στην τουριστική βιομηχανία μέσω των μέτρων που λαμβάνονται προκειμένου να ασφαλιστεί η κοινότητα. Όταν ολόκληρος ο κόσμος κλήθηκε να επιλέξει αν θα συμμετέχει στον πόλεμο των ΗΠΑ κατά της τρομοκρατίας ή θα είναι «σύμμαχος» των τρομοκρατών και «αντίπαλος» των ΗΠΑ, αυτομάτως εντασσόταν σε μία παγκόσμια κοινότητα «πολιτισμένων» ανθρώπων που δεχόντουσαν επίθεση και «απολίτιστων» τρομοκρατών²⁷².

Ως λογικό επακόλουθο, τις πρώτες επιπτώσεις των τρομοκρατικών χτυπημάτων της 9/11 δέχθηκε η αεροπορική βιομηχανία καθώς το πλέον ασφαλές μέσο μεταφοράς πλέον ήταν πηγή ανασφάλειας. Άμεση συνέπεια ήταν η κατακόρυφη πτώση της τουριστικής ζήτησης. Στους λόγους του Προέδρου των ΗΠΑ προς το αμερικανικό έθνος από τα τέλη του Σεπτεμβρίου του 2001 γινόντουσαν συνεχείς αναφορές στον τουρισμό, ο οποίος ταυτιζόταν με τον αμερικάνικο-δυτικό τρόπο ζωής, προτρέποντας τους Αμερικανούς να ταξιδέψουν και να επανέλθουν στο φυσιολογικό τρόπο ζωής τους²⁷³. Μεγάλα ποσά ξοδεύτηκαν σε καμπάνιες προκειμένου να πείσουν τους Αμερικανούς να επανεντάξουν τα ταξίδια στις δραστηριότητές τους-είτε για ψυχαγωγικούς είτε για επαγγελματικούς λόγους- διακηρύσσοντας ότι είναι ασφαλείς. Το 2003, το Κογκρέσο ενέκρινε το ποσό των 50 εκατομμυρίων δολλαρίων για διεθνή καμπάνια τουριστικού marketing καθώς και για την ίδρυση του US Travel and Tourism Promotion Advisory Board²⁷⁴.

Οι τουρίστες είχαν πλέον αναλάβει έναν διπλό, μάλλον αντιφατικό, ρόλο: των συμβόλων της Δυτικής κουλτούρας που στοχοποιούνται λόγω αυτού και των διπλωματικών ακολούθων που θα συμμετείχαν δραστικά στη σφυρηλάτηση της

²⁷¹ Το σημείο αυτό αναπτύσσεται στηριζόμενο στο άρθρο της Lisle, Debbie, (2013), "Frontline leisure: Securitizing tourism in the War on Terror", *Security Dialogue*, Vol.44, No.2, σελ.127-146.

²⁷² Collet, T., (2009), "Civilization and civilized in post-9/11 US presidential speeches", *Discourse and Society*, Vol.20, No.4, σελ.455-475.

²⁷³ Goodrich, J., N., (2002), "September 11, 2001 attack on America: a record of the immediate impacts and reactions in the USA travel and tourism industry", *Tourism Management*, Vol. 23, σελ.577.

²⁷⁴ Wilkerso, Chad,, *Travel and Tourism: An Overlooked Industry in the US and Tenth District*, διαθέσιμο στο : <http://kansascityfed.com/Publicat/ECONREV/PDF/3q03wilk.pdf>

αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς. Στο λόγο του Προέδρου George W. Bush το Νοέμβριο 2001 γνωστός ως “Let’s Roll” αναφέρεται: «those who travel abroad for business or vacation can all be ambassadors of American values²⁷⁵». Ο τουρισμός είχε πολιτικοποιηθεί και χρησιμοποιούταν ως «soft power» προκειμένου να επιδιωχθούν στόχοι της εξωτερικής πολιτικής²⁷⁶.

Εκτός όμως από «soft power» η ταυτότητα του τουρισμού ως «soft target» υπήρξε το κίνητρο για την περαιτέρω ασφαλειοποίησή του, αυτή τη φορά μέσω των υποδομών του. Οι βομβιστικές επιθέσεις εναντίον τουριστών στο Bali, στις 12 Οκτωβρίου 2002 όπου σκοτώθηκαν 200 άνθρωποι (το 80% τουρίστες και οι μισοί εξ αυτών Αμερικανοί και Αυστραλοί πολίτες) και στην Mombasa, Kenya στις 28 Νοεμβρίου 2002, με την εισβολή Ισλαμιστών εξτρεμιστών στην αίθουσα υποδοχής του ξενοδοχείου Paradise Hotel, την οποία ανατίναξαν σκοτώνοντας 13 ανθρώπους, έγιναν η αφορμή για την αναζωπύρωση της συζήτησης περί της ασφάλειας του τουρισμού και των υποδομών του. «Στον κόσμο της τρομοκρατίας, οι χθεσινές πρεσβείες είναι τα σημερινά ξενοδοχεία²⁷⁷». Διεθνείς αλυσίδες ξενοδοχείων όπως η Marriott, πριν ακόμη από τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, καθώς δραστηριοποιούνται σε χώρες υψηλού κινδύνου-ρίσκου κυρίως σε αυτές της Μέσης Ανατολής, είχαν επενδύσει σημαντικά στην ανάπτυξη μέτρων ασφαλείας των εγκαταστάσεων τους. Σημεία ελέγχου (checkpoints) με ηλεκτρονικές μπάρες ασφαλείας, καθορισμένες «περίμετροι ασφαλείας» οριοθετημένες με ογκώδεις τσιμεντόλιθους ή ειδικά περιφράγματα, εξωτερικές κάμερες ασφαλείας (CCTV), ειδικά εκπαιδευμένα σκυλιά και κυρίως οι εξειδικευμένοι και οπλισμένοι φύλακες είναι ορισμένα από τα εξωτερικά μέτρα ασφαλείας που λαμβάνονται προκειμένου να δημιουργηθεί μία ζώνη ασφαλείας γύρω από τα ξενοδοχεία. Οι είσοδοι των ξενοδοχείων εκτός από τις κάμερες ασφαλείας, είναι εξοπλισμένες με μηχανήματα ανίχνευσης μετάλλων και βεβαίως και εντός των ξενοδοχείων, υπάρχει πάντα η διακριτική παρουσία ειδικά εκπαιδευμένου προσωπικού ασφαλείας. Εντός των εγκαταστάσεων επιπλέον μέτρα ασφαλείας περιλαμβάνουν την ηλεκτρονική

²⁷⁵George, W. Bush, (November 2001), “Let’ roll speech”, διαθέσιμος στο: <http://www.freerepublic.com/focus/f-news/566943/posts>. [29 Ιουνίου 2013].

²⁷⁶Lisle, Debbie, (2013), *όπ., παρ.* σελ.130.

²⁷⁷Guanaratna, Rohan, (2008), “The Islamabad Marriot in flames: The attack on the world’s most protected hotel”, *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, Vol. 3, No.2, σελ. 99.

παρακολούθηση δεδομένων που είναι απευθείας συνδεδεμένη με το σύστημα ελέγχου αφίξεων των ξενοδοχείων, αυτόματα κλειδιά και κλειδιά ενεργοποίησης των ανελκυστήρων, βιομετρικές κλειδαριές στις πόρτες, ηλεκτρονικές κάρτες εισόδου, αναλυτικά πλάνα εκκένωσης, φωτισμός έκτακτης ανάγκης, ακόμη και θωρακισμένες ταπετσαρίες (Kevlar) και κρύσταλλα ασφαλείας²⁷⁸. Στις 20 Σεπτεμβρίου 2008 το ξενοδοχείο Marriott Islamabad, παρά το γεγονός ότι ήταν ένα από τα πλέον ασφαλή ξενοδοχεία του κόσμου, δέχθηκε τρομοκρατική επίθεση με 56 νεκρούς και 265 τραυματίες. Τα μέτρα ασφαλείας δεν πέτυχαν να αποτρέψουν την τρομοκρατική ενέργεια αλλά σίγουρα περιόρισαν τις απώλειες που θα μπορούσαν να αγγίξουν τις 1000, αφού εκείνη την ημέρα το ξενοδοχείο φιλοξενούσε στις εγκαταστάσεις του 1500 άτομα. Εκείνο όμως το οποίο πρέπει να επισημανθεί, είναι ότι η ευθύνη αποδίδεται κυρίως στις κρατικές υπηρεσίες που δεν σταμάτησαν εκτός της περιμέτρου ασφαλείας το φορτηγό με τα εκρηκτικά που υπήρξε το μέσο της εν λόγω τρομοκρατικής επίθεσης καθώς και για την καθυστερημένη ανταπόκρισή τους²⁷⁹.

Η συνέργεια του ιδιωτικού τομέα και συγκεκριμένα των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων με το δημόσιο προκρίνεται ως επιβεβλημένη για την επιτυχή αντιμετώπιση περιστατικών ασφαλείας και δη των τρομοκρατικών ενεργειών. Τα ξενοδοχεία πρέπει να αναπτύξουν διαύλους επικοινωνίας με τις αρχές της επιβολής του νόμου για να προστατευτούν, με τις μυστικές υπηρεσίες για να αποτρέψουν τέτοιου είδους ενέργειες και τις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης για να διαχειριστούν τις κρίσεις μετά τα συμβάντα ασφαλείας.

Που όμως οδηγεί αυτή η δέσμη ενεργειών; Οι τουρίστες από την πρώτη στιγμή που αποφασίζουν να πραγματοποιήσουν ένα ταξίδι και προχωρούν στις απαιτούμενες κρατήσεις αεροπορικών εισιτηρίων και ξενοδοχείων, καθίστανται αντικείμενα ασφαλειοποίησης ή όπως συχνά τους χαρακτηρίζουν *συλλογές δεδομένων*²⁸⁰ (*collections of data*). Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται με τους τουρίστες ως επιβάτες αεροσκαφών μέσω των πολλαπλά επαναλαμβανόμενων ελέγχων σάρωσης (scanning) και συνεχίζεται στο χώρο των ξενοδοχείων.

²⁷⁸ Βλ. σχετ. Guanaratna, Rohan, (2008), *όπ. παρ.* σελ. 99-116 και Groenenboom, K., and Jones, P., (2003), "Issues of security in hotels", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol.15, No.1, σελ.14-19.

²⁷⁹ Guanaratna, Rohan, (2008), *όπ. παρ.*

²⁸⁰ Lisle, Debbie, (2013), *όπ., παρ.*, σελ.136.

Ο απώτερος στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα ασφαλές περιβάλλον ώστε να μπορέσει να υπάρξει και να αναπτυχθεί ο τουρισμός, αλλά κύριο μέλημα είναι η δημιουργία στους δυνητικούς τουρίστες μίας αντίληψης ασφαλείας ώστε απαλλαγμένοι από φόβους για πιθανούς κινδύνους να οδηγηθούν στη λήψη απόφασης για την υλοποίηση του ταξιδιού.

Το αποτέλεσμα όμως της διαδικασίας ασφαλειοποίησης ήταν αντίθετο: Οι παραστάσεις απειλής μετά την 9/11 έχουν διογκωθεί και ο κίνδυνος της τρομοκρατίας αξιολογείται πλέον ως ο πιο σημαντικός. Η τρομοκρατική απειλή προσλαμβάνεται πλέον ως άμεση και πολύ πιθανή παρά το γεγονός ότι, όπως καταγράφεται και στα δεδομένα του Global Terrorism Database, ο Μέσος Όρος των τρομοκρατικών επιθέσεων ανά έτος κατά τη χρονική περίοδο 2001-2011 έχει μειωθεί σε σύγκριση με εκείνον της περιόδου 1980-2001²⁸¹...

4.7 Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων και Αντίληψη Κινδύνου.

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τα γεγονότα και τα ερμηνεύουμε είναι καθοριστικός στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, είτε αυτή αφορά τον προσωπικό κύκλο των δραστηριοτήτων μας είτε σε ένα ανώτερο επίπεδο, αυτό των ληπτών αποφάσεων του κράτους. «Στις διεθνείς σχέσεις, οι ειδικοί υποθέτουν ότι οι λήπτες αποφάσεων συνήθως αντιλαμβάνονται τον κόσμο με αρκετά μεγάλη ακρίβεια και ότι ακόμη και όταν υπάρχουν παρερμηνείες, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τυχαία ατυχήματα. Όμως αυτή η θεώρηση είναι λανθασμένη. Πολλές φορές, ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο και τους άλλους, διαφέρει από την πραγματικότητα»²⁸². Στο ευαίσθητο ζήτημα της τρομοκρατίας, τόσο οι αντιλήψεις των φορέων χάραξης πολιτικής και των ειδικών που τους περιστοιχίζουν όσο και η δημόσια αντίληψη του κινδύνου (public risk perception), είναι πολύ σημαντικοί παράγοντες κατά την ανάπτυξη πολιτικών και στρατηγικών διαχείρισης για την αντιμετώπισή της²⁸³.

²⁸¹ Βλ. παραπ. σελ.68.

²⁸² Jervis, Robert, (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, New Jersey, σελ. 3

²⁸³ Burns, W., J., (2007), "Risk perception: A Review", Report of Center for Risk and Economic Analysis of Terrorism Events (CREATE), Homeland Security Center, Grant No. N00014-05-1-0630, University of Southern California, σελ. 1.

Οι άνθρωποι προσανατολίζονται προς ένα στόχο και έχουν στη διάθεσή τους διάφορες επιλογές δράσης και επιλέγουν εκείνες που θεωρούν πως είναι οι πλέον κατάλληλες για να επιτύχουν το στόχο τους. Η διαδικασία επιλογής υπονοεί ότι οι άνθρωποι λαμβάνουν υπόψη τους και σταθμίζουν τις ευκαιρίες και τους κινδύνους που σχετίζονται με κάθε επιλογή²⁸⁴. Οι αποφάσεις τους λαμβάνονται βάσει αυτού του υπολογισμού χωρίς βεβαίως ποτέ να μπορεί κάποιος να εγγυηθεί εκ των προτέρων για την ορθότητα της απόφασης. Κάθε απόφαση, εξάλλου, πρέπει να αντιμετωπίσει την αβεβαιότητα²⁸⁵. Ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να σχεδιάζει με διάφορους τρόπους το μέλλον του ανάλογα με τις δράσεις που θα αποφασίσει. Αν το μέλλον ήταν προκαθορισμένο και ανεξάρτητο των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, τότε η έννοια του κινδύνου (risk) θα ήταν άνευ ουσίας.

Σε επίπεδο κράτους, οι αντιλήψεις της πολιτικής ελίτ είναι καθοριστικές κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων τόσο για την εσωτερική πολιτική όσο και για τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των χωρών στηρίζονται στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον άλλο²⁸⁶. Η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου λειτουργεί ως υπόδειγμα αυτής της σχέσης αλληλεξάρτησης. Η κρίση των Πυραύλων στην Κούβα τον Οκτώβριο του 1962 έδωσε την ώθηση για την ανάπτυξη ενός υπο-πεδίου των σπουδών των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, αυτού της λήψης αποφάσεων κατά την περίοδο κρίσεων²⁸⁷. Η εκτίμηση των κινδύνων από την πολιτική ηγεσία και η ιεράρχησή τους καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την παγκόσμια πολιτική. Εκείνο που προβληματίζει είναι ότι οι φορείς χάραξης της πολιτικής κατά τη διαδικασία αυτή επικεντρώνονται σε πληροφορίες που ενισχύουν τις πεποιθήσεις τους, αφομοιώνουν τα νέα δεδομένα σε οικείες εικόνες, εξισώνουν αυτά που πιστεύουν με αυτά που γνωρίζουν και αρνούνται τις πληροφορίες που έρχονται σε αντίθεση με τις προσδοκίες τους²⁸⁸. Ο Donald Rumsfeld, Υπουργός Αμύνης των ΗΠΑ, λίγες εβδομάδες πριν το ξέσπασμα του πολέμου στο Ιράκ, σε μία συνέντευξη τύπου περιέγραψε το κεντρικό πρόβλημα της εξωτερικής πολιτικής και

²⁸⁴ Renn, Ortwin, (2008), *Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World*, Earthscan, London, Introduction.

²⁸⁵ Bammer, Gabriele and Smithson, Michael, (eds.), (2008), *Uncertainty and Risk: Multidisciplinary Perspectives*, Earthscan, London, σελ.3.

²⁸⁶ Holsti, K., J., (1998), *όπ., παρ.*, σελ.22-23.

²⁸⁷ Βλ. σχετ. Holsti, K., J., (1998), *όπ., παρ.*, σελ.22 και Jervis, Robert, (1976), *όπ., παρ.*, σελ.34.

²⁸⁸ Kegley, Charles, W., (2009), *World Politics: Trend and Transformation*, Wadsworth CENGAGE Learning, σελ.8-9.

πολιτικής ασφαλείας, που σχετίζεται με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, με ποιητικό σχεδόν τρόπο:

As we know,
There are known knowns.
There are things we know we know.
We also know
There are known unknowns.
That is to say
We know there are some things
We do not know.
But there are also unknown unknowns,
The ones we don't know
We don't know.²⁸⁹

Ενώ οι Daase και Kessler²⁹⁰ συμπλήρωσαν έναν ακόμη στίχο:

Finally, there are unknown knowns
The knowns
We don't want to know.

Καθώς, λοιπόν, η αβεβαιότητα στις διεθνείς σχέσεις είναι ενδημική το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσο «οι κίνδυνοι» αποτελούν αντικειμενικές πιθανότητες βλάβης ή απλά είναι κοινωνικές κατασκευές. Καθώς υπάρχουν αρκετοί κίνδυνοι στη διεθνή πολιτική, οι φορείς χάραξης της πολιτικής οφείλουν να θέτουν προτεραιότητες και να δρουν βάσει των εκτιμήσεων τους για το ποιοι εκ των κινδύνων είναι οι πλέον επιβλαβείς για την πλειονότητα των ανθρώπων. Η αξιολόγηση ενός κινδύνου (risk) ως υπαρκτής απειλής (threat), προϋποθέτει ότι τα εμπειρικά γεγονότα ενός κινδύνου είναι γνωστά και ότι η γνώση αυτή είναι αξιόπιστη²⁹¹.

²⁸⁹ Rumsfeld, Donald, (12 February, 2002), συνέντευξη τύπου στο Υπουργείο Αμύνης των ΗΠΑ όπως αναφέρεται στο Daase, Christopher, & Kessler, Oliver, (2007), "Knowns and Unknowns in the 'War on Terror': Uncertainty and the Political Construction of Danger", *Security Dialogue*, Vol.38, No.4, σελ.411-434.

²⁹⁰ Daase, Christopher, & Kessler, Oliver, (2007), όπ. παρ., σελ.412.

²⁹¹ *Ibid.*, σελ.414.

4.8 Η διπλωματία των Ταξιδιωτικών Οδηγιών και ο ρόλος τους στην «κατασκευή» της Τρομοκρατικής Απειλής.

Το πώς κάποιος ορίζει μία κατάσταση έχει σημαντικές επιπτώσεις στις πολιτικές διαδικασίες που ακολουθούνται²⁹². Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό ενός «προβλήματος», το πλαίσιο εντός του οποίου αυτές εντάσσονται και οι ιδέες που τις σχηματίζουν²⁹³ και κυρίως το ποιος είναι αυτός που εκφέρει τον λόγο, είναι καθοριστικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση του πολιτικού κλίματος. Πιο συγκεκριμένα, όταν ένας κίνδυνος αποκαλείται απειλή από τους φορείς εξουσίας τότε αυτομάτως διαμορφώνεται ένα διάχυτο κλίμα ανησυχίας και ανασφάλειας, που συνεπάγεται από πλευράς των διοικούντων την υποχρέωση λήψης μέτρων προστασίας ενώ από πλευράς των διοικουμένων η πρόσληψη της απειλής σηματοδοτεί μία μεταβολή στην ψυχολογία τους που συνήθως ακολουθείται από τη διαφοροποίηση των επιλογών τους.

Ο όρος διπλωματία, από τη σκοπιά της παγκόσμιας πολιτικής, αναφέρεται σε μία διαδικασία επικοινωνίας που είναι κεντρικής σημασίας για τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος. Στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο, έχουν σημειωθεί σοβαρές μεταβολές τόσο όσον αφορά τους δρώντες του διπλωματικού συστήματος, που πέραν των κρατών και των κυβερνήσεων έχουν πλέον προστεθεί διεθνείς οργανισμοί, διακυβερνητικοί και μη-κυβερνητικοί, όσο και στα θέματα που διαχειρίζεται η διεθνής ατζέντα της διπλωματίας που έχουν διευρυνθεί προκειμένου να προσαρμοστούν στο νέο πολύπλοκο περιβάλλον. Έτσι, υπάρχουν θέματα υψηλής και χαμηλής πολιτικής, με τα μεν πρώτα να αναφέρονται σε ζητήματα ασφαλείας των πολιτών και τα δεύτερα σε οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα ώστε να εξασφαλίζεται η ευημερία των πολιτών. Άρα, η διπλωματία είναι ένα από μία σειρά εργαλείων διαμέσου των οποίων υλοποιούνται αποφάσεις και επιτυγχάνονται οι στόχοι των δρώντων του διπλωματικού συστήματος²⁹⁴.

Η ταξιδιωτική οδηγία (travel advisory) ορίζεται ως μία επίσημη ανακοίνωση που εκδίδει μία κυβέρνηση -σε κάποιες περιπτώσεις ένας διεθνής, διακυβερνητικός ή μη-κυβερνητικός οργανισμός- προκειμένου να προειδοποιήσει τους πολίτες της που

²⁹² Daase, Christopher, & Kessler, Oliver, (2007), *όπ. παρ.*, σελ.419.

²⁹³ Gofas, Andreas, (2012), *όπ. παρ.*, σελ. 285.

²⁹⁴ White, Brian, (1997), "Diplomacy", in Baylis, Jason and Smith, Steve, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York, σελ. 250-257.

πρόκειται να ταξιδέψουν σε συγκεκριμένη χώρα ή βρίσκονται ήδη σε αυτή, για την ύπαρξη κινδύνου²⁹⁵. Το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ²⁹⁶ διαχωρίζει τις ταξιδιωτικές οδηγίες σε «ταξιδιωτικές προειδοποιήσεις" (travel warnings) και «ταξιδιωτικούς συναγερμούς» (travel alert). «Οι ταξιδιωτικές προειδοποιήσεις εκδίδονται όταν μακροπρόθεσμες, παρατεταμένες συνθήκες που καθιστούν μία χώρα επικίνδυνη ή ασταθή οδηγούν το Υπουργείο Εξωτερικών να συστήσει στους Αμερικανούς να αποφεύγουν να ταξιδέψουν προς τη χώρα αυτή ή να εξετάσουν τον κίνδυνο. Παραδείγματα λόγων έκδοσης αποτελούν ο εμφύλιος πόλεμος ή οι συχνές τρομοκρατικές επιθέσεις. Επίσης εκδίδεται όταν η ικανότητα της κυβέρνησης των ΗΠΑ να βοηθήσει τους Αμερικανούς πολίτες είναι περιορισμένη λόγω του κλεισίματος της πρεσβείας ή του προξενείου». Αντίστοιχα, «Travel alerts, εκδίδονται για τη διάδοση πληροφοριών σχετικά με βραχυπρόθεσμες συνθήκες που επικρατούν σε μία χώρα ή διακρατικά, που συνεπάγονται σημαντικούς κινδύνους για την ασφάλεια των πολιτών των ΗΠΑ. Οι φυσικές καταστροφές, τρομοκρατικές επιθέσεις, επέτειοι τρομοκρατικών γεγονότων, διαδηλώσεις που σχετίζονται με εκλογές και υψηλού προφίλ εκδηλώσεις, αποτελούν παραδείγματα των συνθηκών που θα μπορούσαν να προκαλέσουν ένα ταξιδιωτικό συναγερμό».

Ο ΠΟΤ στη 16^η Συνέλευσή του στο Ντακάρ της Σενεγάλης, στις 28 Νοεμβρίου-2 Δεκεμβρίου 2005 προέβη στις εξής οδηγίες σχετικά με την έκδοση και σύνταξη των ταξιδιωτικών οδηγιών: «Οι ταξιδιωτικές οδηγίες πρέπει να είναι ακριβείς, σχετικές και κατάλληλες, να αποφεύγεται η διφορούμενη γλώσσα καθώς και προκαταλήψεις και πολιτικές σκοπιμότητες²⁹⁷». Για την προετοιμασία τους, συνιστάται η συλλογή πληροφοριών από διάφορες κυβερνητικές και μη πηγές προκειμένου να εξακριβώνεται η αξιοπιστία τους. Πρέπει να είναι σαφείς και συγκεκριμένες ως προς τη φύση της απειλής ή του κινδύνου καθώς και ως προς την κλίμακα, την πιθανότητα του επαπειλούμενου προβλήματος ή συμβάντος. Σύνεση και αυτοσυγκράτηση θα πρέπει να επιστρατεύονται κατά την αξιολόγηση της απειλής και στο λόγο που χρησιμοποιείται για την περιγραφή της. Δημόσιες ανακοινώσεις των απειλών και κινδύνων σε συμβουλές θα πρέπει να είναι υπό συνεχή αναθεώρηση και

²⁹⁵ Μοίρα, Π. και Μυλωνόπουλος, Δ., (2007), «Η ταξιδιωτική οδηγία στο διεθνές περιβάλλον του τουρισμού», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, Ινστιτούτο Οικονομικών Σχέσεων, Τόμος 12, Τεύχος 4, σελ.371-388.

²⁹⁶ Υπουργείο Εξωτερικών ΗΠΑ, http://travel.state.gov/travel/travel_1744.html.

²⁹⁷ UNWTO : <http://rcm.unwto.org/en/risk-crisis-management/travel-advisories> .

σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να προσδιορίζει την ημερομηνία της δημοσίευσής τους. Πρέπει να ενθαρρύνονται οι ταξιδιώτες να συμβουλευονται πριν την αναχώρησή τους όλες τις πηγές πληροφοριών. Τέλος, δημόσιες ανακοινώσεις των ταξιδιωτικών απειλών και κινδύνων που εμπεριέχονται στις ταξιδιωτικές οδηγίες πρέπει να είναι συγκεκριμένες για τη γεωγραφική θέση των προβλημάτων και να περιλαμβάνονται χάρτες και ενδείξεις απόστασης. Οι συστάσεις του UNWTO υποβλήθηκαν στα μέλη του και τελικά υιοθετήθηκαν με το ψήφισμα A / RES/592 (XIX) στη δέκατη ένατη Γενική Συνέλευση του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (Gyeongju, Δημοκρατία της Κορέας, 10-13 Οκτωβρίου 2011).

Χωρίς λοιπόν να παραβλέπεται ή να υποτιμάται ο σκοπός της έκδοσης των ταξιδιωτικών οδηγιών, ο οποίος είναι το καθήκον και το δικαίωμα των κυβερνήσεων-κυρίως- να πληροφορούν τους πολίτες τους για τους κινδύνους και τις απειλές που μπορούν να συναντήσουν κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους στο εξωτερικό²⁹⁸, από τις συστάσεις Π.Ο.Τ προκύπτει μία τάση υπερβολής εκ μέρους των χωρών που εκδίδουν τις ταξιδιωτικές οδηγίες, σκόπιμη ή μη. Έχει επισημανθεί ότι υπάρχουν περιπτώσεις έκδοσης ταξιδιωτικών οδηγιών ως ένα μέσο «τιμωρίας» των χωρών υποδοχής για πράξεις ή παραλείψεις τους προς την χώρα που τις εκδίδει²⁹⁹. Άλλες πάλι φορές δεν εκδίδονται για να μην διαταραχθούν οι καλές διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των χωρών³⁰⁰. Άρα, είναι καθοριστικός παράγοντας το είδος των διπλωματικών σχέσεων που έχουν αναπτύξει τα εμπλεκόμενα μέρη. Η λανθασμένη εκτίμηση των κινδύνων λόγω ελλιπών πληροφοριών, προκαταλήψεων, ή εσφαλμένων αντιλήψεων οδηγεί στην κατασκευή μίας απειλής και εκθέτει τη χώρα υποδοχής με άδικο ή υπερβολικό τρόπο. Η έκδοση μίας ταξιδιωτικής οδηγίας δημιουργεί αυτόματα μία εικόνα ανασφαλούς προορισμού και συνιστά ένα αποτελεσματικό μέσο ασφαλειοποίησης του τουριστικού τομέα.

Σε κάθε περίπτωση, μία ταξιδιωτική οδηγία που εκδίδεται λόγω της «ύπαρξης» τρομοκρατικής απειλής είναι ιδιαιτέρως απειλητική για τον τουρισμό καθώς οι άνθρωποι τείνουν να δίνουν μεγαλύτερη σημασία σε συγκεκριμένους κινδύνους όπως ο προερχόμενος από τρομοκρατικές ενέργειες, γεγονός που επιδρά

²⁹⁸ UNWTO, (2000), *Παγκόσμιος Κώδικας Ηθικής για τον Τουρισμό*, άρθρο 6, παράγραφος 5.

²⁹⁹ Frangialli, Fr., (2003), *A Great Turning Point*, Address to the European Tourism Forum by Secretary- General of the World Tourism Organization, Venice, Italy, 29 November, σελ.2

³⁰⁰ Sharples, R. and Sharples, J., (1995), "Travel advice-security or politics?", στο *Security and Risks in Travel and Tourism*, Proceedings of the International Conference at Mid Sweden University, Ostersund, σελ.168-182.

καταλυτικά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Λίγοι θα διαφωνούσαν ότι ο κίνδυνος είναι υπαρκτός και αληθής αλλά είναι η δική μας ερμηνεία για τον εν λόγω κίνδυνο που δίνει σε αυτόν νόημα, σημασία και αναγνώριση ως κινδύνου. Οι δικές μας ερμηνείες δεν είναι μόνο υποκειμενικές, αλλά βασίζονται και σε ερμηνείες άλλων όπως των Μ.Μ.Ε, ειδικών και πολιτικών. Το σύνολο αυτών των ερμηνειών αποτελούν κοινωνικές κατασκευές³⁰¹. Η τρομοκρατία είναι ιδιαίτερα σημαντική στη γενική μελέτη της αβεβαιότητας, δεδομένου ότι το βασικό της *modus operandi* είναι να δημιουργεί φόβο και αβεβαιότητα στη γενική κοινότητα, στοχεύοντας στην αυξημένη πιθανότητα επίτευξης των πολιτικών στόχων της³⁰². Η επίδραση των ταξιδιωτικών οδηγιών είναι ακόμη μεγαλύτερη καθώς αποδέκτες τους είναι πέραν των πολιτών και οι *tour operators*, οι οποίοι οργανώνουν τα πακέτα διακοπών προς τους διάφορους τουριστικούς προορισμούς και διαμορφώνουν τις επιλογές των καταναλωτών. Λόγω αυτού, ο Π.Ο.Τ έχει θεσπίσει την υποχρέωση των επαγγελματιών του κλάδου να συνεργάζονται με τις δημόσιες αρχές³⁰³ τόσο για να διασφαλίζουν την προστασία των τουριστών όσο και για να διαμορφώνουν άποψη για τις πραγματικές διαστάσεις του όποιου θέματος προκύπτει.

4.9 Ο ρόλος των Μ.Μ.Ε στην «κατασκευή» της Τρομοκρατικής Απειλής.

«Οι τρομοκράτες χρειάζονται τα Μ.Μ.Ε αλλά και τα Μ.Μ.Ε βρίσκουν στην τρομοκρατία όλα τα συστατικά μίας συναρπαστικής ιστορίας³⁰⁴». Η σύγχρονη περίοδος, ειδικά η τελευταία δεκαετία, έχει προσφέρει πολλά παραδείγματα της αμοιβαίας επωφελούς σχέσης μεταξύ τρομοκρατικών οργανώσεων και των μέσων ενημέρωσης³⁰⁵. Οι τρομοκράτες τα χρησιμοποιούν για να προωθήσουν μία σειρά

³⁰¹ Handmer, John, (2008), "Emergency Management Thrives of Uncertainty", στο Bammer, Gabriele and Smithson, Michael, (eds.), *Uncertainty and Risk: Multidisciplinary Perspectives*, Earthscan, London, σελ.236.

³⁰² McFadden, Michael, Lyon, Rod and Pinsker, Roy, (2008), "Uncertainty, Terrorism and Law Enforcement", στο Bammer, Gabriele and Smithson, Michael, (eds.), *Uncertainty and Risk: Multidisciplinary Perspectives*, Earthscan, London, σελ.261.

³⁰³ Παγκόσμιος Κώδικας Ηθικής για τον Τουρισμό (2000) παράγραφος 2, άρθρο 6.

³⁰⁴ Lacqueur, Walter, (1999), *The New Terrorism: Fanaticism and the terms of Mass Destruction*, Continuum, New York, σελ.44.

³⁰⁵ Rohner, D.and Frey, B., S., (2007), "Blood and ink! The common interest-game between terrorists and the media", *Public Choice*, Vol. 133, σελ.129.

επιχειρησιακών στόχων και πολιτικών σκοπών και τα media σε αντάλλαγμα, λαμβάνουν την προσοχή του κοινού και τα οικονομικά οφέλη από τα ρεκόρ τηλεθέασης και πωλήσεων που είναι ζωτικής σημασίας για την ύπαρξή τους³⁰⁶. Εν ολίγοις, όπως η τρομοκρατία πρέπει να επικοινωνείται για να έχει αποτέλεσμα, τα μέσα ενημέρωσης πρέπει να καλύπτουν τα γεγονότα με τέτοιο τρόπο ώστε να επωφελούνται από την προθυμία του κοινού να αποκτήσει πληροφορίες σχετικά με τις τρομοκρατικές επιθέσεις.

Ακόμη και οι πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις στη Βοστώνη³⁰⁷ απέδειξαν του λόγου το αληθές, καθώς τα γεγονότα καλύφθηκαν σε τέτοια έκταση και λεπτομέρεια, που βίντεο και φωτογραφίες από κάθε δυνατή οπτική γωνία καθώς και συνεντεύξεις αυτοπτών μαρτύρων άλλαζαν από λεπτό σε λεπτό τόσο στα τηλεοπτικά μέσα όσο και στο διαδίκτυο³⁰⁸. Σε όλο τον κόσμο, οι εικόνες από τη συντριβή των δύο αεροσκαφών στους Δίδυμους Πύργους την 11^η Σεπτεμβρίου επαναλαμβανόντουσαν με τέτοια ταχύτητα, που δημιουργήθηκε μία αλυσίδα ανατροφοδότησης πληροφοριών (λούπα), μία κατάσταση που είχε ως αποτέλεσμα να εντυπωθούν βαθειά στη μνήμη των Δυτικών αυτές οι τραγικές στιγμές³⁰⁹.

Η σχέση των μέσων ενημέρωσης με την τρομοκρατία είναι μία συμβιωτική σχέση³¹⁰. Τα media σε μία ανοικτή κοινωνία και αγορά έχουν να αντιμετωπίσουν ένα ιδιαίτερα ανταγωνιστικό περιβάλλον και βρίσκονται συνεχώς υπό πίεση για την κατάκτηση της πρώτης θέσης³¹¹. Το εντυπωσιακά μεγάλο ενδιαφέρον του κοινού για κάθε πιθανή λεπτομέρεια που μπορεί να αφορά μία τρομοκρατική επίθεση είναι εκμεταλλεύσιμο και επικερδές κυρίως από τα μέσα σκανδαλοθηρικού τύπου³¹². Συνέπεια αυτού ότι μετά τις επιθέσεις της 9/11, τα media διατήρησαν τα υψηλά επίπεδα κάλυψης του θέματος της τρομοκρατίας και το 2004 και 2005 τα ποσοστά

³⁰⁶ *Ibid*, σελ.130.

³⁰⁷ Στις 15 Απριλίου 2013, Patriots' Day, κατά τη διάρκεια του Μαραθωνίου στη Βοστώνη, εξερράγησαν δύο αυτοσχέδιες βόμβες κοντά στη γραμμή του τερματισμού σκοτώνοντας 3 και τραυματίζοντας 264 ανθρώπους.

³⁰⁸ Whitehead, John, W., (April, 18 2013), "Terrorism and the Media: A Symbiotic Relationship", διαθέσιμο στο:

https://www.rutherford.org/publications_resources/john_whiteheads_commentary/terrorism_and_the_media_a_symbiotic_relationship

³⁰⁹ Beyer, Cornelia, (2008), "Understanding and Explaining International Terrorism: On The Interrelation between Human and Global Security", *Human Security Journal*, Vol. 7, σελ.67.

³¹⁰ Wilkinson, Paul, (1997), *όπ., παρ.*, σελ.52.

³¹¹ *Ibid*, σελ. 54.

³¹² Rohner, D.and Frey, B., S., (2007), *όπ., παρ.*, σελ.132.

ήταν πολύ υψηλότερα από εκείνα προ των επιθέσεων³¹³. Ακόμη περισσότερο, είναι γεγονός ότι τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον οποιασδήποτε πτυχής του τουρισμού αποτελούν εξαιρετικό θέμα ειδήσεων³¹⁴.

Ενώ μία τρομοκρατική επίθεση μπορεί σαφώς να θεωρηθεί ως μικρής πιθανότητας, είναι το γεγονός ότι έχει μεγάλο αντίκτυπο³¹⁵ που κάνει επιτακτική την ανάγκη για μετριοπαθή στάση εκ μέρους των μέσων ενημέρωσης κατά τον τρόπο παρουσίασής της, ώστε να αποφεύγεται η πρόσληψη της απειλής ως άμεσης και πολύ πιθανής³¹⁶. Τα μέσα ενημέρωσης επιλέγοντας τη διάρκεια κάλυψης ενός τρομοκρατικού γεγονότος, την έκταση των πληροφοριών που θα μεταδοθούν, τις εικόνες που θα προβληθούν και το είδος των σχολιασμών που θα ακολουθήσουν, συμβάλλουν στη διαμόρφωση των απόψεων του κοινού και στον τρόπο που θα προσλάβουν την τρομοκρατική απειλή³¹⁷.

Το πιο ουσιαστικό όμως είναι ότι οι εικόνες του κόσμου που παράγονται από τα μέσα ενημέρωσης χρησιμοποιούνται από τα τελευταία για να κατασκευαστούν νοήματα για πολιτικά και κοινωνικά θέματα. Ο φακός μέσω του οποίου λαμβάνουμε αυτές τις εικόνες δεν είναι ουδέτερος, αλλά δείχνει την άποψη των πολιτικών και οικονομικών ελίτ. Τελικά, είναι εκείνοι που το λειτουργούν και επιλέγουν πού θα εστιάσει. Η ειδική ιδιοφυΐα αυτού του συστήματος είναι ότι όλη αυτή η διαδικασία φαίνεται τόσο φυσιολογική και φυσική που η ίδια η τέχνη της κοινωνικής κατασκευής είναι αόρατη³¹⁸.

Σπουδαίο ρόλο σε αυτό φαίνεται να έχει το γεγονός ότι τα μέσα ενημέρωσης συγκεντρώνονται στα χέρια λίγων καναλαρχών και εκδοτών-ενώ κάποιοι συγκεντρώνουν και τις δύο ιδιότητες- γεγονός που δυσχεραίνει την αντικειμενικότητά τους³¹⁹. Καθώς αυτά τα πρόσωπα αποκτούν μεγάλη ισχύ δημιουργείται μία άλλη

³¹³ *Ibid*, σελ.139.

³¹⁴ Tarlow, Peter, E., (2011), "Tourism Risk Management in an Age of Terrorism", *Economia Autónoma*, Vol. IV, No.7, σελ.21.

³¹⁵ Paraskevas, Alexandros and Arendell, Beverley, (2007), "A strategic framework for terrorism prevention and mitigation in tourism destinations", *Tourism Management*, Vol.28, σελ.1563.

³¹⁶ Παράδειγμα τέτοιου συνιστούν οι Αμερικανοί, οι οποίοι μετά την 9/11 προσλάμβαναν την τρομοκρατική απειλή ως κατά πολύ μεγαλύτερη από ότι ήταν στην πραγματικότητα βλ. σχετ. Norris, Pippa, Kern, Montague and Just, Marion, (2003), *Framing Terrorism: The News Media, the Government and the Public*, Routledge, σελ.4.

³¹⁷ Nacos, Brigitte, et al., (2007), "Post -9/11 Terrorism, Threats, News Coverage, and Public Perceptions in the United States", *IJCV*, Vol.1, No.2, σελ.107.

³¹⁸ Gamson, William, Croteau, David, Hoynes, William and Sosson, Theodore, (1992), "Media Images and the Social Construction of Reality", *Annual Review of Sociology*, Vol.18, σελ.374.

³¹⁹ *Ibid*, σελ. 376-377.

συμβιωτική σχέση: εκείνη μεταξύ της πολιτικής και οικονομικής ελίτ και των μέσων ενημέρωσης. Δημιουργείται έτσι ένα ιδιαίτερο σύμπλεγμα σχέσεων ανάμεσα στην τρομοκρατία, τα μέσα ενημέρωσης και της πολιτικής και οικονομικής ελίτ που πολλές φορές αναδιανέμει τους ρόλους του «εξουσιαστή και εξουσιαζόμενου» και δημιουργεί μία περίπλοκη σχέση αλληλεξάρτησης.

Στη σύγχρονη εποχή, ο «βομβαρδισμός» των πληροφοριών και εικόνων είναι καταγιγιστικός και πολλές φορές είναι πρακτικά αδύνατο από την πλευρά του κοινού να θέσει σε λειτουργία το απαιτούμενο φιλτράρισμα των προσλαμβανομένων για την εξαγωγή προσωπικών συμπερασμάτων. Η κατασκευή της πραγματικότητας τότε είναι γεγονός.

Παράδειγμα αυτής της κατασκευής και αναπαραγωγής και των συνεπειών της είναι οι ταξιδιωτικές οδηγίες -κυρίως όταν ο λόγος έκδοσής τους είναι μία πιθανολογούμενη τρομοκρατική απειλή- καθώς οι πληροφορίες που παράγονται μέσω αυτών και αναπαράγονται από τα μέσα ενημέρωσης φτάνουν στο ευρύτερο κοινό κατασκευάζοντας μία κοινωνία κινδύνου. Τα media ασκούν ιδιαίτερη επιρροή στη διαμόρφωση της αντίληψης του κινδύνου των τουριστών και αυτό έχει άμεσο αντίκτυπο στους ταξιδιωτικούς προορισμούς³²⁰.

³²⁰ Rittichainuwat, Bongkosh, Ngamsom and Chakraborty, Goutam, (2008), “Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand”, *Tourism Management* xxx, σελ. 1-9.

4.10 Μετρώντας τις Επιπτώσεις της Τρομοκρατίας στον Τουρισμό.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, αρκετές είναι οι έρευνες γύρω από τις επιπτώσεις των τρομοκρατικών ενεργειών σε διάφορους τομείς της οικονομίας. Καθώς ο τουρισμός αποτελεί βασικό πυλώνα της οικονομίας για πολλές χώρες, διάφορες μελέτες έχουν επικεντρωθεί στις επιπτώσεις της τρομοκρατίας στον τουρισμό. Ένας άλλος παράγοντας που συμβάλλει σε αυτή την τάση, είναι το γεγονός ότι ο τουρισμός για την τρομοκρατία θεωρείται το «μαλακό υπογάστριο».

Οι Enders and Sandler (1991)³²¹ στη μελέτη τους προσπάθησαν να εκτιμήσουν τον αντίκτυπο της διακρατικής τρομοκρατίας στον τουρισμό. Εφαρμόζοντας τη μεθοδολογία VAR, χρησιμοποίησαν μηνιαία στοιχεία για τη χρονική περίοδο 1970-1988 και εστίασαν στην περίπτωση της Ισπανίας. Τα στοιχεία έδειξαν ότι οι τρομοκρατικές ενέργειες είχαν σημαντικά αρνητικές επιπτώσεις στον αριθμό των τουριστών που επισκέπτονταν την Ισπανία. Εκτιμήθηκε ότι μία τυπική τρομοκρατική επίθεση στην Ισπανία απέτρεψε παραπάνω από 140.000 τουρίστες να επισκεφθούν τη χώρα. Το 1988, 5.392.000 τουρίστες επισκέφθηκαν την Ισπανία και 18 τρομοκρατικές επιθέσεις έλαβαν χώρα. Χωρίς αυτές, 1.5 φορές περισσότεροι τουρίστες θα είχαν επιλέξει την Ισπανία το 1988. Η μελέτη καταλήγει ότι η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ τρομοκρατίας και τουριστικών ροών είναι μονοκατευθυντήρια.

Οι Enders et al. (1992)³²² στην εργασία τους ποσοτικοποίησαν τον αντίκτυπο της τρομοκρατίας στον τουρισμό από το 1970. Για να επιτευχθεί αυτό, εκτίμησαν μία προβλεπτική εξίσωση του τουριστικού μεριδίου για μία χώρα, βασίστηκαν σε τριμηνιαία στοιχεία τρομοκρατικών επιθέσεων και το μοντέλο ARIMA με συνάρτηση μεταφοράς, βάσει της χρονικής σειράς των επιθέσεων στην εκάστοτε χώρα. Τα αποτελέσματα επικεντρώνονται σε τρεις ευρωπαϊκές χώρες-Ελλάδα, Ιταλία και Αυστρία, που είχαν βιώσει αξιοσημείωτες τρομοκρατικές επιθέσεις από το 1970. Η Αυστρία απώλεσε 4,538 \$ δις, η Ιταλία 1,159 \$ δις και η Ελλάδα 0,77\$ δις στην περίοδο 1974-1988. Υπολογίστηκαν απώλειες εσόδων για την ηπειρωτική Ευρώπη από το 1974 που ανέρχονται σε 16 \$ δισεκατομμύρια (σε όρους αξίας της περιόδου της εργασίας). Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι οι τουρίστες φοβούνται για την

³²¹ Enders, W., and Sandler, T., (1991), "Causality between transnational terrorism and tourism: The case of Spain", *Terrorism*, Vol.14, σελ.49-58.

³²² Enders, W., Sandler, T., & Parise, G., (1992), "An econometric analysis of the impact of terrorism on tourism", *Kyklos*, Vol.45, No.4, σελ. 531-554.

πιθανότητα διάχυσης του φαινομένου της τρομοκρατίας σε γειτονικές χώρες και αποφεύγουν να επισκέπτονται την ευρύτερη περιοχή που ανήκει η πληγείσα χώρα.

Το άρθρο της Aziz, Heba (1995)³²³ εξετάζει τη σχέση μεταξύ του τουρισμού και των τρομοκρατικών επιθέσεων που πραγματοποιήθηκαν από Μουσουλμανικές ομάδες στην Αίγυπτο. Ερευνάται κυρίως η σχέση του Ισλάμ με τη φιλοξενία και την αντίληψή του για τον τουρισμό και καταλήγει ότι το Ισλάμ δεν απορρίπτει τον τουρισμό *per se*. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι η ανεύθυνη τουριστική ανάπτυξη στην Αίγυπτο είναι εκείνη που οδήγησε τις Μουσουλμανικές ομάδες σε βίαιες ενέργειες.

Η μελέτη των Drakos-Kutan (2003)³²⁴ εξετάζει τις επιπτώσεις της τρομοκρατίας σε περιφερειακό επίπεδο για την περίοδο 1991-2000, εφαρμόζοντας τη μέθοδο SURE. Επικεντρώνεται σε 3 χώρες της Μεσογείου με υψηλή συχνότητα τρομοκρατικών ενεργειών: Ελλάδα, Τουρκία, Ισραήλ ενώ η Ιταλία έχει το ρόλο της χώρας ελεγκτή, που αντιπροσωπεύει τις υπόλοιπες χώρες της Μεσογείου. Τα εμπειρικά στοιχεία δείχνουν ότι οι τρομοκρατικές ενέργειες μειώνουν σημαντικά τις αφίξεις των τουριστών. Συνολικά, αποδεικνύεται ότι τόσο το μέγεθος των απωλειών όσο και η γεωγραφική θέση των περιστατικών έχουν σημαντικές εσωτερικές και διακρατικές επιδράσεις για τα μερίδια αγοράς των εμπλεκομένων χωρών. Παρατηρούνται φαινόμενα υποκατάστασης: το 11% της συνολικής απώλειας των μεριδίων αγοράς κατευθύνεται προς άλλους προορισμούς εντός της ομάδας των χωρών υπό εξέταση, αλλά και φαινόμενα μετάδοσης: με το 89% να εκρέει από την περιοχή.

Η μελέτη του Sloboda, Brian (2003)³²⁵, χρησιμοποίησε τη μέθοδο ARMAX για να αναλύσει με ετήσια χρονολογική σειρά τον αριθμό των τρομοκρατικών επιθέσεων εναντίον Αμερικανικών συμφερόντων και τα τουριστικά έσοδα της περιόδου 1988-2001 και εκτίμησε την επίδραση του Πολέμου του Κόλπου το 1991, ο οποίος συνοδεύτηκε από αύξηση των αντι-Αμερικανικών επιθέσεων. Το 1991 ο αριθμός των επιθέσεων διπλασιάστηκε. Οι συνολικές απώλειες των εσόδων υπολογίζονται σε 57\$ δις.

³²³ Aziz, Heba, (1995), "Understanding attacks on tourists in Egypt", *Tourism Management*, Vol.16, No.2, σελ.91-95.

³²⁴ Drakos, Konstantinos and Kutan, Alim, (2003), "Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countris", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 47, No.5, σελ.621-641.

³²⁵ Sloboda, Brian, (2003), "Assessing the Effects of Terrorism on Tourism by Use of Time Series Methods", *Tourism Economics*, Vol.9, No.2, σελ.179-190.

Τέλος, στη μελέτη του Llorca-Vivero (2008)³²⁶, αναλύονται οι επιπτώσεις της τρομοκρατικής δραστηριότητας στις διεθνείς τουριστικές ροές. Για το σκοπό αυτό, υπολογίζεται μία αντιπροσωπευτικής βαρύτητας εξίσωση για τον τουρισμό από τις χώρες της G7 σε ένα δείγμα 134 προορισμών της περιόδου 2001-2003. Στο πλαίσιο αυτό αξιολογείται η απόκλιση από τις «φυσιολογικές τουριστικές ροές» λόγω της τρομοκρατικής δραστηριότητας, η οποία θεωρείται αρνητική διαφήμιση για την πληγείσα χώρα. Η ανάλυση δείχνει ότι η εγχώρια και η διεθνής τρομοκρατία είναι εξίσου σημαντικοί παράγοντες όταν οι αλλοδαποί τουρίστες επιλέγουν προορισμό. Επιπλέον, ο αντίκτυπος είναι πιο σοβαρός στις αναπτυσσόμενες χώρες.

³²⁶ Llorca-Vivero, Rafael, (2008), “Terrorism and International Tourism: New Evidence”, *Defense and Peace Economics*, Vol.19, No.2, σελ.169-188.

Συμπεράσματα.

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου ενάντια στις ΗΠΑ υπήρξαν ένα γεγονός που έλαβε τεράστιες διαστάσεις όχι μόνο λόγω του μεγάλου αριθμού των ανθρωπίνων απωλειών αλλά κυρίως επειδή είχαν πλήξει το μέχρι τότε θεωρητικά απρόσβλητο εσωτερικό της μοναδικής ηγεμονικής δύναμης της παγκόσμιας πολιτικής. Οι συνέπειες της επίθεσης και οι επιπτώσεις τους στον υπόλοιπο κόσμο έγιναν άμεσα εμφανείς καθώς όλοι είχαν πεισθεί πως «ο κόσμος πλέον είχε αλλάξει και τίποτα δεν θα ήταν πια ίδιο».

Ενώ ακόμη η παγκόσμια κοινότητα παρακολουθούσε τα τραγικά γεγονότα, είχε ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται ένα νέο τοπίο απειλών. Η κήρυξη του πολέμου κατά της τρομοκρατίας από τις ΗΠΑ δημιούργησε σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο ένα έντονο αίσθημα ανασφάλειας καθώς η τρομοκρατική απειλή είχε γίνει πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του.

Την επομένη των τρομοκρατικών επιθέσεων το σύνολο της ακαδημαϊκής κοινότητας κλήθηκε όχι μόνο να εκτιμήσει τις επιπτώσεις τους αλλά κυρίως να αξιολογήσει κατά πόσο οι μέχρι τότε κρατούσες θεωρίες μπορούσαν να τις εξηγήσουν. Μία νέα Μεγάλη Συζήτηση ήλθε να προστεθεί στην ιστορία των Διεθνών Σχέσεων. Από την αναλυτική παρουσίαση των βασικών υποθέσεων των Ορθόδοξων Σπουδών της Τρομοκρατίας και των Κριτικών Σπουδών δεν προέκυψαν τα στοιχεία εκείνα που θα επέτρεπαν να γίνει λόγος για μία «επιστημονική επανάσταση» και άρα να τεκμηριώσουν αλλαγή του Παραδείγματος. Αντίθετα, θεμελιώθηκε η ανάγκη συνεργασίας των θεωριών των διεθνών σχέσεων καθώς μόνο αν προσφέρουν τα «δυνατά σημεία» που η κάθε μία έχει στη φαρέτρα της θα μπορέσουν να επιτύχουν τον κοινά επιδιωκόμενο στόχο που είναι η καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

Είδαμε, ότι βασικό εννοιολογικό στοιχείο της τρομοκρατίας είναι η πρόκληση φόβου-τρόμου. Οι επιθέσεις της 9/11 το απέδειξαν αυτό με τον πλέον προφανή τρόπο. Ο δυτικός τρόπος ζωής κλονίστηκε και ο κόσμος αναγκάστηκε να αναθεωρήσει ανάγκες που μέχρι τότε είχε κατατάξει υψηλά στην ιεραρχία. Οι συνθήκες ειρήνης και ασφάλειας που είχαν επικρατήσει μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχαν δημιουργήσει μία κατάσταση όπου οι όροι διαβίωσης ήταν διαρκώς βελτιούμενοι και πρακτικές που μέχρι τότε θεωρούνταν προνόμιο λίγων έγιναν καταναλωτικά πρότυπα της διευρυνόμενης μεσαίας τάξης και μέρος του

νέου δυτικού τρόπου ζωής. Ο τουρισμός αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα. Με την πάροδο των ετών το προνόμιο του τουρισμού μετεξελίχθηκε σε ανάγκη και αυτό μαρτυρούν και οι συνεχείς ανοδικές τάσεις του που παρουσιάστηκαν στην εργασία μας. Ο τουρισμός στις μέρες μας θεωρείται βασικός μοχλός ανάπτυξης της οικονομίας και για αρκετές χώρες μοναδική πηγή πλουτισμού. Προαπαιτούμενο όμως για την εμφάνιση και άνθηση του τουριστικού φαινομένου, όπως παρουσιάστηκε, είναι η ύπαρξη ασφαλούς περιβάλλοντος.

Ο τουρισμός γνώρισε τη μεγαλύτερη κρίση στη μεταπολεμική ιστορία του μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Ο τρόπος που είχε επιλεγεί για την εκτέλεση των επιθέσεων ήταν υπεύθυνος, όπως είδαμε, για τη ζημία που υπέστη πρώτος ο τομέας των αερομεταφορών. Καθώς ένας από τους λόγους της τουριστικής μεταπολεμικής έκρηξης ήταν η επανάσταση στις αερομεταφορές, ο τουρισμός ήταν το επόμενο «θύμα». Η τρομοκρατία είχε επιτύχει να σπείρει τον τρόμο, να αλλάξει την καθημερινότητα και -σύμφωνα και με τη θεωρία της ζημίας που αναπτύχθηκε- να υπονομεύσει την οικονομία των ΗΠΑ. Στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο της αλληλεξάρτησης τα αποτελέσματα δεν άργησαν να γίνουν εμφανή στο σύνολο της τουριστικής βιομηχανίας.

Η εργασία μας κατέδειξε τον πρωταγωνιστικό ρόλο της τρομοκρατικής απειλής στην ευαίσθητη ψυχολογία των τουριστών. Όσο η μοναδική υπερδύναμη πρόβαλε την ισχύ της και επιβεβαίωνε την παρουσία της στην παγκόσμια σκηνή, ενδυναμώνοντας ταυτόχρονα τη θέση του κράτους στο διεθνές σύστημα μέσω των νομιμοποιούμενων αυξημένων μέτρων ασφαλείας που καλούταν να λάβει για την εξασφάλιση των πολιτών του, τόσο αυξανόταν το αίσθημα ανασφάλειας από την πρόσληψη της τρομοκρατικής απειλής ως υπαρξιακής. Η ασφαλειοποίηση του τουρισμού, όπως υπογραμμίστηκε, επέδρασε αρνητικά στην αντίληψη κινδύνου των τουριστών και αυτή με τη σειρά της είχε απτά αποτελέσματα στη «διαδικασία» λήψης αποφάσεων των τουριστών.

Όπως φάνηκε από την ανάπτυξη της εργασίας, ενώ δεν αμφισβητείται η ύπαρξη της τρομοκρατικής απειλής, είναι ταυτόχρονα ο λόγος (discourse) που αναπτύχθηκε την επομένη των τρομοκρατικών επιθέσεων που επέτεινε το πρόβλημα. Οι πολιτικές επιλογές που στηρίχτηκαν στις πεποιθήσεις και αντιλήψεις των ιθυνόντων, κατασκεύασαν μία νέα πραγματικότητα και ανήγαγαν την τρομοκρατία σε υπ' αριθμόν ένα υπαρξιακή απειλή. Η συμβολή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης

προς αυτή την κατεύθυνση ήταν καθοριστική. Η έλλειψη αντικειμενικότητας, η αναπαραγωγή του λόγου της πολιτικής ελίτ, που καθορίζει το περιεχόμενο και το μέγεθος της απειλής και η ακόρεστη επιθυμία τους για θεαματικά νούμερα δίνει στη συμβιωτική σχέση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης με την τρομοκρατία μία μεγαλύτερη ένταση.

Η σχέση όμως της τρομοκρατίας με τον τουρισμό δεν περιορίζεται και δεν εξαντλείται στον αρνητικό αντίκτυπο που έχει η πρώτη στην τουριστική ζήτηση. Το κρισιμότερο πρόβλημα είναι η στοχοποίηση του ίδιου του τουρισμού από την τρομοκρατία. Η ανάλυση των γενεσιουργών λόγων της τρομοκρατίας κατέδειξε ένα πλήθος παραγόντων που ευνοούν την ανάπτυξη της τρομοκρατίας με πρωτεύοντες εκείνους που προκαλούν την έντονη δυσaráσκεια των ατόμων. Η παγκοσμιοποίηση ανέδειξε και προκάλεσε μία άνιση οικονομική ανάπτυξη στον κόσμο και λειτούργησε ως παράγοντας ριζοσπαστικοποίησης των ατόμων των μη επωφελουμένων χωρών. Οι όροι της έχουν καθοριστεί με δυτικά πρότυπα φέρνοντας στην επιφάνεια θρησκευτικές και πολιτιστικές διαφορές που όχι μόνο παραγνωρίζονται αλλά πολλές φορές καταπιέζονται στο όνομα μίας παγκόσμιας κουλτούρας. Καθώς ο τουρισμός συμβολίζει όλες τις δυτικές αξίες που οι «καταπιεσμένοι» αντιμάχονται, καθίσταται αυτομάτως για την τρομοκρατία επιλέξιμος στόχος .

Ταυτόχρονα, αποδείχτηκε ότι η τρομοκρατία δείχνει μία προτίμηση στους τουριστικούς στόχους αφού πληρούν όλες εκείνες τις προϋποθέσεις που καθιστούν ένα τρομοκρατικό χτύπημα επιτυχές. Κατατάσσονται στους αποκαλούμενους soft targets καθώς εξυπηρετούν τους επιδιωκόμενους επιχειρησιακούς στόχους της εύκολης πρόσβασης και οργάνωσης με χαμηλό κόστος και υψηλή αποτελεσματικότητα. Επιτυγχάνουν μαζικές απώλειες, εξασφαλίζουν υψηλή προβολή από τα μέσα ενημέρωσης και αποτελούν τους καλύτερους πομπούς των πολιτικών και ιδεολογικών μηνυμάτων των τρομοκρατών. Ακόμη, καταδείχτηκε ότι ένα τρομοκρατικό χτύπημα ζημιώνει άμεσα την τουριστική οικονομία αλλά και συμπαρασύρει το σύνολο της οικονομίας της χώρας.

Συνοψίζοντας, η τρομοκρατία επιδρά συστηματικά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων των τουριστών και επηρεάζει αρνητικά τις τουριστικές ροές τόσο του συγκεκριμένου τουριστικού προορισμού όσο και της χώρας υποδοχής που έχει πληγεί. Περαιτέρω, βάσει των επιστημονικών ερευνών στις οποίες αναφερθήκαμε, παρουσιάζονται δύο αντιφατικά φαινόμενα: το φαινόμενο υποκατάστασης, δηλαδή

της προτίμησης ενός γειτνιάζοντος του προσβεβλημένου προορισμού και το φαινόμενο διάχυσης, δηλαδή της αρνητικής επίδρασης της τρομοκρατικής επίθεσης στην ευρύτερη περιοχή που ανήκει η πληγείσα χώρα.

Η τρομοκρατική απειλή προκαλεί υψηλά επίπεδα αντίληψης κινδύνου και αβεβαιότητας. Η τουριστική βιομηχανία αποδεικνύεται ιδιαίτερα ευάλωτη και εκτεθειμένη σε «παγκοσμιοποιημένους» κινδύνους υπαρκτούς ή κατασκευασμένους. Είναι αυτός ο λόγος άλλωστε που ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού συνέστησε προς τους πολιτικούς ταγούς υπευθυνότητα, σύνεση και αντικειμενικότητα κατά τη σύνταξη των ταξιδιωτικών οδηγιών, ενός δηλαδή εκ των μέσων προστασίας από την τρομοκρατική απειλή αλλά και κατασκευής της.

Η τρομοκρατία, εξάλλου, ως αντικειμενική απειλή υπήρξε και προ της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Είναι οι παραστάσεις απειλής που μεγεθύνθηκαν έκτοτε μέσω μίας διαδικασίας ασφαλειοποίησης, που διαμορφώθηκε μέσα από τις αντιλήψεις των φορέων χάραξης πολιτικής.

Αντί επιλόγου.

Ο τουρισμός έχει ένα σπουδαίο ρόλο να διαδραματίσει σε αυτή την οικονομικά κρίσιμη περίοδο: ως κινητήριο μοχλός της οικονομίας μπορεί να συνδράμει στη μείωση της φτώχειας και να συμβάλλει στην ευρύτερη ανάπτυξη. Προκειμένου όμως ο τουριστικός τομέας να ευημερήσει χρειάζεται ένα σταθερό και ασφαλές περιβάλλον. Η τρομοκρατία αποτελεί αναμφίβολα ανασχετικό παράγοντα της θετικής εξέλιξης του τουρισμού καθώς έχει καταστροφικές επιπτώσεις στους πληγέντες τουριστικούς προορισμούς αλλά και στο σύνολο της τουριστικής βιομηχανίας.

Καθώς το ερώτημα που τίθεται πλέον δεν είναι εάν αλλά πότε θα υπάρξει ένα νέο τρομοκρατικό χτύπημα, είναι υποχρέωση όλων των εμπλεκόμενων φορέων να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την προστασία των ευάλωτων τουριστικών στόχων. Στο πλαίσιο αυτό, είναι επιβεβλημένα τα αυξημένα μέτρα προστασίας που δημιουργούν μία τόνωση του απαιτούμενου αισθήματος ασφαλείας.

Μία όμως ολοκληρωμένη αντιτρομοκρατική πολιτική δεν μπορεί να παραγνωρίζει τους παράγοντες που ευνοούν την ανάπτυξη του τρομοκρατικού φαινομένου. Και μία υπεύθυνη και βιώσιμη τουριστική πολιτική δε δύναται να αγνοεί την πολιτισμική κληρονομιά του κάθε τόπου και να αναπτύσσεται εις βάρος των ιθαγενών κατοίκων του δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την περαιτέρω στοχοποίηση του τουρισμού.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

A

Atran, Scott, (2004), “Mishandling Suicide Terrorism”, *The Washington Quarterly*, Vol. 27, No.3 σελ. 67-90.

Aziz, Heba, (1995), “Understanding attacks on tourists in Egypt”, *Tourism Management*, Vol.16, No.2, σελ.91-95.

B

Baloglu, Seyhmus and Uysal Muzaffer, (1996) “Market segments of push and pull motivations: a canonical correlation approach”, *International Journal of Contemporary International Management*, Vol.8, No.3, σελ. 32-38.

Bammer, Gabriele and Smithson, Michael, (eds.), (2008), *Uncertainty and Risk: Multidisciplinary Perspectives*, Earthscan, London.

Baylis, John and Smith, Steve, (eds.), (1997), *The Globalization of World Politics: An introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York.

Bennett, P.,(1999), “Understanding responses to risk: some basic findings”, in Bennett, P. and Calman, K., (eds), *Risk Communication and Public Health*, Oxford University Press, Oxford, σελ.3-19.

Bhatia, A., K, (2002), *Tourism Development: Principles and Practices*, Sterling Publishers Pvt. Ltd., New Delhi.

Berry, N.O., (1987), “Theories on the Efficacy of Terrorism”, in Wilkinson, P., and Stewart, Al., M., *Contemporary Research on Terrorism*, Aberdeen University Press, σελ.293-305.

Beyer, Cornelia, (2008), “Understanding and Explaining International Terrorism: On The Interrelation between Human and Global Security”, *Human Security Journal*, Vol. 7, σελ.62-76.

Bigo, Didier, (2006), "Internal and External Aspects of Security", *European Security*, Vol. 15, No.4, σελ.385-404.

Black, Jeremy,(2006), "The Revolution in Military Affairs: The Historian's Perspective", *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 9, No. 2, σελ.1-42.

Blalock, G., Kadiyali, V., Simon, D., (2007), "The impact of Post-9/11 Airport Security Measures on the Demand for Air Travel", *Journal of Law and Economics*, Vol. 50, σελ. 731-755.

Buhalis, Dimitrios (1999), "Marketing the Competitive Destination of the Future", *Tourism Management*, Vol.21, No.1, σελ.98-103.

Burnett, J. and Whyte, D. (2005) "Embedded expertise and the new terrorism" *Journal for Crime, Conflict and the Media*, Vol.1, No.4, σελ.1-18.

Burns, W., J., (2007), "Risk perception: A Review", Report of Center for Risk and Economic Analysis of Terrorism Events (CREATE), Homeland Security Center, Grant No. N00014-05-1-0630, University of Southern California.

Buzan, Barry, Waever, Ole, De Wilde, Jaap,(1998), *Security: A new framework for analysis*, CO: Lynne Rienner, London.

Buzan, Barry, (2006),"The 'War on Terrorism' as the new Macro-Securitization", *Oslo Workshop Papers*, Oslo, σελ.1-25.

C

Cavlek, Nevenka, (2002), "Tour Operators and Destination Safety", *Annals of Tourism Research*, Vol.29, No.2, σελ.478-496.

Collet, T., (2009), "Civilization and civilized in post-9/11 US presidential speeches", *Discourse and Society*, Vol.20, No.4, σελ.455-475.

Cox, Robert, (1981), "Social forces, states and word orders: beyond international relations theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, σελ. 126-155.

Crenshaw, Martha, (1981), "The Causes of Terrorism", *Comparative Politics*, Vol.13, No.4, σελ.379-399.

Crenshaw, Martha, (2007), "The Debate over 'New' vs 'Old' Terrorism", Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Chicago, Illinois, August 30-September 2, 2007, σελ.1-34.

Cronin, Audrey, K., (2003), "Behind the Curve: Globalization and International Terrorism", *International Security*, Vol.27, No.3, σελ.30-58.

Crouch Gl., and Ritchie, Jr., (1999), "Tourism, competitiveness and social prosperity", *Journal of Business Research*, Vol. 44, σελ.137-152.

D

Daase, Christopher, & Kessler, Oliver, (2007), "Knowns and Unknowns in the 'War on Terror': Uncertainty and the Political Construction of Danger", *Security Dialogue*, Vol.38, No.4, σελ.411-434.

Donnellan, C., (2005), *Responsible Tourism*, Independence Educational, Cambridge.

Drakos, K. and Kutan, A., (2003), "Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.47, No.5, σελ.621-641.

Dunne, T. and Schmidt, B. C. (2008), "Realism" in Baylis J., Smith S. and Owens P. (eds) *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford.

E

Echtner, M. and J. R. Brent Ritchie, (2003), "The Meaning and Measurement of Destination Image", *The Journal of Tourism Studies*, Vol. 14, No.1, σελ.37-48.

Enders, W., and Sandler, T., (1991), "Causality between transnational terrorism and tourism: The case of Spain", *Terrorism*, Vol.14, σελ.49-58.

Enders, W., Sandler, T., & Parise, G., (1992), "An econometric analysis of the impact of terrorism on tourism", *Kyklos*, Vol.45, No.4, σελ.531-554.

Enders, Walter and Su, Xuejuan, (2007), "Rational Terrorists and Optimal Network Structure", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.51, No.33 σελ.33-57.

Enright, Michael, J., (2004), "Tourism Destination Competitiveness: a quantitative approach", *Tourism Management*, Vol.25, σελ.777-788.

F

Felson, M., & Cohen, L., E., (1980), "Human ecology and crime: A routine activity approach", *Human Ecology*, Vol.8, No.4, σελ. 389-405.

Field, Antony, (2009), "The 'New Terrorism': Revolution or Evolution", *Political Studies Review*, Vol.7, σελ. 195-207.

Frangialli, Fr., (2003), *A Great Turning Point*, Address to the European Tourism Forum by Secretary- General of the World Tourism Organization, 29 November, Venice, Italy.

Franks J., (2009), “Rethinking the Roots of Terrorism: Beyond Orthodox Terrorism Theory-A Critical Research Agenda”, *Global Society*, Vol. 23, No.2, σελ.153-176.

Freeman, Michael,(2008), “Democracy, Al Qaeda, and the causes of Terrorism: A Strategic Analysis of U.S Policy”, *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol.31, No.1, σελ.40-59.

Formal Statement 1710 (XVI) , “United Nations Development Decade. A programme for international economic cooperation”.

G

Gamson, William, Croteau, David, Hoynes, William and Sosson, Theodore, (1992), “Media Images and the Social Construction of Reality”, *Annual Review of Sociology*, Vol.18, σελ.373-393.

Gerard, Alexander, (2007), “International Relations Theory Meets World Politics: The Neoconservative vs Realism Debate”, in Renshon, Stanley and Suedfeld, Peter, (eds.) *Understanding the Bush Doctrine: Psychology and Strategy in an Age of Terrorism*, Routledge, New York, σελ.39-59.

Gilpin, Robert, (1975), *US Power and Multinational Corporation*, Basic Books, New York.

Gofas, Andreas (2012), “Old vs New Terrorism: What’s in a Name?”, *Journal of International Relations*, Vol.8, No.32, σελ.17-31.

Gofas, Andreas, (2012), “The Terrorism-Democracy Nexus and the Trade-Off Between Security and Civil Liberties” in Tzifakis, Nikolaos (ed.) *International Politics in Times of Change*, Springer, σελ.283-298.

Goodrich, J., N., (2002), “September 11, 2001 attack on America: a record of the immediate impacts and reactions in the USA travel and tourism industry”, *Tourism Management*, Vol. 23, No.6, σελ.573-580.

Govers, R., and Go, F., (2003), “Deconstructing destination image in the information age”, *Information Technology and Tourism*, Vol.6, No.1, σελ.13-29.

Govers, R., Go, F., Kumar, K., (2007), "Promoting Tourism Destination Image", *Journal of Travel Research*, Vol.46, No.1, σελ.15-23.

Groenenboom, K., and Jones, P.,(2003), "Issues of security in hotels", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol.15, No.1, σελ.14-19.

Guanaratna, Rohan, (2008), "The Islamabad Marriot in flames: The attack on the world's most protected hotel", *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, Vol. 3, No.2, σελ.99-116.

Gültekin, Sümer , (2007), "9/11 and Its Impact On Realism", paper prepared for the Turin Conference, ECPR-European Standing Group on International Relations.

Guzzini, Stefano and Jung, Dietrich, (2004), "Copenhagen peace research", στο Guzzini, Stefano and Jung, Dietrich, *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research*, Routledge, London, σελ.1-12.

H

Hall, C., Michael, (1994), *Tourism and Politics: Policy, power and place.*, John Wiley, New York.

Hall, C., Michael and O'Sullivan, Vanessa, (1996), "Tourism, political stability and violence", in Pizam Abraham and Mansfeld, *Tourism, Crime and International Security Issues*, John Wiley & Sons, West Sussex. σελ.105-123.

Hall, C., Michael, (2002), "Travel Safety, Terrorism and the Media: The Significance of the Issue-Attention Cycle", *Current Issues in Tourism*, Vol.5, No.5, σελ.458-466.

Handmer, John, (2008), "Emergency Management Thrives of Uncertainty", στο Bammer, Gabriele and Smithson, Michael, (eds.), *Uncertainty and Risk: Multidisciplinary Perspectives*, Earthscan, London, σελ.231-243.

Handsuh, H., F., (2008), "Is Tourism Fair? What the Figures Do Not Tell", in Peter Burns and Marina Novelli (ed.), *Tourism Development: Growth, Myths and Inequalities*, cabi, σελ.28-39.

Hoffman, B., (2006), *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York.

Hoffmann, Stanley, 1987 [1977], "An American Social Science: International Relations" *Daedalus*, Vol.106, No.3, Discoveries and Interpretations: Studies in Contemporary Scholarship, Volume I, (Summer, 1977), σελ.41-60.

Holsti, K., J., (1998), "Scholarship in an era of anxiety: the study of international politics during the Cold War", *Review of International Studies*, Vol. 24, σελ.18-46.

Hülse Rainer and Spencer, Alexander, (2008), "The Metaphor of Terror: Terrorism Studies and the Constructivist Turn", *Security Dialogue*, Vol.39, No.6, σελ.571-592.

Huntington, Samuel, P. (1993), "The Clash of Civilisations?", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No.3, σελ.22-49.

Hyde-Price, Adrian, (2006), "Normative Power Europe: a realist critique", *Journal of European Public Policy*, σελ.217-234.

I

J

Jackson, Richard, (2007), "The core commitments of critical terrorism studies", *European Political Science*, Vol. 6, No.3, σελ.244-251.

Jackson, Richard, (2009), "The Study of Terrorism after 11 September 2001: Problems, Challenges and Future Developments", *Political Studies Review*, Vol. 7, σελ.171-184.

Jackson, Richard, (2009), "Critical Terrorism Studies: An Explanation, a Defence and a Way Forward" paper prepared for the BISA Annual Conference 14-16 December 2009.

Jarvis, Darryl, (2007), "Risk, Globalisation and the State: A Critical Appraisal of Ulrich Beck and the World Risk Society Thesis", *Global Society*, Vol.21, No.1, σελ.23-46.

Jenkins, Olivia, H. (1999), "Understanding and Measuring Tourist Destination Images", *International Journal of Tourism Research*, Vol.1, σελ.1-15.

Jervis, Robert, (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, New Jersey.

Jervis R. (2003), "Understanding the Bush Doctrine", *Political Science Quarterly*, Vol.118, No.3, σελ.365-388.

K

Kegley, Charles, W., (2009), *World Politics: Trend and Transformation*, Wadsworth CENGAGE Learning, Belmont, USA.

Keohane, R., O., και Nye, J., S., (1977), *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown, Boston.

Kelstrup, Morten, (2004), “Globalisation and societal insecurity: The securitization of terrorism and competing strategies for global governance”, στο Guzzini, Stefano and Jung, Dietrich, *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research*, Routledge, London, σελ.106-116.

Kolodziej, Edward,(2005), *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Korstanje, Maximiliano, Emanuel, (2011), “Why risk why now? Conceptual problems around the risk perception in tourism industry”, *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, Vol.5, No.1, σελ.4-22.

Kotler, Philip, Haider Donald, Rein Irving, (1993), *Marketing Places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States, and Nations*, The Free Press, New York.

Krasner, Stephen, (1978,) *Defending the National Interest*, Princeton University Press, New Jersey.

Krasner, Stephen, (1976),“State Power and the structure of international trade”, *World Politics*, Vol. 28, No 3, σελ.317-347.

Kuhn, Thomas, S., (1962), *The structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press.

Kurki, Milja., Wight, Colin,(2007), “International Relations and Social Science”, στο Dunne, Tim, Kurki, Milja and Smith Steve (eds), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, Oxford, σελ.13-33.

L

Laquer, Walter ,(March ,1976), “The futility of terrorism”, *Harper’s Magazine* , όπως αναφέρεται στο Schmid, A.P., (1989), “Terrorism and the Media: The Ethics of Publicity”, *Terrorism and Political Violence*, Vol.1, No.4, σελ.539.

Laqueur, Walter, (1999), *The new terrorism: Fanaticism and the arms of Mass Destruction*, Continuum, New York.

Lisle, Debbie, (2013), “Frontline leisure: Securitizing tourism in the War on Terror”, *Security Dialogue*, Vol.44, No.2, σελ.127-146.

Lizardo, Omar,(2008), “Defining and Theorizing Terrorism: A Global Actor-Centered Approach”, *Journal of World-Systems Research*, Vol.XIV, No.2, σελ.91-118.

Llorca-Vivero, Rafael, (2008), “Terrorism and International Tourism: New Evidence”, *Defense and Peace Economics*, Vol.19, No.2, σελ.169-188.

Löwenheim, Oded and Steele, Brent,(2010), “Institutions of Violence, Great Power Authority, and the War on Terror”, *International Political Science Review*, Vol.31, No.1, σελ.23-39.

M

Maslow, A.,H., (1943), “A theory of human motivation”, *Psychological Review*, Vol. 50, σελ.370-396.

McFadden, Michael, Lyon, Rod and Pinsker, Roy, (2008), “Uncertainty, Terrorism and Law Enforcement”, στο Bammer, Gabriele and Smithson, Michael, (eds.), *Uncertainty and Risk: Multidisciplinary Perspectives*, Earthscan, London, σελ.261-268.

Mearsheimer, Jonh, (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton & Co., New York.

Melnick, Rafi and Eldor, Rafi, (2010), “Small investment and large returns: Terrorism, media and the economy”, *European Economic Review*, Vol. 54, No.8, σελ. 963-973.

Moeckli, Daniel, (2008),“The emergence of Terrorism as a Distinct Category of International Law”, Vol. 44, No. 157, σελ.157-183.

Moutinho, Luiz, (1987), “Consumer Behaviour in Tourism”, *European Journal of Marketing*, Vol.21, No.10, σελ.5-44.

Mutimer, David, Grayson, Kyle and Beier, Marshall, (2013), “Critical Studies on Security: an introduction”, *Critical Studies on Security*, Vol.1, No.1, σελ.1-12.

N

Nacos, Brigitte, et al., (2007), "Post-9/11 Terrorism, Threats, News Coverage, and Public Perceptions in the United States", *IJCV*, Vol.1, No.2, σελ.105-126.

Neumayer, Eric, (2004), "The Impact of Political Violence on Tourism", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.48, No.2, σελ.259-281.

Newman, Edward, (2006), "Exploring the 'Root Causes' of Terrorism", *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol.29, σελ.749-772.

Noricks, Darcy, M., E., (2009), "The root causes of Terrorism", in Davis, Paul, K. and Cragin, Kim, (eds), *Social Science for Counterterrorism: Putting the Pieces Together*, RAND Corporation, σελ. 11-55.

Norris, Pippa, Kern, Montague and Just, Marion, eds.,(2003), *Framing Terrorism: The News Media, the Government and the Public*, Routledge, New York and London.

O

P

Paraskevas, Alexandros and Arendell, Beverley, (2007), "A strategic framework for terrorism prevention and mitigation in tourism destinations", *Tourism Management*, Vol. 28, σελ.1560-1573.

Perl, Raphael, F.,(2007), "International Terrorism: Threat, Policy and Response", Congressional Research Service Report for Congress.

Piazza, James, A., (2007), "Draining the Swamp: Democracy Promotion, State Failure, and Terrorism in 19 Middle Eastern Countries", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 30, No.6, σελ.521-539.

Pizam, Abraham and Mansfeld, Yoel, (1996), *Tourism, Crime and International Security Issues*, John Willey & Sons, New York.

Pizam, Abraham and Mansfeld, Yoel, (eds), (2006), *Tourism, Security and Safety: from Theory to Practice*, Elsevier Butterworth-Heinemann.

Posen, B., (2003), "Command of the commons: the military foundation of US hegemony", *International Security*, Vol.28, No.1, σελ. 5-46.

Q

R

Rapoport, David, C., (2006), *Terrorism: Critical Concepts in Political Science*, Routledge.

Rees, Wyn and Aldrich, Richard, (2005), “Contending Cultures of Counterterrorism”, *International Affairs*, Vol. 81, No.5, σελ.905-923.

Reisinger, Y. and Mavondo, F., (2005), “Travel Anxiety and Intentions to Travel Internationally: Implications of Travel Risk Perception”, *Journal of Travel Research*, Vol.43, σελ.212-225.

Renn, Ortwin, (2008), *Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World*, Earthscan, London.

Richter, Linda, K. and Waugh, Jr., William, L., (1986), “Terrorism and tourism as logical companions”, *Tourism Management*, Vol.7, No.4, σελ.230- 238.

Rieker, P., (2004), “EU Security Policy: Contrasting Rationalism and Social Constructivism”, *NUPI*, No.659.

Rittichainuwat, Bongkosh, Ngamsom and Chakraborty, Goutam, (2008), ‘Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand’, *Tourism Management xxx*, σελ. 1-9.

Rohner, D. and Frey, B., S., (2007), “Blood and ink! The common interest-game between terrorists and the media”, *Public Choice*, Vol. 133, σελ.129-145.

Rotberg, Robert, (2002), “The new nature of nation- state failure”, *The Washington Quarterly*, Vol. 25, No.3, σελ. 85-96.

Ruby, Charles, (2002), “The Definition of Terrorism”, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, σελ.9-14.

S

Seabra, Cláudia, et al., (2012), “TerrorScale: A Scale to Measure the Contact of International Tourists with Terrorism”, *Journal of Tourism Research & Hospitality*, Vol.1, No.4, σελ.1-8.

Seaton, A., V., and Bennett M., M., (1996), *The Marketing of Tourism Products: Concepts, Issues and Cases*, International Thomson Publishing Company, London, σελ. 350-366.

Schmid, Alex, P., (1989), "Terrorism and the Media: The Ethics of Publicity", *Terrorism and Political Violence*, Vol.1, No.4, σελ.539-565.

Schmid, Alex, (2004), "Frameworks for conceptualizing terrorism", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 16, No.2 σελ.197-221.

Schmidt, Alex, P., and Jongman, Albert, J., (2005), *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature*, Transaction Publishers.

Schmidt B. C., (2002), "On the History and Historiography of International Relations" in Carlsnaes, W. Risse. T. and Simmons B.A, *Handbook of International Relations*, SAGE, London.

Schmidt, Helmut, (1997), "Miles to Go: From American Plan to European Union", *Foreign Affairs*, Vol. 76, No.3, σελ. 213-221.

Sharpley, R. and Sharpley, J., (1995), "Travel advice-security or politics?", στο *Security and Risks in Travel and Tourism*, Proceedings of the International Conference at Mid Sweden University, Ostersund, σελ.168-182.

Sloboda, Brian, (2003), "Assessing the Effects of Terrorism on Tourism by Use of Time Series Methods", *Tourism Economics*, Vol.9, No.2, σελ.179-190.

Smallman, Clive and Moore, Kevin, (2010), "Process Studies of Tourists' Decision-Making", *Annals of Tourism Research*, Vol. 37, No.2, σελ.397-422.

Smith, Steve, (1996), "Positivism and beyond", in Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalevski, eds., *International Theory: positivism and beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ.11-44.

Snyder, Craig, (ed.), (1999), *Contemporary Security and Strategy*, Routledge, New York.

Sönmez, S., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P., (1999), "Tourism in crises : Managing the effects of terrorism", *Journal of Travel Research*, Vol. 38, No.1, σελ. 13-18.

Sönmez, S. and Graefe, A., (1998), "Determining Future Travel Behaviour from Past Travel Experience and Perceptions of Risk and Safety", *Journal of Travel Research*, Vol. 37, No.2, σελ.172-177.

Spencer, Alexander (2006), «Questioning the Concept of “New Terrorism”», *Peace Conflict & Development*, Vol.8, σελ.1-33.

Spencer, Alexander, (2012), “The social construction of terrorism: media, metaphors and policy implications”, *Journal of International Relations and Development*, Vol.15, No.3, σελ.393-419.

Sprinzak, Ehud, (2007), “The process of delegitimation: Towards a linkage theory of political terrorism”, *Terrorism and Political Violence*, Vol.3, No.1, σελ.50-62.

Steene, A., (2000), “Tourism safety and security”, *Tourism Economics*, Vol.6, No.2, σελ.105-108.

Stevenson, Jonathan, (2003), “How Europe and America Defend themselves”, *Foreign Affairs*, Vol.82, No.2, σελ.75-90.

Stohl, Michael, (2012), “Don’t confuse me with the facts: knowledge claims and terrorism”, *Critical Studies on Terrorism*, Vol. 5, No.1, σελ.31-49.

Stump, Jacob, L., (2009), “The Artful Side of the Terrorism Discourse: A Response to Hülse & Spencer”, *Security Dialogue*, Vol.40, No.6, σελ.661-665.

T

Tarlow, Peter, E., (2011), “Tourism Risk Management in an Age of Terrorism”, *Economia Autónoma*, Vol. IV, No.7, σελ.18-30.

Tavares, José, (2004), “The open society assesses its enemies: shocks, disasters and terrorist attacks”, *Journal of Monetary Economics*, Vol. 51, σελ.1039-1070.

Theobald, W.F, (1994), “The context, meaning and scope of tourism”, in *Global Tourism. The next Decade.*, Butterworth-Heinemann, Oxford, σελ. 3-19.

Toje, A., (2008), “The Consensus-Expectation Gap: Explaining Europe’s Ineffective Foreign Policy”, *Security Dialogue*, Vol.8, No.1, σελ.121-141.

Toros, Harmonie and Gunning, Jeroen, (2009), “Exploring a critical theory approach to terrorism studies”, in R. Jackson, M. B. Smyth and J. Gunning, eds. *Critical Terrorism Studies: A new research agenda*, Routledge, London, σελ.87-108.

Towner, John, (1985), “The GRAND TOUR: A Key Phase in the History of Tourism”, *Annals of Tourism Research*, Vol.12, σελ.297-333.

Tsaur, S., Tzeng, G., (1997), "Evaluating Tourist Risks from Fuzzy Perspectives", *Annals of Tourism Research*, Vol.24, No.4, σελ.796-812.

Tugwell, M., (1987), "Terrorism and Propaganda: Problem and Response", in Wilkinson, P., and Stewart, Al., M., *Contemporary Research on Terrorism*, Aberdeen University Press, σελ. 409-417.

U

UNWTO, (1979), *Tourist Images*, Madrid.

V

Viscusi, W. Kip and Zeckhauser, Richard, (2003), "Sacrificing Civil Liberties to Reduce Terrorism Risks", *Journal of Risk and Uncertainty*, Vol.26, No.2-3, σελ.99-120.

Von Hippel, Karin,(2002), "The Roots of Terrorism: Probing The Myths", *Political Quarterly*, Vol. 73, No.s1, σελ.25-39.

W

Waever, Ole, (1995), "Securitization and Desecuritization" στο Lipschutz, Ronnie, (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, σελ. 46-86.

Waever, Ole, (1998) "The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations", *International Organization*, Vol.52, No.4, σελ. 687-727.

Walt, Stephen, M., (1985), "Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security*, Vol. 9, No.4, σελ. 3-43.

Waltz, Kenneth, N., (1979), *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York..

Weinmann, G., and Winn, C., (1994), *The Theater of Terror: Mass Media and International Terrorism*, White Plains, N.Y.

Wendt, A., (1992), "Anarchy is What States Make of It", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, σελ. 394-419.

Wendt, Alexander, (1995), “Constructing International Politics”, *International Security*, Vol. 20, No.1, σελ.71-81.

Wendt, Alexander, (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press.

White, Brian, (1997), “Diplomacy”, in Baylis, Jason and Smith, Steve, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York, σελ. 250-257.

Wieviorka, Michel, (1988), *The Making of Terrorism*, University of Chicago Press, Chicago.

Wilkinson, Paul, (2007), “The Media and Terrorism: A Reassessment”, *Terrorism and Political Violence*, Vol.9, No.2, σελ.51-64.

Wilkinson, Paul, (2011), *Terrorism versus Democracy: The liberal state response*, Taylor & Francis, New York.

William R. and Valene L. Smith, (1992), “The Emergence of Alternative Forms of Tourism” ,in Valene L. Smith and William R. Eadington (ed.), *Tourism alternatives: potentials and problems in the development of tourism*, International Academy for the Study of Tourism, USA, σελ.1-13.

Williams, Phil, (2006), "Strategy for a New World: Combating Organized Crime and Terrorism" in John Baylis et.al. (eds), *Strategy in the Contemporary World.*, Oxford: Oxford University Press, σελ. 192-207.

Williams, Stephen, (1998), *Tourism Geography*, Routledge Contemporary Human Geography Series, London.

World Bank, (2005), “World Development Indicators”, *The World Bank*, Washington, USA.

World Tourism Organization (2001), “Tourism after 11 September 2001: Analysis, remedial actions and prospects”, Special Report, Number 18.

X

Y

Z

Zimmermann, Ekkart, (2011), “Globalization and terrorism”, *European Journal of Political Economy*, Vol.27, σελ. S152-161.

Ελληνική

Βαρβαρέσος Στέλιος και Σωτηριάδης Μάριος (2002), «Καταναλωτική Συμπεριφορά Τουριστών: Αναγκαιότητα ολοκληρωμένων προσεγγίσεων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 108-109, σελ 348-349.

Καφφές Γεώργιος, (2010), *Κοινωνιολογία της Τρομοκρατίας: Hostis- Inimicus- Exθρός*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Λαγός, Δημήτρης, (2005), *Τουριστική Οικονομική*, εκδ. Κριτική, Αθήνα.

Μοίρα, Π. και Μυλωνόπουλος, Δ., (2007), «Η ταξιδιωτική οδηγία στο διεθνές περιβάλλον του τουρισμού», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, Ινστιτούτο Οικονομικών Σχέσεων, Τόμος 12, Τεύχος 4, σελ.371-388.

Μπόση Μ., (2000), *Περί Ορισμού της Τρομοκρατίας*, Π. Τραυλός, Αθήνα.

Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, (2000), *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος}-11^{ος} αιώνας*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα.

Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, (2003), *Αμερικανικό πολιτικό σύστημα και εξωτερική πολιτική: 1945-2002*, εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα.

Παυλόπουλος, Παναγιώτης, (1998), *Το Πανόραμα του Παγκόσμιου Τουρισμού*, Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων.

Page Stephen, (2003), *Εισαγωγή στον Τουρισμό: Το Τουριστικό Μάνατζμεντ στον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ, Αθήνα.

Ρίτσαρντσον Λουίζ, (2006), *Τι θέλουν οι τρομοκράτες: Κατανοώντας την τρομοκρατική απειλή*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα.

Σάσεν, Σάσκια, (2002), «Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης της τρομοκρατίας; Ο πόλεμος ή η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη;» στο, Σαϊντ, Ε., Σάσεν, Σ., Τσόμσκι, Ν., Μπισάρα, Α., Σένετ, Ρ., *Η Τρομοκρατία και η Κοινωνία των Πολιτών*, Μεταίχμιο, Αθήνα.

Sun Zu , *Η Τέχνη του Πολέμου*, εκδόσεις Βανιάς (2003), Θεσσαλονίκη.

Τζιφάκης, Νικόλαος, (2004), «Η κατασκευή της ασφάλειας στις διεθνείς σχέσεις», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, Τόμος 10.,No.1, σελ.91-104.

UNWTO, (2000), *Παγκόσμιος Κώδικας Ηθικής για τον Τουρισμό*.

Ηλεκτρονική

Άρθρο BBC (26 May 2013), “Knife attack on soldier in Paris treated as terrorism”, διαθέσιμο στο: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-22670697> [27 Μαΐου 2013].

Boffey, Daniel, (25 May 2013), “Poll reveals rising fears of clashes in wake of Woolwich killing” διαθέσιμο: <http://www.guardian.co.uk/uk/2013/may/25/woolwich-attack-islam> [27 Μαΐου 2013].

Bush, George, W., (November 2001), “Let’ roll speech” διαθέσιμος στο : <http://www.freerepublic.com/focus/f-news/566943/posts>. [29 Ιουνίου 2013].

Buzan, Barry,(2002) “The Implications of September 11 for the Study of International Relations” διαθέσιμο στο : <http://asrudiancenter.wordpress.com/2008/06/26/the-implications-of-september-11-for-the-study-of-international-relations/>. [24 Μαΐου 2013].

Casciani, Dominic, (22 May 2013), “Woolwich machete attack leaves man dead”, διαθέσιμο στο: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-22630303> [27 Μαΐου 2013].

Chicago Project on Security and Terrorism (CPOST) διαθέσιμο στο : http://cpost.uchicago.edu/search_results.php [17 Ιουνίου 2013].

Cox, Michael, (2002), “Paradigm Shifts and 9/11: International Relations After the Twin Towers”, διαθέσιμο στο <http://asrudiancenter.wordpress.com/2008/06/26/paradigm-shifts-and-911-international-relations-after-the-twin-towers/> [10 Μαΐου 2013].

Δήλωση των Ηγετών της G20 στο Los Cabos, 18-19 Ιουνίου 2012, διαθέσιμο στο: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/G20_Leaders_Declaration_2012_2.pdf.

Δηλώσεις Υπουργού Τουρισμού Όλγας Κεφαλογιάννη (05.06.2013) <http://www.amna.gr/english/articleview.php?id=3166>

Dodd, Vikram, (22 May 2013), “Man killed in deadly terror attack in London street”, *The Guardian*, διαθέσιμο στο: <http://www.guardian.co.uk/uk/2013/may/22/police-respond-serious-incident-woolwich>. [25 Μαΐου 2013]

European Council, (30 November 2005), *The European Union Counter-Terrorism Strategy*, Brussels, διαθέσιμη στο: <http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st14/st14469-re04.en05.pdf>. [22 Μαΐου 2013]

Howells, Claire (September 6, 2012) “European Approaches to Terrorism in a Post-9/11 World”, διαθέσιμο στο: <http://www.e-ir.info/2012/09/06/european-approaches-to-terrorism-in-a-post-911-world/>, [19 Απριλίου 2013].

Jackson, Richard, (2008), “Why We Need Critical Terrorism Studies”, διαθέσιμο στο: <http://www.e-ir.info/2008/04/08/why-we-need-critical-terrorism-studies/> [22 Μαΐου 2013].

Keohane, Robert, (2013), “The Globalization of Informal Violence, Theories of World Politics and the ‘Liberalism of Fear’ ”, διαθέσιμο στο : <http://essays.ssrc.org/sept11/essays/keohane2.htm> [28 may 2013]

Libicki, Martin, C., Chalk, Peter, Sisson, Melanie, (2007), *Exploring Terrorist Targeting Preferences*, RAND Corporation., Μονογραφία διαθέσιμη στο: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2007/RAND_MG483.pdf [17 Ιουνίου 2013].

Mearsheimer J. Interview by Harry Kreisler (April 8, 2002): “*Through the Realist Lens: The Problem of Terrorism*” Conversations with History; Institute of International Studies, UC Berkeley, διαθέσιμο στο: <http://globetrotter.berkeley.edu/people2/Mearsheimer/mearsheimer-con5.html> [02 Απριλίου 2013].

Pape, Robert, A.,(2011): “The End of Fear, the Beginning of Understanding”, διαθέσιμο στο : <http://cpost.uchicago.edu/blog/2011/09/03/robert-a-pape-the-end-of-fear-the-beginning-of-understanding/> [21 Ιουνίου 2013].

RAND: Ιστορικό και Αποστολή, διαθέσιμο στο: <http://www.rand.org/about/history.html> [24 Μαΐου 2013].

Υπουργείο Εξωτερικών ΗΠΑ, *The Post War Economy:1945-1960*. διαθέσιμο στο : http://economics.about.com/od/useconomichistory/a/post_war.htm [1 Ιουνίου 2013]

Υπουργείο Εξωτερικών ΗΠΑ, Έκθεση για state-sponsored terrorism, διαθέσιμη στο: <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2007/103711.htm> [24 Μαΐου 2013].

Υπουργείο Εξωτερικών ΗΠΑ, Ταξιδιωτικές Οδηγίες, διαθέσιμο στο: http://travel.state.gov/travel/travel_1744.html, [2 Ιουλίου 2013].

UNWTO: <http://rcm.unwto.org/en/risk-crisis-management/travel-advisories>

[2 Ιουλίου 2013].

UNIC: Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, διαθέσιμο στο: http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=24&Itemid=21 [28 Μαΐου 2013].

Whitehead, John, W., (April, 18, 2013), “Terrorism and the Media: A Symbiotic Relationship”, διαθέσιμο στο: https://www.rutherford.org/publications_resources/john_whiteheads_commentary/terrorism_and_the_media_a_symbiotic_relationship. [2 Ιουνίου 2013].

Wilkerson, Chad, *Travel and Tourism: An Overlooked Industry in the US and Tenth District*, διαθέσιμο στο: <http://kansascityfed.com/Publicat/ECONREV/PDF/3q03wilk.pdf> [29 Ιουνίου 2013].

World Travel & Tourism Council: Annual Economic Impact of Tourism & Travel 2013, διαθέσιμο στο: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/world2013_1.pdf. [23 Μαΐου 2013].

*Ο δρόμος προς τη γνώση είναι μοναχικός...
Θα ήταν όμως ατέρμονος αν δεν είχα την υποστήριξη,
την κατανόηση και την παρότρυνση της οικογένειάς μου.
Αφιερώνεται στον άντρα μου, στους γονείς μου και
στις κόρες μου Μικέλα και Ραφαέλα,
για να μάθουν πως με υπομονή και επιμονή θα καταφέρουν
να επιτύχουν στη ζωή τους ό,τι εκείνες θελήσουν.*